БӨЈҮК ГУРУЛУШИДА

СӘККИЗ ПӘРДӘЛИ ДРАМ ӘСӘРИ

ӘСӘРДӘ ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР:

Г ә һ р ә м а н — кәнч мүһәндис.
Б ә һ л у л — кәнч мүһәндис.
М ү р и д к и ш и — гоча мүәллим.
В ы с т а в к а Н ә с и р — Фәһлә, көһнә колхозчу, 50 јашларында
П о р т ф е л К ү л л ү — Стахановчу гадын, көһнә колхозчу — Нәсирин севкилиси.
М и р з ә Ә һ м ә д — гоча мүһәндис, Америкада тәчрүбә дәрсләри кечмиш бир адам, Америка мәдәнијјәти вә Америка техникасына сәчдә едән.
Д и л б ә р — кәнч мүһәндис.
М и р з ә Т е ј м у р — Франсада тәчрүбә дәрсләри кечмиш гоча бир мүһәндис. Авропа мәдәнијјәтинә сәчдә едән.
Б а ш м ү һ ә н д и с — Орта јашлы бир адам, азәрбајчанлы дејил.
Д и р е к т о р — орта јашлы.
Р а ј к о м к а т и б и — кәнч бир адам.
Һ ү м м ә т — һәмкарлар шө'бәси мүдири, кәнч.
И с м и х а н — Стахановчу, көһнә чобан.
К а т е л н и к о в — кәнч механик.
Ф и р ә н к и з — кәнч охујан гыз, Гәһрәманын севкилиси.
Хидмәтчи гадын.
Сазәндәләр.
Колхозчулар, кәндли гадынлар, гызлар.
Күтлә.

БИРИНЧИ ПӘРДӘ

Сәһнә. Каспи дәнизинин кәнарыдыр. Ај чыхыр, пәрдә ачылмадан узагдан автомобил моторунун сәси ешидилир. Пәрдә галхаркән бир машын көрүнүр.

Ш о ф е р — *(Кабинәдән дүшәрәк гапыны ачыр)* Мөһтәрәм вәтәндашлар, тәәссүф едирәм ки, сизи бурада бурахмалы олачағам. Зәһмәт чәкиб машындан дүшүн.

Г ә һ р ә м а н — Нә үчүн, Сумгајыта јетишдикми?

Ш о ф е р — Хејр, һәлә јетишмәмишик. Артыг бу машын кедә билмәз. Динамо партлады, һәм дә јолу итирмишик.

Б ә һ л у л — *(Машындан дүшүр)* бу нә һадисәдир? Нә үчүн стансијада кечәләмәдик? Игбал бизи бир фәлакәтин гојнунамы сүрүкләјир? Биз һарадајыг?

Ш о ф е р — Вәтәндаш, һеч бир һәјәчан лазым дејилдир. Бурада колхозчулар вардыр. Мән өзүм дә машынымы бурада бурахмалы олачағам.

Г ә һ р ә м а н — Нә етмәли?! Бир гәдәр сојугганлы олмаг лазымдыр.

Гапылардан бириси ачылыр. М ү р и д к и ш и әлиндә фәнәр дышары чыхыр.

М ү р и д к и ш и — Орадакылар, кимсиниз?

Г ә һ р ә м а н — Гоча баба, јол адамыјыг, јолу азмышыг, машынымыз да хараб олубдур. Бурада кечәләмәк мүмкүндүрмү?

М ү р и д к и ш и — Бу нә сөздүр? Нә үчүн мүмкүн дејил? Гонағын үзүнә гапы бағланармы?

Бәһлул — Чох разыјыг, гоча баба!

Мүрид киши — *(кәлиб фәнәри онларын үзүнә тутур)* Балаларым, инди ки, јолу итирмисиниз, кәлиб гонағымыз олун, сабаһ сизи Сумгајыта јола саларам. Бизим колхозчуларын һәјаты илә дә таныш олун.

Бәһлул — Нә гәдәр мараглы һадисә! Мән чохдан бәри колхозчуларын һәјатилә марагланырдым.

Мүрид киши — Һава да бир гәдәр сәриндир. Сизин үчүн бир тонгал дүзәлдим. *(Фәнәри ағачдан асыб тонгал дүзәлдир)*. Кәлиб гызынын, мән дә кедиб ушаглара хәбәр верим.

Гәһрәман — Лазым дејил. Колхозчуларын раһәтини позмајын, өзүнүз дә кедиб раһат олун.

Мүрид киши — Јох балаларым, адәтимизи поза билмәрик. Аталарын сөзүдүр, гонаг кирмәјән евә хејир-бәрәкәт кирмәз. *(Мүрид киши кедир)*.

Бәһлул — Һава олдугча сәриндир.

Гәһрәман — Сәрин олмаса белә, кимин көзүнә јуху кедә биләр?

Бәһлул — Хүсусән колхозчуларын јашадығы бу мәнзәрә олдугча шаиранәдир. Бир дә ки, бизим икимиз дә чәбһә һәјаты илә узун илләр јашамышыг, шүкүр олсун ки, бәјүк гәләбәләрлә мәмләкәтә гајытдыг.

Гәһрәман — *(бир аһ чәкәрәк)* доғрудур гәләбә илә гајытдым. Лакин һәјатымдан гијмәтли олан бир чәваһири итирдим.

Бәһлул — Һарада?

Гәһрәман — О Москвада мусиги мәктәбиндә охујурду. Хәбәрим јохдур, ким билир бәлкә дә өз гәлбинин гапысыны башга бир севкијә ачды.

Бу әснада колхозчулар, колхозчу гыз вә гадынлар кәлирләр.

Портфел Күллү — Хош кәлиб, сәфа кәтирибсиниз, көзүмүзүн үстүндә јериниз вар. *(Гадынлары вә гызлары сәсләјир)*. Ај гыз Хырда ханым, ај гыз Көјчә, нијә дајанмысыныз? Халчалары ачын, Назлы ханым су кәтир, гонаглар јыхансын. Ај Күлдәстә самовары һазырла!

Выставка Нәсир — Ај Тапдыг, чүчәләрдән кәс, Әлигулу дајанма, алны гашга шишәји вур јерә!

Гәһрәман — Ај чаным, бу нә зәһмәтдир? Биз һеч дә буна разы дејилик.

Портфел Күллү — Чохда ки, сиз разы дејилсиниз. Сизи брадан әзизләмәмиш јола салсаг бизә нә дејәрләр? Отуруб бизимлә бир тикә чөрәк кәсмәк күнаһ дејил ки.

Нәсир — Ај Чаваһир бачы, нијә дурмусан? Сары инәји сағсана! Гызханым бачы, тәндири јандырыб, лаваш һазырла!

Назлы су кәтирир, гонаглар јыханырлар, гызлар үзүдәсмалы кәтирир.

Бәһлул — Колхозларда нә гәдәр шән вә сәмими һәјат вардыр. Доғрудан да инди мән өзүмү тамамилә башга бир аләмдә һисс едирәм. Биз кәнди танымырыг.

Нәсир — Јолу азыб бизим колхоза кәлмәјиниз биз колхозчулар үчүн хошбәхтлик олду. Нә олар, кәлиб бизим һәјатымызла да таныш олун. Бу да бир чүрә јашајышдыр.

Гәһрәман — *(Бәһлула)* Колхоз һәјаты нә гәдәр мә'налы һәјатдыр. Бөјүк бир кәнд мөһтәшәм бир аилә шәклинә кирмишдир.

Мүрид киши — Бу һәјат хүсусән мәним үчүн күндән-күнә тәзә бир гүввәт јарадыр. Бунлар мәни өз доғма аталары кими бәсләјирләр. Каш јүз ил өмрүм олајды, бу әзизлик ичиндә јашајајдым!

Гәһрәман — Гоча баба, сизин бир кәсиниз јохдурму?

Мүрид киши — Мәни бир кәрә чар һөкумәтинин заманында, бир кәрә дә мүсават дөврүндә дағытдылар.

Бәһлул — Нә үчүн?

Мүрид киши — Балаларым, јалтаглыг илә тәвазе'карлығын вә шәраб сәрхошлары илә игбал сәрхошларынын фәргини гојан адамлар о дөврдә азад јашаја билмирди. Дилим динч отурмады, аиләми дағытдылар, өзүм дә сүркүнә көндәрилдим.

Нә исә гонағы кәдәрләндирмәк јахшы дејил.

Сүфрә ачылыр, кәлинләр вә гызлар хидмәт едир.

Мүрид киши *(гонаглара)* — Доғрудур, мән көһнә дүнјанын мүәллими идим, амма тәзә һәјатла да бир гәдәр танышам. Сүфрәјә әјләшәнләр бир-бирләри илә таныш олмалыдырлар.

Күллү — Мән колхозун бригадириjәм. Адыма Портфел Күллү дejәрләр.

Колхозчулар күлүшүрләр.

Мүрид киши — Тәәччүб етмәjин, балаларым! Бу адын башга бир мә'насы вардыр. Колхозумузда тәнбәлләр вә өзүнү портфел далында кизләдәнләр чох иди. Күллү онлары тәнгид етмәк үчүн бир рәгс дүзәлдиб, адыны Портфел рәгси гоjмушду.

Нәсир *(иrәли кәлиб өзүнү гонаглара тәгдим едир)* — Мәнә дә бурада Выставка Нәсир дejәрләр. Күллү ханым да мәним кәләчәк һәjат jолдашымдыр.

Мүрид киши — Ичтимаи тәшкилатларын сурахдығы бүтүн нишанлар Нәсирин дөшүндәдир. Буна көрә дә колхозумузда адына Выставка Нәсир дejирләр.

Нәсир дөшүнү ачыб көстәрир.

Бәһлул — Нә гәдәр мараглы кишидир!

Мүрид киши — Балаларым, инди дejин көрүм, сиз кимсиниз вә нә иш саһибисиниз?

Гәһрәман — Мән дә, Бәһлул jолдаш да мүһәндисдир. Чәбһәдә идик, Сумгаjыт шәһәрини салмаг вә лүлә төкән заводу тикмәк үчүн бизи бу jерә көндәриблəр.

Мүрид киши — Демәjинизә көрә арзуларыма jахынлашырам.

Күллү — Мән дә, Нәсир дә вә биздән башга бир чохлары да орада ишләмәк үчүн кедә биләрик.

Гәһрәман — Чох мәмнуниjjәтлә! Һәтта Мүрид бабаны да өз jаныма апармаға сөз верирәм.

Мүрид киши — Мән бурада доғулмушам, бурада отуранларын ата-бабаларынын мүәллими олмушам. Сугаjытда мәндән jашлы адам jохдур.

Бәһлул — Мүрид баба, мәкәр бу jерин адына Сугаjыт дejирләр?

Мүрид киши — Еһ балаларым, бу көрдүjүнүз гумлу вә дашлы дүзләрдән тарихин ганлы дастанларыны охуjа-охуjа jашамышам. Бу чөлләр әфсанәләр, дастанлар вәтәнидир.

Гәһрәман — Даныш, нурани гоча, даныш! Даныш сиздән бир шej өjрәнәк.

Мүрид киши — Бир заман вар имиш бизим бабаларымыз ода ситаjиш едәрмиш. Һаман о көрдүjүнүз тәпәдә бир од мә'бәди вар иди. О заманлар һәлә иранлылар дилимизә вә әрәб исә динимизә тәчавүз етмәмишди. Чүнки бурада мөһкәм гала вар иди. Бурада Симүрг адлы бир гәһрәман jашаjырмыш.

Бәһлул — Рича едирәм, фикрини ихтисар етмә! Даныш кечәмиз хош кечсин.

Мүрид киши — Бабаларымыз бир-биринин дилиндән белә данышырлар. Иран падшаһы Кәсранын гошуну Дәмиргапы Дәрбәнди алмаг үчүн әввәлчә бизим галаны алыб кечмәли иди. Илдә бир нечә көрә бу jерә бөjүк гошун һүчум едәрмиш. Һүчумларын һамысында Симүрг пәһливан онлары дармадағын едиб гаjтарарды.

Гәһрәман вә Бәһлул *(тәләсик)* — Сонра?!

Мүрид киши — Инди дә бу jерләри газанда Иран сәркәрдәләринин мәғрур кәллә сүмүкләри вә сынмыш силаһлары jер алтындан чыхыр. Дүзләрә баханда иранлы башындан башга бир шej көрмәк олмазды. Ахырда Нуширәван падишаһ бизим галанын адыны Чүр'әт галасы гоjмушду.

Бәһлул — Һазырда о галадан бир әсәр галмырмы?

Мүрид киши — Онун jериндә Чорат кәнди галыр. Узун илләрдән бәри хәрабаларын үстүнә гонан бajгушларын сәсини ешидирик.

Гәһрәман — Кәдәрләнмә баба! Jахын заманда бурадан заводларын фит сәсләри, трамвajларын, дәмир jолларын харылтысыны ешидәчәксиниз. Хараба дамларын jериндә бөjүк заводлар, мөһтәшәм биналар, кашанәләр тикиләчәкдир.

Мүрид киши — Jарадын балаларым! Сизи тәрбиjә едән дөвләт вә һөкумәтә ешг олсун!

Бәһлул — Мүрид баба, башладығын сөһбәти битирмәдин. Симүрг пәһливанын агибәтиндән данышмадын.

Мүрид киши — Халгын арасында она Симу пәһливан дejирдиләр. О, Сәбаил падишаһынын гызы шәһзадә Күнәшә евләнмиш имиш. Jерлиләрин адәтинә көрә тәзә кәлин атәшкәдәнин әтрафында рәгс етмәли имиш. Рәгс әснасында күләк кәлинин башындакы шалы дәнизә атмышды, Симу пәһливан шалы тутмаг үчүн дәнизә

атылмышды. Кәлин һәмин бу гајанын үстүндә дуруб ону сәсләмишди. Симу гајыт! Симу гајыт!

Бәһлул — Нә гәдәр гәмкин бир дастан. Мүрид баба, сонра нечә олду?

Мүрид киши — Кәлин пәһливанын гәрг олдуғуну көрүб өзүнү дәнизә атмышды.

Күллү — Кечмишдә белә бир адәт вар имиш. Тәзә кәлинләр бу гајанын үстүндә дуруб «Симу гајыт! Симу гајыт!» сәсләрмишләр.

Мүрид киши — Вәтәнимизин бәдбәхтлији һәмән илдән башлады. Иран падишаһынын ордусу бу јерләрин дашыны даш үстдә гојмады. Гызларымызы, кәлинләримизи гојун сүрүсү кими сүрүб Иран сарајларына апардылар. Зәннимчә бәсдир! Сизи кәдәрләндирдим.

Гәһрәман — Мән чох марагла динләдим. Фикир етмәјин гоча баба! Бу јерләрин хошбәхт күнләри чохдан башланыбдыр. Инди Иран гулдурларынын бурнуну әзмәк үчүн милјонларча Симүрг пәһливанларымыз вардыр.

Мүрид киши — Ај ушаглар, патефонлары кәтирин, чалыб-ојнајын, гој—гонаглар демәсинләр ки, колхозчулар ишләмәкдән вә јемәкдән башга бир шеј билмирләр.

Патефонлары вә гармонлары кәтирирләр, гызлар вә кәнчләр рәгс едирләр.

Бәһлул — Күллү ханым, рича едирәм, портфел рәгсини ојнајын.

Күллү — Амма бир шәрт илә. Кәрәк бизи Сумгајытда ишә гојасыныз.

Гәһрәман — Сөз веририк.

Нәсир портфели көтүрүб үзүнә тутур, Күллү рәгс едәркән портфели Нәсирдән алмаға чалышыр, нәһајәт, портфели ондан гапыр.

Күллү — Үзүнү көстәр көрүм кимсән, ахы нә вахта кими тәнбәл-тәнбәл өзүнү портфел далында кизләдәчәксән?!

Гәһрәман — Мараглы вә мә'налы рәгсдир.

Кәлинләр, гызлар бирликдә рәгс едирләр.

Пәрдә

ИКИНЧИ ПӘРДӘ

Гоча мүһәндис Мирзә Әһмәдин мәнзилидир. Онун гызы мүһәндис Дилбәр әлиндә портфел кәлир, үст либасларыны чыхарыб шкафдан асыр, пәнчәрәнин гаршысына кәлиб дышары бахыр.

Дилбәр — Интизар чәкәнләр хәјалпәрәст олурмуш, чох доғру вә јериндә дејибләр. Дүнән ахшамдан бәри хәјалымдан нәләр кәлиб кечмәди? Билмирәм онун башында нә һадисә вар. *(Фикрә кедир)* Ah, һеч билмирәм нә үчүн онун кәлмәсилә марагланырам?! Ким билир бәлкә дә о өз Фирәнкизи илә бәрабәр кәлир. *(Портфелиндән телеграм чыхарыб бахыр)*. Шүбһәсиз ки, о тәк кәлмир, телеграмда јазыр ки, «кәлирик» *(Башыны тутуб отағы долашыр)*. Ah, нә гәдәр ачы тәсәввүрләр. Алты илдир бу тәсәввүрләр бир илан кими мәним гәлбимә сарылмыш. *(Пәнчәрәнин гаршысына кедир вә өз-өзүнә данышыр)*. Јох, бу јарамаз, мән гысганырмышам. Гој онлар хошбәхт јашасынлар.

Мирзә Әһмәд *(әлиндә портфел дахил олур, портфели столун үстүнә гојараг данышыр)*.—Вахтилә биз дә кәнч олмушуг. Бөјүкләр десәјди ки, гатыг гарадыр, нә һәддимиз вар иди ки, дејәк јох, ағдыр. Буна көрә дә иш ирәли кедирди, һөрмәт, еһтирам да вар иди. Амма инди ишләр тәмамилә тәрсинәдир. Ағзындан сүд гохусу кәлән ушаглар трибунаја чыхыб мә'рузә охујур. Атасы-бабасы јашында олан адамлара јол көстәрир, онлары тәнгид едир.

Дилбәр — *(башыны пәнчәрәјә сөјкәјиб сакит дурур. Мирзә Әһмәд она суал верир)* Нә үчүн гаш-габағындан гар јағыр?

Дилбәр — *(башыны галдырыб дејир)* Бу күн һәддиндән артыг јорғунам.

Мирзә Әһмәд — Сән фикир јорғунусан. Билирәм, Гәһрәмандан никарансан.

Дилбәр — Әлбәттә ки, ондан никаранам, онун биздән башга кими вардыр ки, гејдинә галсын.

Мирзә Әһмәд — О кәлмәсәјди даһа јахшы оларды. Артыг ондан зәһләм кедир.

Дилбәр — Ата! О бизә һеч бир јаманлыг етмәмишдир. Даима сәни ата дејиб сәсләмиш, һөрмәтини сахламыш.

Мирзә Әһмәд — Әмәкләрим она һәрам олсун. Ону гыр тијанларынын алтындан көтүрүб бөјүтдүм.

Мән билирдим ки, о өзкәсинин оғлудур. Лакин анан мәни мәчбур етди. Ону сахлјыб бөјүтдүм.

Дилбәр — Ата, сән она јахшылыг етмисән, ону һамы билир, лакин буну тез-тез онун үзүнә чырпмағын мә'насы јохдур. Сөјлә, ата, о сәнә нә јаманлыг етди?

Мирзә Әһмәд — О чох дикбашдыр. Һәм дә һәддиндән артыг вәфасыз чыхды. Алты илин әрзи-мүддәтиндә мәнә гуру бир мәктуб белә көндәрмәди. Инди кәлир, амма мәнә лазым дејилдир.

Дилбәр — Чәбһәдә олан адамдан күсмәк јарамаз. Чәбһә шәраити тәмамилә башгадыр.

Мирзә Әһмәд — Сән әбәс јерә ону мүдафиә сдирсән. О чәбһәјә кетмәмишдән дә габаг сәнин ону севдијини билирдим. О исә мәним көрмәк истәмәдијим бир актрисаны севирди. Дилбәр, нәһајәт сәндә бир авропалы гуруру олсајды, онун адыны белә чәкмәздин. Гулағыны ач, ешит, мән сәни она вермәјәчәјәм.

Дилбәр — Һәр нә дејирсән ихтијарын вардыр. Лакин чәсарәтлә дејирәм ки, Гәһрәман там мә'насилә тәзә адамдыр. Мәдәнидир, вүгарлыдыр, мән онун хатирини һәр кәсдән артыг истәјирәм.

Мирзә Әһмәд — *(ачыгланыр, әлини стола вуруб гышгырыр)* Кәс сәсини, утанмаз гыз! Мән сәни Авропа, Америка мәдәнијјәти шәраитиндә тәрбијә етмишәм. Һеч олмаса бир авропалы шәрәфинә, бир хырдача да олса америкалы гуруруна малик олмалысан, ја јох?

Дилбәр — *(кәлиб атасынын башыны сығаллајыр)* Әсәбиләшмә ата. Де көрүм америкалы гуруру нәдән ибарәтдир? О гүрур америкалы олмајанлара гаршы ијрәнч бир габалыгдан ибарәт дејилми? Онлар јерли зәнчиләрә нәләр етмәдиләр? Де көрүм һазырда дүнјаны ган чанағына дөндәрмәк истәјәнләрдә нә кими шәрәф ола биләр?

Мирзә Әһмәд — Бәсдир, мәнә сијаси дәрс вермә! *(кәнара)* Зәманәјә бахын бир, гызым да мәнә сијаси тәрбијә дәрси верир, көрүн бир мән нә күнә галмышам?

Дилбәр — Ата, бир фикирләш. Бүтүн дүнја сосиализм мәдәнијјәтинин јүксәлишиндән данышдығы заман, Авропа, Америка мәдәнијјәтинә сәчдә етмәјин нә мә'насы вар?

Мирзә Әһмәд — Сән бу сөзләри о јарамаз Гәһрәмандан өјрәндин. О да сәнин кими габалыг илә гүрурун фәргини гоја билмирди.

Дилбәр — Анам рәһмәтлик сон нәфәсинә кими дејирди ки, атан Америкаја тәчрүбә дәрсләринә кетмәздән әввәл вүгарлы вә мүлајим тәбиәтли бир адам иди. Америкадан габалыгдан башга бир шеј кәтирмәди.

Мирзә Әһмәд — Билмирәм аһанла бәрабәр сән нә үчүн өлмәдин? Сәнә гәти дејирәм, мәним евими комсомол ичласына дөндәрмә! Дил пәһләванларысыныз, әлиниздән нә кәләр?

Дилбәр — Сәнин бүтүн гүсурун да бурсындадыр ки, кәнчләрә бир америкалы кими чох учадан бахырсан. Һәр шеј вә һәр үстүнлүјү өзүнәмәхсус билирсән.

Мирзә Әһмәд — Нә едим? Гыз ушағысан, јохса бу күн сәни евдән говардым, нә едә биләрәм, намусума гысылмышам.

Дилбәр — Белә ки, сән башламысан, мәним өзүм башымы көтүрүб бир тәрәфә кетмәлијәм. Мәним атам бир совет мүтәхәссиси ола-ола иши-пешәси Америка техникасына, Америка мәдәнијјәтинә сәчдә етмәкдир. Бу мәним үчүн ар дејилдирми?!

Гапы дөјүлүр, Дилбәр гапыја кедир.

Мирзә Әһмәд — *(өз-өзүнә)* Бир мәним гызым дејил, бунларын һамысы өзүнү бир адам һесаб едир. Оғул-ушаг јығынчағына дүшмәдим?!

Дилбәр, Гәһрәман вә Бәһлул илә бәрабәр дахил олурлар.

Гәһрәман — *(кәлиб Мирзә Әһмәди гучаглајыб өпүр)* Салам мећрибан ата! Сәни сағ-саламат көрмәкдән башга бир арзум јох иди.

Мирзә Әһмәд — *(төврини дәјишир)* Әлејкәссәлам, отур көрүм нә хәбәр кәтирмисән?

Гәһрәман — *(Бәһлулу тәгдим едир)* таныш олун, кәнч мүһәндис Бәһлулдур.

Мирзә Әһмәд — *(таныш олур)* Хош кәлиб, сәфа кәтирмисән. Әјләш оғлум.

Гәһрәман — *(Дилбәрин әлини сыхыр)* кефин нечәдир, Дилбәр? Ишә башламысынызмы?

Дилбәр — Хејр, һәләлик торпаг иши кедир. Бәс дүнәндән бәри һарада идиниз?

Гәһрәман — Кечә машынымыз хараб олду, колхозчулара гонаг олдуг. Онлар бизим үчүн тәнтәнәли бир шам јемәји дүзәлтдиләр.

Бәһлул — Мән өмрүмдә биринчи кәрәдир ки, бу чүрә зәнкин вә сәмими һәјата раст кәлирәм.

Гәһрәман — Хүсусән чох гоча бир мүәллимин мә'налы сөһбәтләри мәни һәддиндән артыг марагландырды.

Дилбәр — Јәгин ки, о Мүрид кишидир. Бизим достумуздур.

Гәһрәман — Јашынын чохлуғуна бахмајараг тәмамилә тәзә адамдыр. Мүмкүн олурса ону бураја кәтирәчәјәм.

Мирзә Әһмәд — Амма мәним барәмдә вәфасызлыг көстәрдин. Мәни хәстә гојуб кетмишдин. Гуру бир кағыз да көндәрмәдин.

Гәһрәман — Мәним үчүн сәндән дә севимли адам јохдур. Мән сәни нечә унуда биләрдим? Сән мәним һәјатымын сәбәбисән. Амма дүшмәнин архасында чалышдығым үчүн мәктуб көндәрмәк мүмкүн олмады.

Мирзә Әһмәд — Бунларын һамысы кечиб кедиб. Инди де көрүм чәбһә сәнин хасијјәтини дәјишдими? Мән елә билирәм ки, нечә кедибсән елә дә гајытмысан.

Гәһрәман — Бөјүк Вәтән мүһарибәси чәбһәләри мәним шүурумда бөјүк дәјишиклик јаратды. Совет техникасынын үстүнлүјүнә олан инамым бир даһа мөһкәм олду. Галибләрин чәркәсиндә дөјүшмәк мәнә бөјүк бир шәрәф газандырды. Техникамызын мө'чүзәләр јаратдығыны көзүмлә көрдүм. Хүсусән совет адамларынын дөјүш габилијјәти мәни һејран гојду. Ата, һеч билирсән халгын ичәрисиндән нә гәдәр гәһрәманлар чыхды!

Мирзә Әһмәд — Бунларын һамысы јериндә, де көрүм сән нә кәтирмисән?

Гәһрәман — *(мешин чәнчәјини ачыб дөшүндәки нишанлары көстәрир)* Горхма, ата, мән дә әлибош гајытмамышам.

Мирзә Әһмәд — Чох көзәл, чох да пакизә *(Бәһлула)* оғлум, сән һарада тәһсил көрмүсән?

Бәһлул — Азәрбајчанда али мәктәби битирәндән сонра Москвада тәчрүбә дәрсләри кечмишәм.

Мирзә Әһмәд — Бизим вахтымызда тәчрүбә үчүн Америка вә Авропаја кедирдиләр.

Бәһлул — Сизин вахтынызда бәлкә дә буна еһтијач вар имиш. Инди исә совет техникасынын сирләрини өјрәнмәк бир мүтәхәссис үчүн кифајәт едәр.

Гәһрәман вә Дилбәр — *(бирдән)* Әлбәттә ки, кифајәт едәр. Биз бу техника илә алман фашизминә гәләбә чалмадыгмы?

Мирзә Әһмәд — *(Дилбәрә)* Сән сөһбәтә гарышма, јолдан кәлибләр, кет хидмәтчијә хәбәр вер ки, чај вә јемәк һазырласын.

Баш мүһәндис — *(дахил олур)* Салам Мирзә, сизи тәбрик едирәм. Кәнч мүһәндисләрин кәлдијини ешитдим, сизә көзајдынлығы вермәјә кәлдим.

Мирзә Әһмәд — Чох разыјам, таныш олун, һәмин бу оғлан сизә дедијим Гәһрәмандыр. Бу да онун јолдашы Бәһлулдур.

Таныш олурлар.

Баш Мүһәндис — Мән бир иш үчүн дә кәлмишәм, сабаһ вәзифәләри бөлүшдүрмәк истәјирик. Јахшы оларды ки, Гәһрәман вә Бәһлул, еләчәдә Дилбәр ханым лајиһәләри көтүрүб таныш олмаг үчүн контора кәләјдиләр.

Мирзә Әһмәд — Нә ејби вардыр, кедиб көтүрүб кәлсинләр.

Баш мүһәндис — *(галхыр)* Бујурун кедәк. *(Кедирләр. Мирзә Әһмәд тәк галыр).*

Мирзә Әһмәд — Билмәдијини дә кедиб өјрәниб кәлди. Өзүндән даһа да дили узунуну јанына салыб кәтирди. Бу чүрә адамлар илә нәинки бөјүк бир завод тикмәк олар, һәтта кичик бир анбар да тикмәк мүмкүн дејилдир.

Мирзә Тејмур — *(дахил олур)* Сиздән чыхыб кедәнләр ким иди?

Мирзә Әһмәд — Чаван мүһәндисләрдир, тәзә кәлибләр.

Мирзә Тејмур — Кенә дә чаван мүһәндисләр?

Ај Мирзә, сән өзүн бир јахшы дүшүн, сән Америкада, мән исә Франсада буна өјрәнмәмишик ахы.

Мирзә Әһмәд — Доғрудур, бизим нә гәдәр вахтымыз вардыр ки, һәм заводу, бөјүк бир заводу тикәк, һәм дә бу оғул-ушағы өјрәдәк? Бир өмүр истәјир.

Мирзә Тејмур — Өзү дә мәдәни дејилләр, *(ајаг үстүндә дуруб өзүнү көстәрир)*. Мәнә бир диггәтлә бахын, халис бир франсыза охшамыраммы? Мәдәни бир адамам, мән бунлар илә нечә ујуша биләрәм?

Мирзә Әһмәд — Бүтүн бачарыглары дилләриндәдир. Аз бир заманда өзләрини рүсвај едәчәкләр. Билмирәм бунлары нә үчүн бураја јығыблар.

Мирзә Тејмур — Белә һа, јенә дә бир аздан сонра кәлиб дејәчәкләр ки, бунлардан фајда јохдур. Иши өз әлинизә алын.

Мирзә Әһмәд — Бу бөјүклүкдә иши анчаг Америка вә Авропа көрмүш мүтәхәссисләр јеринә јетирә биләрләр.

Мирзә Тејмур — О да ки, биздән ибарәтдир; Мирзәдән, Тејмурдан ибарәтдир.

Мирзә Әһмәд — Әһвалым өзүмдә дејил, дәниз кәнарына чыхмаг истәјирәм. *(Кедәркән хидмәтчи гадына)* Бир аздан сонра гајыдырам.

Кедирләр.

Дилбәр — *(дахил олуб Мирзә Тејмурун далынча бахыр)* Әхлагсызын бириси! Билмирәм мәним атамын јахасыны нә вахт бурахачагдыр. *(Хидмәтчи гадына)*. Ана, һәр шеј һазырдырмы?

Хидмәтчи гадын — Һазырдыр гызым.

Дурна — *(тәләсик дахил олур. Дилбәри фикирли көрүб сорушур)*. А гыз нә вар? Сәни өзүндә көрмүрәм? Гәһрәманы көзләјирдин о да ки кәлди, даһа нәјин фикрини чәкирсән?

Дилбәр — Доғрудур о кәлди, лакин бир шадлыг кәтирмәди.

Дурна — Ај гыз, јохса Фирәнкизлә бәрабәр кәлиб?

Дилбәр — Јох, Дурна, мән бу барәдә дүшүнмүрәм. Доғрудур мән ону севирәм, амма һеч бир заман онун гурмаг истәдији аиләнин позулмасына разы олмарам. Гој хошбәхт јашасынлар. Мәни дүшүндүрән атамын мәсәләсидир.

Дурна — Нә мәсәләси?

Дилбәр — Атамын фикри олдугча көһнәдир. Гәһрәман исә тәзә адамдыр. Онун данышыглары атамын гулағы үчүн тәмамилә јабанчыдыр. Онлар јола кедә билмәјәчәкләр.

Дурна — Еһ Дилбәр, мәним вәзијјәтим сәнин вәзијјәтиндән даһа ағырдыр. Ондан да өтәри кәлмишдим Мирзәнин јанына.

Дилбәр — Нәдән өтәри ај гыз?

Дурна — Мирзә Тејмур јенә дә мәним јахамдан әл көтүрмүр. Бах, көр о утанмаз бу күн көндәрдији мәктубунда нә јазыр. *(Мәктубу Дилбәрә верир)*.

Дилбәр — *(мәктубу охујур)* «Севкилим Дурна! Мән һазырам, сән дә һазырлығыны көр, ајын икисиндә саат хошдур, ЗАГС-а кетмәлијик. Иш башланандан сонра тоја вахтымыз олмаз».

Дурна — Инди өзүн сөјлә, мән һара чыхым гачым? Һәр јетәнә дә дејир ки, мәсәлә гуртарыбдыр, анчаг рәсмијјәтә салмаг лазымдыр.

Дилбәр — Ај гыз, сән һарада јашајырсан? О өзүнү Ирандамы һисс едир? Она елә бир тој тутарам ки, өз адыны јадындан чыхардар. Әхлагсызын бириси, Франсада нә гәдәр әхлагсызлыг варса, јығыб кәтириб бизим һәјатымыза чаламаг истәјир.

Дурна — Нә едим? Онун әли мәним әлимә тохунмамыш, амма онун фантазијасындан халг елә билир ки, мән онунла бир гадын кими јашајырам. Бурадан чыхыб гачмагдан да башга чарәм јохдур

Дилбәр *(ону өпүр)* — Бош-бош данышма! Бу чүрә сөз комсомолчу бир гыза јарашармы?

Дурна — О мәни һәјасызлыгла өзүнә тәслим етмәји дүшүнүр.

Гапы вурулур, бир аздан сонра Мирзә Тејмур дахил олур.

Мирзә Темур — Бонжур мадмуазелләр!

Дилбәр — Рича едирәм бизи әлә салма! Бура сәнин үчүн Парис булвары дејил. Өз дилини даныш!

Мирзә Тејмур — Пардон, пардон! Бағышлајын, дилим өјрәнибдир. Парисә тәчрүбә дәрсләринә кетдијим заман франсыз дилини елә тез мәнимсәдим ки, һамы мәни халис бир франсыз һесаб едирди.

Дилбәр — Јалныз франсыз дилини јох, орада бир чох шејләр өјрәниб кәлмишсән.

Мирзә Тејмур *(өз гијафәсини көстәрир)* — Јахшы бахын бир: франсыз алиминә охшамыраммы?

Дилбәр — *(кәнара)* Бир совет адамындан башга һәр шејә бәнзәјирсән.

Мирзә Тејмур — Әчәба мән бир совет адамы дејиләмми?!

Дурна — *(мәктубу көстәрир)* Бу нәдир? Бир совет адамы да таныш олмадығы бир гыза бојлә бир мәктуб јаза биләрми? Сәнә ким ичазә верир ки, мәни ЗАГС-а чағырырсан? Сән һеч утанмырсанмы, мәндән үч кәрә јашлы бир адамсан.

Дилбәр — Мирзә, зәнн едирәм ки, сиз бу тәшәббүсдә рүсвајчылыгдан башга бир шеј әлдә едә билмәјәчәксиниз.

Бу әснада Гәһрәман вә Бәһлул голтугларында лә-јиһәләр дахил олурлар.

Мирзә Тејмур—*(ајагларыны чүтләшдириб, бојнуну габаға узадыр)*. Ичазә верин таныш олаг. Франсада тәчрүбә дәрсләри кечмиш Мирзә Тејмур Худавердизадә. *(Гәһрәман вә Бәһлулун әлләрини сыхыр)*.

Гәһрәман — *(күлүмсәјәрәк)* Москвада тәһсилини икмал етмиш Гәһрәман!

Мирзә Тејмур—*(Дилбәрә)* мән кедим, јенә дә гајыдачағам, Мирзә кәлəндә она дејәрсиниз. *(Мәчлисә)* инди ичазәнизлә кедә биләрәмми?

Дилбәр *(јавашдан кәнара)* — Кәлмәјә дә биләрдиниз.

Мирзә Тејмур — *(Дурнаја)* лүтфән мәни контора гәдәр мүшајиәт единиз.

Дурна — Јоллар горхулу дејилдир, өзүнүз дә кедә биләрсиниз.

Мирзә Тејмур *(кедәркән)*—Јенә дә бир гәдәр фикирләш, мәнсә өз наилијјәтимә инанырам *(кедир)*.

Гәһрәман — *(онун далынча бахыр)* Бу кимдир? Нәчидир? Бу нә гијафәдир?

Дилбәр — Бу мүһәндисдир. Адына франсыз Мирзә Тејмур дејирләр. Јазыг Дурнаја көз вериб ишыг вермир. Дејир ки, өлсән дә, галсан да кәрәк сәнинлә евләнәм.

Дурна — Јашындан утанмыр. Мәни бәдбәхт етмәк истәјир. Билмирәм кимә мүрачиәт едим, утанырам да.

Бәһлул—Бәлкә һарада јашадығыны хатырламыр.

Гәһрәман — Гијафәсиндән дә көрүнүр ки, бир гәдәр ағлы да чатмыр.

Дурна — Мән бурада ишләјә билмәјәчәјәм. О мәни һәјасызлыгла өзүнә тәслим етдирмәјә чалышыр.

Гәһрәман — О сизин көзүнүзү дә пүфләјә билмәз. О јашлы олса да тәрбијә едилмәси мүмкүндүр.

Бәһлул *(лајиһәләри гојур, Гәһрәмана дејир)* — Мән мәнзил шө'бәси мүдиринин јанына кедиб гајыдым. Директор мәним үчүн отаг вермәјә сөз вериб.

Дурна — *(Бәһлула)* О чох утанмаз адамдыр, јәгин ки, дышарыда дуруб мәни көзләјир. Бурадан чыхан кими голумдан тутуб мәни бурахмајачагдыр. Рича едирәм мәни контора гәдәр мүшајиәт един.

Бәһлул — Е'тираз етмирәм.

Кедирләр.

Дилбәр — *(Гәһрәмана)* Гәһрәман, нә барәдә дүшүнүрсән? Бәс Фирәнкизи нә үчүн өзүнлә бәрабәр кәтирмәдин?

Гәһрәман — Ондан алты илдир хәбәрим јохдур. Мәни дүшүндүрән башга мәсәләдир. Көрүнүр ки, атан јенә дә көһнә фикирләрини јашадыр. Бу да бизим үчүн тәәссүф едиләчәк бир һалдыр.

Дилбәр — Һәр нә олур-олсун ону көһнә јолундан гајтармалыјыг. Сәнин дә көмәјин лазымдыр. Онун көһнә фикирләри дәвам етдирмәси бизим үчүн ләкәдир. Нәһајәт биз партија үзвијик ја јох?

Гәһрәман — Сиз мәркәзи гәзетләри алырсынызмы?

Дилбәр — Алырыг.

Гәһрәман — Сән гәзетләри онун үчүн оху. Авропа-Америка мәдәнијјәтинин ич үзү һаггында она даныш. Авропа вә Американын демократлыг пәрдәсинә бүрүнмүш вәһшилијиндән мисаллар кәтир.

Дилбәр — Нә гәзет, нә китаб галыб ки, мән ону охумамыш олам? Американын јерли зәнчиләри күтләви сурәтдә мәһв етдијини, инкилисләрин Һиндистан сијасәтини, франсызларын Мәракеш вә Әлчәзајирдәки һәјасызлыгларыны тарихи сүбутларла она охујурам. Јенә дә һамандыр ки, һаман.

Гәһрәман — Билмирәм онлар дүнјаны јени-јени фәлакәтләрә сүрүкләјән Америка вә Авропа гарәтчиләриндән нә көзләјирләр?

Дилбәр — Онун бөјүк нөгсанларындан бириси дә будур ки, һазыркы кәнчлији кечмишки кәнчликлә өлчүр. Бизим гүввәтимизә инанмыр.

Мирзә Әһмәд *(гәфилдән дахил олур)* — Инанмајачағам да, нијә дә инаным? Буна һаглыјам. Гүввәти сөздә дејил, ишдә көстәрмәк лазымдыр. Ишиниз-пешәниз ичлас етмәкдир. Ихтисасдан артыг сөзә әһәмијјәт верирсиниз.

Гәһрәман — Доғрудур ата, биздә сөзчүлүк чохдур. Лакин һәјат вә мәишәт көкүндән дәјишибдир. Мећрибан ата, тәзә дүнјада көһнә фикирләр илә јашамаг чәтиндир. Буну сизә нәсиһәт үчүн демирәм.

Мирзә Әһмәд — Һәр шеј дәјишә биләр. Анчаг инсан өзүнү дәјишдирә билмәз. Көрүн мәни бу јашымда комсомола јаздыра биләрсинизми? Гәрибә адамларсыныз һа.

Дилбәр *(ону өпүр вә сачларыны тумарлајыр)* — Ата, буну сәндән тәләб едән јохдур. Амма сән кәнчликлә барышмалы вә онларла үјушмалысан. Сән өз билијини халгын сәадәти јолунда сәрф етмәлисән. О заман һәр кәс сәнә һөрмәт бәсләр, бизим дә башымыз уча олар. Сәнин бөјүк бир мүтәхәссис олдуғуну инкар едән јохдур.

Мирзә Тејмур *(тәләсик дахил олур)* — Бу олмады? Бу чүрә иши Авропа мәдәнијјәтини дашыјан бир адам чәкә билмәз. Бу һадисә мәнә гаршы бир суи-гәсддир. Белә ишләрин нәтичәсиндә мәним әлимдән хата да чыха биләр. Мән бир авропалы гүруру илә интиһар да едә биләрәм. Инди бу чүр адамлара гошулуб ишлә көрүм нечә ишләјәчәксән.

Мирзә Әһмәд *(тәәччүблә)*—Нә олуб ахы? Сәнә ким суи-гәсд едир?

Мирзә Тејмур — Һәлә индичә кәлиб, бүтүн кәлдији јарым саат дејил.

Мирзә Әһмәд — Кимин һаггында данышырсан? Ачыг даныша билмәзмисән?

Мирзә Тејмур — Мән һеч дә үмид етмәздим ки, Америка мәдәнијјәти дашыјан бир адамын евиндә мәнә, бир франсыз тәрбијәси дашыјан Мирзә Тејмура гаршы суи-гәсд дүзәлтсинләр.

Мирзә Әһмәд *(ачыгланыр вә ајаға галхыр, Мирзә Тејмурун чијинләриндән тутур.)*—Нә ахмаг-ахмаг данышырсан? Мәним евими нә һесаб едирсән? Бура гулдур јувасыдыр, нәдир? Нә суи-гәсд, нә интиһар?

Мирзә Тејмур — Мән буна дөзә билмәрәм, јарым саат бундан габаг кәлән кәдәнин бириси голуну Дурнанын голуна кечириб кетсин, халг да көрүб мәним үстүмә күлсүн.

Мирзә Әһмәд — Онларын икиси дә кәнчдир, бурада нә күми бир суи-гәсд ола биләр?

Мирзә Тејмур — Бир һалда ки, мән Дурна илә евләнмәк истәјирәм, кәрәк сәнин гызын Дилбәр мәним һәјат јолдашымы Бәһлул илә таныш етмәјәјди. *(Өзүндән чыхыр)*. О, Бәһлулдур, нәдир? Она дејин бундан сонра еһтијатлы долансын. *(Өзүнү көстәрир)*. Мәнә јахшы бахын, бир франсызла зарафат етмәк олмаз!

Мирзә Әһмәд — Мән гулагларыма инанмырам, нечә јә'ни Дурна илә евләнирсән? Отур јериндә, халгы өзүнә күлдүрмә! Сән лап хәјалпәрәстмишсән ки.

Мирзә Тејмур — Демәк ки, бу ишдә сәнин дә иштиракын вардыр. Олсун, мән дә өз ишими биләрәм.

Мирзә Әһмәд — Ағлыны башына јығ, кетдијин јол мәдәни адам јолу дејилдир.

Дилбәр — Ата, сәнә анд ичирәм, мән бу барәдә нә Бәһлул, нә дә Дурна илә бир кәлмә дә олса данышмамышам. Гыз сәнә шикајәт етмәк үчүн кәлмишди, чүнки, гыза мәктуб көндәриб зор илә ЗАГС-а апармаг истәјирди. Гызын буна ризасы јохдур. Бу нә мәгсәддир?

Мирзә Тејмур—Әлбәттә, Бәһлул кими адамларла гол-гола саландан сонра Мирзә Тејмура кетмәјә разы олмајачагдыр.

Бәһлул *(дахил олуб ешидир)* — Нә олуб? Нә сөһбәтдир?

Мирзә Тејмур *(ирәли атылыр)*— Өзүнү түлкүлүјә вурма, сәнин голун о гызын голунда нә гајырырды? Мәндә авропалы гүруру варды һа, мәнә јахшы диггәт вер! *(Өз гијафәсини көстәрир)*.

Бәһлул — Бир гәдәр әдәбли даныш. Мадамкы мәдәни бир гыз голуну мәним голума кечирир, һеч бир заман мән о голу рәдд едә билмәздим. Либасыны бизә көстәрмә, иш либасда дејил, гијмәт һаман либасы кејән адамын варлығындадыр.

Г ə һ р ə м а н — Мирзə, мəни бағышлајын, сиз бир совет вətəндашы гүруруну дашымыш олсајдыныз, бу гədəр күлүнч бир вəзиҗҗətə дүшмəздиниз.

М и р з ə Т е ј м у р *(Мирзə Əһмədə)* — Мən əввəл күндən сənə нə дедим? Демədим ки, мəним, сənин кими мədəни бир адам бу оғул-ушағын ичəрисиндə ишлəјə билмəз?

М и р з ə Ə һ м ə д — Бунлар чох хырда мəсəлələрдир. Бизи бу мəсəлələр үчүн бураја чағырмамышлар. Ағыллы ол, шəхси иши вəзифə илə əлагələндирмə.

Б ə һ л у л *(өз-өзүнə)* — Хатаја дүшмədик?!

М и р з ə Т е ј м у р *(кедəркən)* — Һəлə хатаја дүшəчəксən, һарасыдыр! *(Кедир).*

Д и л б ə р *(онун далынча)* — Позғун!

Пəрдə

ҮЧҮНЧҮ ПƏРДƏ

Сəһнə мүһəндисləрин үмуми иш салонудур. Диварларда хəритəлəр вə планлар вурулмушдур. Күрсүлəр вə столлар гојулмушдур.

М и р з ə Т е ј м у р *(Мирзə Əһмəд илə бəрабəр кəлир)* — Дүнјаны јығыб төкүбləр бура, елə билирləр ки, иши көрən адамын чохлуғудур. Билмирəм кимə архаланыб ишə башламаг истəјирləр? Белə бир заводу тикмək үчүн јүзləрчə башыны ишдə ағартмыш мүтəхəссисləр лазымдыр.

М и р з ə Ə һ м ə д — Бунларын һеч бириси мəс'улијjət һисс етмир. Ичləриндə сынагдан чыхмыш вə тəчрүбə көрмүш адамлар јохдур.

М и р з ə Т е ј м у р — Белə бир заводу тикмək үчүн илləрчə көтүр-гој етмək лазымдыр. Сөзү демək олмур, кətириб Мирзə Теjмур кими бир алим вə мүтəхəссиси Бəһлул кими надүрүст адамлар илə гаршы-гаршыја гојублар.

М и р з ə Ə һ м ə д — Һөкумətин пулуна һејфим кəлир, иши јахшы мүтəхəссисləрин əлинə тапшырмасалар пешиманчылыг чəкəчəкləр. Сəбир елə көрək нə олачаг? Көрүнүр ки, бир гədəр тез кəлмишик, чыхыб дышарыда бир гədəр тəмиз һава алаг.

Кедирləр.

Д у р н а *(Дилбəрлə бəрабəр дахил олур, дивардакы хəритəлəрə вə планлара бахыр)*. — Лајиһəләр о гədəр ајдын вə сənətkарчасына дүзəлдилмишдир ки, бахдығымыз заман заводун кəлəчəји көзүмүзүн гаршысында дурур. Мирзə Теjмур орада-бурада дејир ки, кəнч мүһəндисləр бир шеј бачармајачаглар. Амма мən руһдан дүшмүрəм.

Д и л б ə р — Дурна, сən она əмин ол. Бир күн онун өзү дејəчəкдир ки, мən анламамышам, совет кəнчлији һəр бир шеји бачарар. Буна бахмајараг мəним шəхси вəзиҗҗətим чох ағырдыр.

Д у р н а — Нə үчүн? Јенə нə олду?

Д и л б ə р — Нə олачаг, атам Гəһрəманы көрмək истəмир. Ону ачыгдан говмаса да габа рəфтары нəтичəсиндə евдən гачырды. О артыг биздə јашамыр. Мəни дə јола вермир.

Д у р н а — Атадыр, бир тəһəр јола вермəлисən.

Д и л б ə р — Нечə јола верим? Онун инады бизи партијанын вə һөкумətин јанында абырдан салар. Гəһрəман е'тибарлы, вүгарлы бир оғландыр. Бүтүн тəгсирləр атамдадыр. О истəјир ки, халг онун көһнə фикирləринə бəли-бəли десин.

Д у р н а — Сəни һисс едирəм, Дилбəр. Гəһрəман кими бир оғланы итирмək асан дејилдир.

Д и л б ə р — О мəндən өтрү чохдан бəри итмишдир. Сən билирсən ки, о бирисинə бағлыдыр. Доғрудур, ону севирəм, лакин онун һəјатыны позмаг тəрəфдары дејилəм. Гој јашасынлар, атам да бизим издивачымызын əлејһинədир.

Д у р н а — Мəним дə она јазығым кəлир. Ким билир онун Фирəнкизи һарададыр?

Д и л б ə р — Һарада олурса-олсун јенə дə онун гəлбиндəдир.

Д у р н а — Сən разы олсан мən ону Москвадан мəркəзи адрес столу васитəсилə тапарам.

Д и л б ə р — Əлбəттə разы оларам, Гəһрəман да јазыгдыр. Нə вахта гədəр ону көзləјəчəкдир?

Д у р н а — Бу иши мənə тапшыр, ону бура кətирмəсəм Дурна дејиләм.

Г ə һ р ə м а н *(дахил олур)* — Белə һа, көрүнүр ки, бу заводун тикинтиси сизи һəр шеjдən чох марагландырыр.

Дурна — Әлбәттә ки, марагландырыр! Бу заводун тикилиши Азәрбајчан кәнч мүтәхәссисләри үчүн имтаһан ләвһәсидир. Бурада ад-сан газанмаг үчүн чох әлверишли шәраит вардыр. Лакин бизә Мирзә Теjмур кими адамлар әнкәл төрәтмәк истәjир.

Гәһрәман — Һәркаһ сәнин гәлбиндә өз халгына, өз һөкүмәтинә бир аз да олса мәһәббәтин варса, сәнин гаршына һеч бир кәс чыха билмәз. Бурада оланларын һамысы совет адамларыдыр. Онлара архалана биләрсән. Дилбәр, белә дејилми?

Дилбәр — Белә дир, амма һәр кәсин гаршысында бир чәтинлик вардыр.

Гәһрәман — Сәнин гаршында нә кими бир чәтинлик ола биләр?

Дилбәр — Өзүн буну јахшы билирсән. Атам илә сәнин аранда олан ихтилаф мәним ганадларымы гырмырмы? Бу мәним үчүн чәкилмәз бир дәрд дејилми?

Гәһрәман — Доғрудур, онун рәфтары һәр кәслә габадыр. Лакин о бизә дүшмән дејилдир. О бир совет адамыдыр. Бизим вәзифәмиз ону Мирзә Теjмурдан ајырмагдыр.

Дурна — Мирзә Теjмур исә дүзәләси адам дејилдир.

Гәһрәман — Јанылма, Дурна! О чүр адамларын башга бир јолу јохдур. Ја дүзәлмәли вә ја бу чәмиjjәтин сырасындан чыхмалыдыр. Онун өзү дә тәчрүбәли бир мүтәхәссисдир.

Мүтәхәссисләр јаваш-јаваш кәлиб дивардакы хәритәләр вә планларла мәшғул олурлар.

Мирзә Теjмур *(көһнә мод франсыз либасында дахил олуб Дурнаја вә Дилбәрә мүрачиәт едир)* — Бонжур, мадмуазелләр! Пардон, јенә унутдум. Салам кичик ханымлар!

Чаваб верән олмајыр.

Гәһрәман — Салам Мирзә кефиниз нечәдир?

Мирзә Теjмур — Пардон, сизи көрмәдим, *(кәлиб әлини сыхыр)*.

Мирзә Әһмәд *(дахил олур)* — Ахшамларыныз хејир! *(Гәһрәман ону өз јериндә әjләшдирмәк үчүн галхыр)*. Отур! Һәр кәс өз јериндә отурса, һәр кәс өз мөвгејини таныса, иш дә ирәли кедәр, ихтилаф да чыхмаз.

Баш мүһәндис — *(дахил олур)* Салам! Зәнн едирәм ки, рәһбәр јолдашлар кәләнә гәдәр ишимизин әһәмиjjәти барәсиндә данышаг.

Мирзә Теjмур — *(башыны ирәли узадыр)* Пардон, һансы ишин?

Баш мүһәндис — Башлајачағымыз ишин. Әзиз вә мөһтәрәм мүһәндисләр биз дөрдүнчү бешилликдә бурада бүтүн Совет Иттифагында биринчи jер тутан лүләтөкән заводу вә онун әтрафында алүми нүфузлу бир шәһәр тикмәjә башлајырыг. Бу иш үчүн әлимиздә олан гүввә дә бөjүкдүр.

Мирзә Әһмәд *(көзүнү дивардакы хәритәдән чәкиб дејир)* — Ишин бөjүклүjүнә һеч бир шүбһә ола билмәз. Амма гүввәнин бөjүклүjү барәдә данышмаг һәлә тездир. Гүввә сајдан ибарәт дејил, бачарыгдан ибарәтдир.

Мирзә Теjмур — А баракалла! Мән нечә күнләрдән бәри бурада оланлара бир авропалы мүтәхәссис нөгтеји-нәзәриндән баханда көзүмә бир башы позуг орду көрүнүр. Белә бир иши һеч бир мө'чүзә тәшкил едә билмәз.

Мирзә Әһмәд — Гыса демиш олсаг, бунлар һәлә чох кәнчдир. Бунлар бөjүк ишин өһдәсиндән кәлә билмәзләр. Мәсләһәт көрүрәм ки, индидән кәләчәjин гејдинә галын.

Баш мүһәндис — Мән елә билирәм ки, сиз бизим гүввәмизә бир америкалы вә авропалы нәзәрилә дејил, бир садә мүтәхәссисин көзү илә бахмыш олсаныз онун дәjәринә инанарсыныз.

Мирзә Әһмәд — Әзизим, Америка вә Авропада белә бир гиганты jаратмаг үчүн сачыны ишдә ағартмыш мүһәндисләр илләр узуну дүшүнүр.

Мирзә Теjмур — Көтүр-гој едир.

Мирзә Әһмәд — Башыны сындырыр.

Мирзә Теjмур — Сонра да јаваш-јаваш ишә башлајырлар.

Гәһрәман — Јолдаш мүһәндис! Бизим нә илләр узуну көтүр-гој етмәjә вахтымыз вар, нә дә башымызы сындырмаға һазырланырыг. Совет кәнчлиjи вә совет мүтәхәссисинин гаршысында ики мәсәлә дурур.

Мирзә Әһмәд — *(јарым ачыглы)* нә мәсәлә?!

Гәһрәман — Әввәла биз фашист гулдурларын өлкәмизә вурдуғу jаралары сағалтмалы, икинчиси дә

тәзә заводлар вә мүәссисәләр јаратмаг мәчбуриҹҹәтиндәјик. Буна көрә дә биз илләр узуну көтүр-гоҹ етмәјә һазырлашмырыг.

Бәһлул — Белә һа, гоҹ Америка вә Авропа вә онлара сәчдә едәнләр өз башыны сындырсынлар. О арзуну ки, Американын өзү дашыҹыр, кеч-тез өз башыны сындырачаг.

Директор — *(кәлир)* салам јолдашлар! Коллективимизә баханда бөјүк бир завод вә тәзә бир совет шәһәри көзүмүн гаршысында чанланыр. Мән үмид едирәм ки, бу гүввә өһдәсинә верилән бу шәрәфли вәзифәни вахтындан даһа әввәл јеринә јетирә биләчәк.

Баш мүһәндис — Јолдаш директор! Бурада оланларын һамысы лајиһәләрилә танышдыр. Һазырда вәзифәләри пајлашдырмаг лазымдыр.

Мирзә Тејмур — Пардон, мәним бир тәклифим вардыр.

Директор — Бујурун Мирзә!

Мирзә Тејмур — Лајиһәләрлә таныш олмаг кифајәт дејилдир. Лајиһәләри һәјата кечирәчәк адамларын кејфиҹҹәти илә таныш олмаг лазымдыр.

Директор — Нә тәклиф едирсиниз?

Мирзә Тејмур — Бу вәзифәни тапшырын мәнә. Бир һәфтәјә гәдәр бурада оланлары чүрүк-чарыг едим. Ишә јарамајанлары ајырыб кери көндәрәк.

Директор — Јох Мирзә, адамларын кејфиҹҹәтини јалныз ишдә өјрәнмәк олар. Кәнч совет мүтәхәссисләриниң бачарығы барәдә һеч бир шүбһә ола билмәз. Бунларын һамысы сынагдан чыхмыш адамлардыр.

Мирзә Әһмәд — Дөвләтин һәр гара гәпиҹини көз бәбәҹимиз кими горумалыҹыг. Гоҹун беш күндән сонра кәлиб демәсинләр ки, «ишин филан тәрәфи харабдыр, кәрәк сөкүлүб тәзәдән гајрылсын».

Мирзә Тејмур — О заман мәнә демәзләр ки, ај Мирзә Тејмур, бунлар тәчрүбәсиз идиләр, бачармадылар, сән ки, Авропа көрмүш бир мүтәхәссис идин, нә үчүн буна јол вердин?

Мирзә Әһмәд — *(мәчлисә)* Әзизләрим, биз Америкада белә көрмәмишик ахы.

Мирзә Тејмур — Мән Авропада белә көрмәмишәм ахы.

Баш мүһәндис — Еләдир, сиз Америка вә Авропада белә көрмәмисиниз. Она көрә дә демәк лазымдыр ки, совет адамларыны вә онларын бачарығыны Америка вә Авропа илә мүгаҹисә етмәк јанлышдыр.

Директор — Гоҹун кәнч мүтәхәссисләр дә өз фикирләрини десинләр.

Гәһрәман — *(директора)* ичазә верин!

Директор — Данышын.

Гәһрәман — Бу сөһбәтләрин һамысы јенә дә Америка вә Авропада адәт олан көтүр-гоҹа охшады. Совет мүтәхәссисләринә васвасылыг вә истихарәчилик јарамаз. Бурада бир болшевик инадындан вә болшевик гәтиҹҹәтиндән данышмаг лазымдыр.

Директор — Доғрудур!

Гәһрәман — Биз бурада коллектив иш шәраити јарада билсәк, гәләбәни тә'мин едә биләрик.

Мирзә Тејмур — Мәним дә дедиҹим һаман коллектив иш шәраитидир. Ону кимләрлә јаратмаг?

Мирзә Әһмәд — Дипломунун мүрәккәби гурумајан дүнәнки тәләбәләрлә.

Мирзә Тејмур — Гәләбәни газандыран шәртләрдән бири дә әхлагдыр, мәдәниҹҹәтдир. Бурада мәдәниҹҹәтсиз вә әхлагы позғун адамлар да вардыр. Бир һалда ки, халгын шәхси ишләринә мүдахилә едәнләр вардыр, о заман нә кими коллектив шәраит ола биләр?

Бәһлул — Көһнә вә шәхси фикирләри тәзә тәшәббүсләрә гарышдырмагла гәләбә газанылмаз. Азәрбајчан кәнчлиҹи бу гурулушда јалгуз дејилдир. Уралдан, Челјабинскидән, Ленинград, Москва вә Украјнадан да јолдашлар бизим көмәҹимизә кәлмишдир.

Дурна — Гоҹ Мирзә Тејмур әхлагсыз вә мәдәниҹҹәтсиз дедиҹи адамларын адларыны чәксин. О заман әхлаг вә шүур јохсуллары мејдана чыхмыш олар.

Мирзә Әһмәд — Мән Мирзә Тејмурун бир чох фикирләрилә разы дејиләм. Бурада әхлагсызлыг адына һеч бир шеј јохдур. Бурада кустарчылыг вардыр. Мән дә она тәрәфдар дејиләм.

Мирзә Тејмур — Биз кәрәк елә бир иш јарадаг ки, һәр кәс кәлиб баханда десин ки, бураја Америка вә Авропа мүтәхәссисинин әли дәјмишдир.

Дурна — Биз кәнч совет мүтәхәссисләри бунун әксини дүшүнүрүк. Биз бурада елә бир мө'чүзә јарадмалыҹыг ки, һәр кәс баханда десин ки, совет мүтәхәссисләри чохдан бәри Авропа вә Америка мүтәхәссисләрини керидә бурахмышлар.

Баш мүһәндис — Совершенно правилно.

Бәһлул — Америка вә Авропа мәдәнијјәтинин үстүнлүјүнү кор-коранә тәблиғ едәнләр билмәлидирләр ки, Америка вә Авропа капиталистләри милләтләрин азадлығыны мәһв етдикләри кими онларын елми наилијјәтләрини оғурлајыб вә мәнимсәмишләр.

Директор — Тәмамилә доғрудур!

Бәһлул — Рус алимләринин електрик шүасына даир ихтирасыны, бухар макинәси, радио апараты ихтирасыны вә саирәләри өзләринә чыхан америкалылар вә авропалылар дејилдирми?

Гәһрәман — *(директора)* Зәнн едирәм ки, бу мөвзулар үзәриндә данышмаг артыгдыр. Америка, Авропа мәдәнијјәти артыг өз-өзүнү ифша етмиш. Әсас мәсәләмизә кечсәк јахшы олар.

Рајком катиби — *(кәлир)* Салам јолдашлар! Мәсәлә нә јердәдир? Мән Мирзә Тејмур вә Мирзә Әһмәд мүһәндисләрин фикирләри илә разылашмырам. Ешитдијимә көрә онлар јенә дә Америка вә Авропа мәдәнијјәтинин үстүнлүјү мәсәләсини аралыға атыблар.

Мирзә Тејмур — Пардон! Сизә доғру мә'лумат вермәјибләр. Мән дејирәм ки, Америка вә Авропада бу чүр бөјүк тикинтиләрә кәнч вә тәчрүбәсиз мүтәхәссисләри бурахмазлар.

Катиб — Мөһтәрәм мүһәндис, һазырда америкалылар өз үстүнлүкләрини халглара инандырмаг үчүн милјонларча доллар сәрф едирләр. Бизим јолдашларымыз исә кор-коранә онларын мәгсәдләринә көмәк едирләр.

Мирзә Әһмәд — Аралыға атдығымыз фикирләр ишин хатирәсинәдир. Чүнки бизим гаршымызда дуранлар бу бөјүк ишин өһдәсиндән кәлә билмәјәчәкләр.

Катиб — Бу да зәрәрли фикирдир. Доғрудур, бир заман бир лајиһәни дүзәлтдирмәк үчүн Америка вә Авропаја чамадан долусу доллар көндәрирдик. Инди исә совет алимләри вә совет мүтәхәссисләри һәр шеји јарада билир. Һәтта Америка вә Авропадан даһа кејфијјәтли јарадырлар.

Директор — Мирзә Тејмур вә Мирзә Әһмәд тәчрүбәли мүтәхәссисләр олдуғу үчүн бура чағырылыблар. Гој өз тәчрүбәләри илә кәнч мтүәхәссисләрә көмәк етсинләр.

Мирзә Әһмәд — Дедикләриниз бир һәгигәтдир. Лакин вәзифә ағыр вәзифәдир. Мән шәхсән һөкүмәтин јанында башы ашағы олмаг вә утанмаг истәмирәм.

Мирзә Тејмур — Мәс'улијјәт дашымамаг шәртилә бир мүһәндис кими ишләмәјә сөзүм јохдур. Чүнки бу ағыр иши тәшкил етмәк мәним үчүн мүмкүн дејилдир.

Баш мүһәндис — Бурада бир горху јохдур, ишин тәшкилини өз рәһбәрлијим алтында кәнч мүһәндисләрә тапшырырам. Онларын ичәрисиндә бачарыглы адамлар аз дејилдир.

Директор — Кимләри өзүнә көмәкчи көтүрүрсән?

Баш мүһәндис — Гәһрәман башда олмаг үзрә Бәһлул, Дурна вә Дилбәри тәклиф едирәм.

Директор — *(Гәһрәман вә саирләринә)* сөзүнүз нәдир? Бу вәзифә сизин үчүн ағыр дејилдир ки?

Гәһрәман — Биз партија вә һөкүмәтин бир солдатыјыг. Вәзифә ағыр олса да, чәтин олса да ифа етмәјә һазырам. Рус јолдашлардан Павличев, Тафилов вә Федорович јолдашлары да тәклиф едирәм.

Директор — Намизәдләр олдугча дәјәрли намизәдләрдир.

Баш мүһәндис — Ичлас бунунла битир. Гәһрәман јолдаш вәзифә тапшырылмыш јолдашларын чәдвәлини сабаһ тездән директорлуға тәгдим етмәлидир.

Һамы галхыр, мүһәндисләрин әлини сыхыб кедирләр.

Дурна — *(севинә-севинә Гәһрәманын әлини сыхыр)* Сәнә мүвәффәгијјәтләр диләјирәм. Нә гәдәр гүвәтим вә билијим варса сәнә көмәк етмәјә һазырам.

Бәһлул — *(Дилбәрә)* Кет Гәһрәманын әлини сых.

Дилбәр — *(күлүмсәјир)* Бу әлин ондан өтрү нә әһәмијјәти вар?

Бәһлул — Дилбәр, билирәм нәјә ишарә едирсән, Гәһрәманын иш барәсиндә сүкут етмәси үмуми ишә зәрәрдир. Сән Гәһрәманла атан арасында баш верән ихтилафа әһәмијјәт вермә!

Гәһрәман — Дилбәр, јахшы фикирләш, атанын вә ја башгаларынын јанлыш фикирләринә гаршы сүкут

етмәк биз коммунист вә комсомолчулара јарашармы? Өзүн дүшүн, сонра партија вә һөкумәт бизә нә дејәр?

Д и л б ә р — Мән бунлары анламыраммы? Нә едим, атадыр. Сәнин нәсиһәтләрин онун ачығына кәлир, әсәбиләшир, сән бир гәдәр дилини сахла.

Г ә һ р ә м а н — Дилбәр, сәнә јалварырам, шәхси ишләри бир јерли бурах, гој өзүмүзә көстәрилән е'тимады доғрултдаг. Бу гурулушдан үзү гара гајытмаг бизим үчүн мә'нәви өлүмдүр. Сөзүн нәдир?

Д и л б ә р — Нә гәдәр бачарығым вардырса сәнинлә ишләјәчәјәм, анчаг сән инадкарсан, атамы мәним ачығыма тәнгид едирсән, чүнки мәни көрмәк истәмирсән.

Г ә һ р ә м а н — Дилбәр, хәјалын нәдир? Мән бурадан чыхыб кедимми?! *(Гәһрәман кедәркән)*

Д и л б ә р — *(онун далынча)* Јох, кетмә! *(Ағлајыб башыны Дурнанын чијнинә гојур).*

Пәрдә

ДӨРДҮНЧҮ ПӘРДӘ

Конторун гаршысында бир мејданчадыр. Мүһәндисләр, јер өлчәнләр, ишчи вә фәһләләр сүр'әтлә о тәрәф-бу тәрәфә кедирләр. М и р з ә Т е ј м у р вә М и р з ә Ә һ м ә д бу һәрәкәтә тамаша едирләр.

М и р з ә Т е ј м у р — Дүнја бир-биринә гарышыбдыр. Һеч бир кәс нә иш көрәчәјини билмир. Бир нәфәр дә олса әмрә табе дејил, бијабырчылыгдыр. Тәшкилат барәсиндә дүшүнән јох, партлајачаглар, бирчә һәфтә вахт гојурам.

М и р з ә Ә һ м ә д — Бачарыг јохдур, јох! Бурада бөјүк бир ишчи ордусу вар. Амма идарәчиси јохдур. Ај чаным, Америкада белә дејил ахы, орада милјонларча фәһлә бир саат механизми кими ишләјир. Јох, тәшкил едә билмәјәчәкләр.

М и р з ә Т е ј м у р — Тәшкилаты ким јаратсын? Бәһлул илә Дурна кими әхлагы позғунлармы? Тәзә хәбәри ешитмәмисәнми?

М и р з ә Ә һ м ә д — Нә хәбәр?!

М и р з ә Т е ј м у р — Дүнән Бәһлул илә Дурнаны дәниз кәнарында көрүбләр. Рүсвајчылыгдыр. Бу күн иш

үстүндә һәр кәс бу әхлагсызларын барәсиндә данышырды.

М и р з ә Ә һ м ә д — Бу мәсәләләр хырда мәсәләләрдир. Ишин барәсиндә данышсан һеч бир кәс сәни тәнгид етмәз.

М и р з ә Т е ј м у р — Сән әбәс јерә о чүр адамлара евә кирмәјә ичазә верирсән, ахырда сәнин гызыны да пис јола чәкә биләрләр.

М и р з ә Ә һ м ә д — Еһ, нә гојуб нә ахтарырсан. Гыз һеч мәним сөзүмә бахырмы? О да Гәһрәмана гошулуб мәни тәнгид едир. Дүнән кечә аз гала евдән говмушдум. Һәр нә гәдәр чалышырамса гызы Гәһрәмандан ајыра билмирәм.

М и р з ә Т е ј м у р — О барәдә мән ишә башламышам. Москвада мәркәзи адрес столу васитәсилә Гәһрәманын Фирәнкизинин јерини өјрәнмишәм. Ону бураја кәтирәчәјәм. Кәлән кими дә Гәһрәман илә Дилбәр арасында дүшмәнчилик башлајачаг.

М и р з ә Ә һ м ә д — Һеч дә инана билмирәм. Һәркаһ белә бир иш варса, һеч кәсә билдирмә!

М и р з ә Т е ј м у р — Будун адреси дә гојнумдадыр. Хатирчәм ол, бу группаны дағыдачағам. Кәл кедәк беләсинә, сәнә демәли ән кизлин бир сөзүм вардыр. Бурадакы башпозуглуг барәдә мәркәзә бир адсыз мәктуб дүзәлтмишәм.

М и р з ә Ә һ м ә д — Бу барәдә дүшүнмәк лазымдыр. Сән әввәлчә чалыш Гәһрәманын актрисасыны бура кәтир. Ону кәтирә билсән Гәһрәман да башыны итирәр.

М и р з ә Т е ј м у р — Мәнә Мирзә Тејмур дејәрләр. Бизим кими адамлар бурада дура-дура бу бөјүклүкдә иши ағызларындан суд гохусу кәсилмәмиш ушаглара тапшырсынлар?!

М и р з ә Ә һ м ә д — Сәнин бачарығына инанырам. Амма сәни һөрмәтдән салан бир шеј варса, о да Дурна мәсәләсидир. Сән онун јахасыны бурах, бу иш баш тутан ишә бәнзәмир.

М и р з ә Т е ј м у р — Башланмыш иши гуртармаг лазымдыр *(кедирләр)*.

Д у р н а — *(әлиндә портфел кәлир, портфели столун үстүнә гојараг дәрин бир нәфәс алыр)*. Јенә дә дејирләр ки, биз бу иши тәшкил едә билмәјәчәјик. Гој десинләр, көһнә вә чүрүк фикирләр илә бу ахынын гар-

шысыны ала билмәзләр. *(Узунбоғаз чәкмәләрини вә кимнастјоркасыны тәмизләјир)* Лакин Мирзә Тејмурун бөһтанлары мәни инчидир, ганадларымы гырыр, нәтичәдә Бәһлул кими мәдәни бир оғландан узаг кәзмәјә мәчбур олурам. О нә гәдәр сәмими вә мәдәни бир оғландыр. О чүр оғланы севмәмәк мүмкүндүрмү?

Бәһлул — *(кәлиб бу сөзләри ешидир)* Әлбәттә ки, мүмкүн дејил! Де көрүм о оғлан кимдир?

Дурна — Лап үрәјим дүшдү, мән һеч бир заман белә диксинмәмишдим.

Бәһлул — Де көрүм о оғлан кимдир? Нә үчүн кизләдирсән?

Дурна — Сән чохданмы бурадасан?

Бәһлул — Сән о сөзләри данышмаға башлајан дәгигәдән бурадајам.

Дурна — *(башыны ашағы салыб утаныр)* Гәһрәманын барәсиндә данышырдым. Дилбәр һаглы дејилдир.

Бәһлул *(кәлиб онун әлини сыхыр)* — Амма доғру демәдин һа...

Дурна — Доғрусу о гәдәр јорғунам ки, нә данышдығымы, белә, билмирәм.

Бәһлул — Бој, нә тез јорулдун?

Дурна — Јорғунлуғум физики јорғунлуг дејил, фикир јорғунлуғудур.

Бәһлул — Сәнин нә кими фикирләрин ола биләр? Шадланмалысан, иши тәшкил етмишик, һәр иш јериндәдир, сағлам бир коллектив дүзәлтмишик.

Дурна — Иш барәсиндә фикрим јохдур. О нә гәдәр чәтин олса да су кими ичә биләрәм. Мәни дүшүндүрән Мирзә Тејмурун бөһтанларыдыр. Дүнән бизим һава алмаг үчүн дәниз кәнарына кетдијимизи бир дастан гајырыб, бизә әхлагы позғун дејир, бу күн һамыја хәбәр вермишдир.

Бәһлул — Әһәмијјәт вермә! Дәниз кәнарында биздән башга јүзләрчә адам вар иди.

Дурна — *(боғазы тутгун бир һалда)* Нечә әһәмијјәт вермә? Бу хәбәр бизим аиләмизә чатса мән јахамы гуртара биләрәмми?

Бәһлул — әбр елә, Дурна. О чүр адамлар чох јазыг адамлардыр. Көһнә шүурла долу олан башлар ја өзләрини дүзәлтмәли, јаинки чәркәдән чыхмалыдырлар.

Дурна — Арыма кәлмәсәјди, әризә вериб башга бир ишә кедәрдим.

Бәһлул — Башга тәрәфдән дә дүшүнәндә көрүрәм ки, о совет дүшмәни дејил, ону дүзәлтмәк мүмкүндүр. Севки мәсәләсинә кәлдикдә о да шәхси ишдир, о, һисси ондан алмаг мүмкүн дејил. Мадамки сән ону севмирсән, о сәни мәчбур едә билмәз.

Гәһрәман — *(шад бир сурәтдә кәлир)* Салам ушаглар! Дејин көрүм сәһәниздә кедән ишләр нә вәзијјәтдәдир?

Бәһлул — Әлејкүмсәлам! Ишләр үмидверичи бир сурәтдә давам едир.

Гәһрәман — А гыз нә вар? Сәни өзүндә көрмүрәм, көзләрин нә үчүн гызарыб?!

Дурна — Мирзә Тејмурун әлиндән бурадан чыхыб гачмаг истәјирәм. *(Ағлајыр)*.

Гәһрәман — Ејибдир, сән бир партијалысан. О сәнә нә едә биләр? Бу күн кәлиб директорла данышырды. О ки, лазымдыр гызардыб јола салдыг.

Бәһлул — Гырх ил бундан габагкы тәләбәлик заманлары јадына дүшүбдүр.

Күлүрләр.

Гәһрәман — Јолдашлар, сизә бир тапшырығым вардыр. Шүар бирдир, буну һәр кәс өзүнә рәһбәр тутмалыдыр. Лүләтөкән заводу вахтындан әввәл гуртармаг үчүн механики, дүлкәрлик, харратлыг вә тә'миредичи сехләри вахтындан әввәл гуртармаг лазымдыр.

Бәһлул — Мәсәлә ајдындыр.

Дурна — Буна көрә дә мән јашајыш мәнзилләринин тез тикилмәсинә чалышмалыјам.

Гәһрәман — Белә һа бачым. Бура Азәрбајчанын һәр тәрәфиндән минләрлә гадын вә киши ишләмәјә кәлмишдир. Һәр шејдән әввәл онлары мәнзил барәсиндә тә'мин етмәлијик.

Бәһлул — Бурасы шүбһәсиздир, әмма...

Гәһрәман — Нечә әмма? Бунун бир әммасы јохдур ки...

Бәһлул — Сән билирсән ки, бизи башыпозуг адландырырлар.

Гәһрәман — Бә'зән партизанлыг да лазымдыр.

Дурна — Бизим сосиализм јарышы дүзәлтмәјимиз һәмкарлар шө'бәси мүдири Һүммәтин дә ачығына кәлибдир. Иши-пешәси Мирзә Тејмур илә бурунлашмаг-

875—19

дыр. Бизим мәсәләмизи партија комитәсиндә гојмаг истәјирләр.

Г ә һ р ә м а н — *(кәлиб онларын сачларыны сығаллајыр)* Мәтанәтли олун, мәним әзизләрим! Мән өзүм һәмкарлар шө'бәси мүдири һүммәтин фәалијјәтсизлији барәдә мәсәлә гојмушам, чүнки фәһләләрин арасында сијаси вә ичтимаи тәрбијә ишләри апарылмыр.

Д у р н а — Бәс Мирзә Тејмурун мәсәләсини һарда гојмаг лазымдыр?

Г ә һ р ә м а н — Онда гуру бир ловғалыгдан башга һеч бир шеј јохдур. Демогогдур, ловғалыг онун силаһыдыр. Мәнә инанын, о дүзәлчәкдир. Инди дә ишдән данышаг. Сән кедиб бу күн көрүлән ишин јекунуну кәтир. Сосиализм јарышы мүгавиләсинә јазыланлары да көтүрүб кәл.

Дурна кетмәк истәркән Д и л б ә р кәлир.

Д и л б ә р — Дурна, дајан бәрабәр кедәк.

Г ә һ р ә м а н — Дилбәр, нә олуб? Јенә гашларынын арасындан илдырымлар чахыр?

Д и л б ә р — Ики гылынчын арасында галмышам, нә атамы ата билирәм, нә дә иши, нәһајәт евдән чыхыб Дурнанын јанына јығышмағы гәрара алдым.

Г ә һ р ә м а н — Мән она разы дејиләм, бу чәза онун үчүн чох ағыр олар.

Д и л б ә р — Нә едим, иш һесабына күзәштә кедә билмәрәм ки?

Г ә һ р ә м а н — Еләдир Дилбәр. Онлар јенә дә Америка вә Авропада белә дејил дејә о көһнә фикирләрини кәнч ишчиләрин вә фәһләләрин арасына јајмаг истәјирләр.

Д и л б ә р — Онлар бунунла бир шеј бачармазлар, күтлә үзүнү бизә, архасыны исә онлара чевирмишдир. Бу да онлар үчүн чох ағырдыр.

Г ә һ р ә м а н — Мәнә дә үмид верән будур. Дурма Дилбәр, кет сосиализм јарышы мүгавиләләрини көтүрүб кәл.

Б ә һ л у л — Мән дә көрүлән ишләр барәсиндә мә'луматы алыб кәлим. *(кедиркән)* Сән бурадасанмы?

Г ә һ р ә м а н — Механики сехин бинасына бахыб гајыдырам.

Һамы кедир сәһнә бош галыр.

М и р з ә Т е ј м у р — *(кәлиб Дурнанын далынча бахыр)* Динәндә јанды дилим, динмәјәндә дил јанды, Нә ешги кизләдә билдим, нә ашикар еләдим. Бу нараз оғлу Бәһлул кәлмәсәјди, гызы утандырыб вә горхудуб алачагдым. Бу ишләрдә хулиганлыг да бөјүк иш көрә биләр.

М и р з ә Ә һ м ә д — *(кәлир)* Мирзә Тејмур, ким илә данышырсан?

М и р з ә Т е ј м у р — Бу ишләр барәсиндә данышырам. Бурада оланларын һамысы хәстәдир. Ән садә фәһләдән башламыш бөјүк бир мүтәхәссисә кими һәр кәсә раст кәлирсән дејир ки, механики сехи вахтындан габаг гуртармаг лазымдыр.

М и р з ә Ә һ м ә д — Ајыг икән десәләр, јенә бир тәһәри вардыр. Бизим өлмүш гыз, јухусунда да данышаркән дејир ки, механики сехләри вахтындан габаг истисмара вермәлијик.

Күлүрләр.

М и р з ә Т е ј м у р — Амма мән дејирәм ки, бу иш вахтындан әввәл дејил, вахтындан сонра да гуртамајачагдыр. Мәнә франсыз Мирзә Тејмур дејәрләр! Адамларын үзүнә бахан кими биләрәм нә гушун јумуртасыдыр.

М и р з ә Ә һ м ә д — Һај-күјчүдүрләр, атылыб-дүшмәләринә бахма.

В ы с т а в к а Н ә с и р — *(Значокларыны силә-силә кәлир)* Гәһрәман нечә дејирсә, кәрәк елә дә олсун. Габыгдан чыхмалы олсаг да, механики сехи вахтындан габаг битирмәлијик.

М и р з ә Т е ј м у р — *(Мирзә Әһмәдә)* Бујурун, бу да хәстәләнмишдир. Советләр Иттифагында нә гәдәр значок чыхыбдыр, һамысыны бунун дөшүндә көрмәк олар. Бу механики сехи вахтындан габаг гуртарачаг!

М и р з ә Ә һ м ә д — *(күлүр)* Буна көрә дә адына Выставка Нәсир дејирләр.

Н ә с и р *(значокларыны тәмизләјир)* — Ејби јохдур, өзүм дә, значокларым да Гәһрәманын бир ширин дилинә гурбандыр.

М и р з ә Т е ј м у р — Инди ки механики сехи вахтындан әввәл гуртармаг истәјирсән кет өзүнә бир габ тикдир. Јохса значокларын хараб олар.

Нәсир — Истеһзаны бурах, значокларым хараб олса да башым хараб дејил. Ағзыны ачан кими һараны нишан алдығыны билирәм.

Мирзә Әһмәд — Ағыллы ол, нә мәсхәрәбазлыгдыр.

Нәсир — Ешит! Ики ил агрономларын атларына бахмышам, үч ил јер өлчәнләрин шејләрини кәздирмишәм, үч ил исполкомда чалышмышам. Сон заманлар колхозда чалышырам. Һамысындан да кағызым вардыр. Сағлыг олса Нәсири бурада да габагчыл көрәчәксән.

Күллү бир дәстә гадын ишчиләрилә кәлиб отурурлар.

Күллү — *(гадынлара)* Бах сизә дејирәм, дәридән чыхсаг да кәрәк Гәһрәманы бә'зи адамларын јанында хәчаләт гојмајаг. Механики сех вахтындан габаг гуртармалыдыр.

Мирзә Тејмур — *(Мирзә Әһмәдә)* Көрүрсән ки, елә бил һамысына ијнә вурублар.

Мирзә Әһмәд — Тәәччүб едирәм. Бунларын һамысыны макинәләшдирибләр.

Күллү — Нә макинә?

Мирзә Әһмәд — Еһ јазыглар, сиз дүнјада нә көрүбсүнүз?! Америкада макинәләшмәмиш һеч бир шеј јохдур. Кејиниб сојунмаг үчүн макинә...

Мирзә Тејмур — Чиммәк үчүн макинә...

Мирзә Әһмәд — Инсаны једирмәк үчүн макинә...

Мирзә Тејмур — Јатырдыб ојатмаг үчүн макинә...

Мирзә Әһмәд — Инсанын кәләчәјини хәбәр вермәк үчүн макинә...

Бу әснада Күллү бурнуну силир.

Нәсир — Мирзә, нә олар? Јазын Күллү үчүн бир бурун силән макинә көндәрсинләр.

Һамы күлүр.

Исмихан — *(бир дәстә ишчи илә кәлир, Мирзә Тејмура мүрачиәт едир)* Бу күн сосиализм јарышы мүгавиләләри имза едиләчәк, ја јох?

Мирзә Тејмур — Мән билмирәм, ону мүһәндис Нәсирдән хәбәр ал.

Нәсир — Бәли, фәалијјәтли фәһлә олмаг бачарыгсыз мүһәндис олмагдан јахшыдыр.

Күллү — Бәли, Исмихан јолдаш, мүгавиләләр имза олуначагдыр.

Гәһрәман — *(кәлир, фәһләләри көрүр вә севинир)* Хош көрдүк јолдашлар. Бу саат мәсәләмизә башларыг. *(Мирзә Тејмура)* Ахшамыныз хејир, нә олуб чох јорғун көрүнүрсүнүз?

Мирзә Тејмур — Нечә јорғун олмајым, һәр кәсә јетиширсән дејир ки, «кәрәк сех вахтындан габаг гуртарсын», бу бири тәрәфдән дә бахыб көрүрәм ки, иш бөјүк, башлар исә олдугча кичик.

Гәһрәман — *(күлүр)* Доғрудур, һәр кәс бу сөзү тәкрар едир, бу исә фикир бирлијиндән доғур. О ки, галды башларымыза, о да сиз дүшүнән гәдәр кичик дејилдир. Чүнки бу башлар болшевик тәрбијәсинин мәһсулудур.

Мирзә Тејмур — Нә едим? Мәни анламаг үчүн бир авропалы шүуру лазымдыр.

Гәһрәман — Сизи кери гојан да һаман шүурдур. Јахшы дүшүнүн, һазырда о шүуру дашыјан Авропанын өзү нә күндәдир. Орада бөһранлардан, чәкишмәләрдән, халгларын азадлығына һүчум етмәкдән, ачлыгдан, фәлакәтдән башга нә вардыр?

Мирзә Тејмур — Мән өз халгымын вә өз һөкүмәтимин достујам. Буна көрә дә сизин бура јығдығыныз фәһләләр мәни гәнаәтләндирмир, бунлары Авропа фәһләси илә мүгајисә едәндә түкләрим габарыр.

Гәһрәман — Чүнки мүгајисә јанлышдыр.

Мирзә Тејмур — Нечә јанлышдыр?

Гәһрәман — Әлбәттә јанлышдыр. Капиталистләр үчүн чалышан Авропа фәһләсини совет мүәссисәсиндә чалышан фәһлә илә мүгајисә етмәк мүмкүндүрмү?

Мирзә Әһмәд — Мирзә Тејмурун бу мүгајисәси јанлышдыр. Мән дә тәсдиг едирәм.

Гәһрәман — *(Исмиханы аралыға чәкир)* Бу јолдаш азәрбајчанлы бир чобандыр. Нормасыны 170 фаиз долдурмушдур.

Исмихан — *(фәһләләри көстәрир)* Бу јолдашлар һамысы мәнимлә бәрабәр чалышырлар. Һамысы стахановчудурлар.

Гәһрәман — *(сәсләјир)* Јолдаш Кателников, јол-

даш Страшнов! Ајаға галхын! Нормаларынызы нечә фаиз долдурмусунуз?

К а т е л н и к о в — Јолдаш Гәһрәман, норманы 250 фаиз јеринә јетирмишәм, сөз бирдир, сех вахтындан габаг гуртармалыдыр.

С т р а ш н о в—Норманы ики јүз әлли илә үч јүз арасында долдурурам. Бу күн бүтүн механикләри јарыша чағырырам.

Г ә һ р ә м а н — Бах, бунун үчүн дејирәм ки, мүгаҹисәниз јанлышдыр. Сизин истеһзаја гоҹдуғунуз Күллү илә Нәсири ешидин!

Н ә с и р — Норманы 140 фаиз долдурмушам.

К ү л л ү —Јанымда отуран гадынларын һамысы стахановчулардыр, јолдаш Гәһрәман, әмин ола биләрсән. Иш вахтындан габаг гуртарачагдыр.

Г ә һ р ә м а н — *(Мирзә Теҹмура)* Мән буңлара архаланырам. Сиз кимә архаланырсыныз?

Б а ш м ү һ ә н д и с — *(кәлир)* Јолдаш Гәһрәман, шадлығымдан габығыма јерләшмирәм, гәләбәҹә олан үмидләрим күндән-күнә артыр. Дејин көрүм нә мүбаһисәдир?

Г ә һ р ә м а н — Шүбһәләри дағытмаг үчүн мүбаһисә өзү дә јахшы силаһдыр.

Б а ш м ү һ ә н д и с — Бу јолдашлары нә үчүн бура јығыбсыныз?

Г ә һ р ә м а н — Сосиализм јарышына кирмәк үчүн груплар бир-бирилә мүгавилә бағлајачаглар.

Д у р н а — *(Дилбәрлә бәрабәр кәлир)* јашајыш биналарында кедән ишләрин јекунуну кәтирмишәм. Гәләбә көзүмүн гаршысындадыр.

М и р з ә Т е ҹ м у р — Гәләбәдән данышмаг һәлә чох тездир. Һәлә алдығын дипломун мүрәккәби гурумамышдыр. Авропа техникасыны беш бармағы кими билән бир мүтәхәссисин јанында ловғалыг етмәјин.

Д у р н а — Авропа техникасыны беш бармағыныз кими билсәниз дә совет техникасыны билмәк ишиндә беш ајағынызла ахсајырсыныз.

М и р з ә Т е ҹ м у р — *(лаҹиһәни көтүрүб көстәрир)* Бу нәдир?! Бахан кими савадсызлыг көзә чарпыр. Дәмир јолу вә шосе јоллары Сумгајыты пахлава шәклинә салыбдыр.

Д у р н а — Лаҹиһә илә јахшы таныш олун, сиз анчаг

дәмир јолу вә шосе јолларыны көрүрсүнүз, онларын әтрафында тикиләчәк фабрик-заводлары көрмүрсүнүз.

Д и л б ә р — Дурна, фајдасыз мүбаһисәләри бир тәрәфә атын. Ишә башлајаг *(Мүгавиләләри чыхарыб стонун үстүнә гоҹур)* Јолдашлар! Кәлиб имза един!

Имза әснасында һәмкарлар шө'бәси мүдири Һ ү м м ә т һәҹәчанлы бир һалда кәлир.

Һ ү м м ә т — А јолдашлар, бу нәдир? Биз бурада сизин үчүн балгабаг-зад дејилик ки?

Г ә һ р ә м а н — Нә олуб?

Һ ү м м ә т — Нә үчүн халгы јығыб бура төкмүсүнүз? Нә үчүн гојмурсунуз ишләјәк? Һәр адам бир мәс'улиҹјәт һисс етмәлидир, ја јох? Мән кедиб сизин мәсәләнизи партија комитәсиндә гојсам, нә чаваб верәрсиниз?

Д и л б ә р — Чаваб верәрик ки, һәмкарлар шө'бәси өһдәсинә дүшән вәзифәни јеринә јетирә билмәдији үчүн вәзифәсини биз ифа едирик.

Һ ү м м ә т — Мәни бағышлајасыныз. Бизим өзүмүзүн сосиализм јарышы барәсиндә гәрарымыз вардыр.

Г ә һ р ә м а н — О һаны?

Д и л б ә р — Јешијиндә, кағызларын алтында.

Күлүрләр.

М и р з ә Т е ҹ м у р — Мөһтәрәм Һүммәт, бу ишләрдән әсла хәбәрим јохдур. Мәни ишә гарышдырма, мән мәдәни бир адамам, башыпозуглуғу севмәрәм. Сәнин фикринә дә шәрикәм.

Б а ш м ү һ ә н д и с — Јолдашларын тәшәббүсүнү тәбрик едирәм. *(Мирзә Теҹмура)* гојун бу башыпозуглуғу мәним һесабыма јазсынлар. Ишләринизи дәвам етдирин.

Һ ү м м ә т —Вәзифәмизи әлимиздән алырсыныз, адымызы да гојурсунуз ки, һәмкарлар шө'бәси ишләмир.

М и р з ә Ә һ м ә д — *(башыны лаҹиһәдән галдырыр)* Белә-белә ишләри Америкада көрмәк олмаз. Бурада ишдән чох данышыг кедир.

М и р з ә Т е ҹ м у р — Онун үчүн дә дејирәм ки, бу чаванларын арасында тәмизлик апармаг лазымдыр.

Б а ш м ү һ ә н д и с — Нә тәмизлик?

М и р з ә Т е ҹ м у р — Бурада позғунлуг вар, севки мәсәләләри вар, халгын аилә һәјатыны позанлар вар.

Б ә һ л у л — *(кәлиб бу сөзләри ешидир)* Әлбәттә тәмизлик лазымдыр, гоча кишиләр өз нәвәси јериндә олан

гызлара севки е'лан едәрсә, чаванлары ким мәзәммәт едә биләр?

М и р з ә Ә һ м ә д — *(јеринdән галхыр)* Мирзә Тејмур, сәнә мин кәрә демишәм ки, үмуми ишләрдә бир нөгсан һисс едирсәнсә даныш. Шәхси ишләри бурах, ајыбдыр. Бунлар кәнчдир. Севки дә бунларын фәалијјәтинә ганад верә биләр.

Г ә һ р ә м а н — Бәһлул, сәнә јүз кәрә тапшырмышам ки, өзүнү әлә ал. Мирзә тејмурлар бизим бөјүкүмүздүр.

Р а ј к о м к а т и б и — *(кәлиб мүгавилә бағлајанлары көрүб севинир)*. Совет ишчиси вә совет фәһләси илә һәр бир шеј јаратмаг олар.

Һ ү м м ә т — *(катибә)* јолдаш катиб, белә олмаз ахы. Һәркаһ бунлар өз башларына сосиализм јарышы дүзәлдәчәкләрсә бәс биз бурада нәчијик?

К а т и б — Бир һалдакы сән ишләмирсән, бунлар әлини әлинин үстүнә гојуб отура билмәздиләр ки? Дилбәр вә Гәһрәман сосиализм јарышы мәсәләсини мәним илә разылашдырыблар.

Д и л б ә р — Јолдаш Һүммәт, бир һалда ки, фәһләнин габағына дүшүб кетмәји бачармырсыныз, бујуруб онларын далынча кедин. Бу гәдәр! *(Ишинә мәшғул олур)*.

К а т и б — Сағ ол Дилбәр! *(Ишчиләрә)* Кедиб раһат олун јолдашлар! Сизә мүвәффәгијјәтләр олсун.

М и р з ә Ә һ м ә д — *(әлини гојур Мирзә Тејмурун чијнинә)* Мәним достум, көрүнүр ки, бизим көзүмүз Америка вә Авропада олдуғу үчүн евимизин ичәрисини лазымынча көрә билмәмишик. Совет техникасынын гуручулары биз дүшүнән гәдәр дә садә, савадсыз дејилләрмиш.

К а т и б — Еләдир Мирзә, һәр бир совет фәһләси бир јарадычыдыр. Бу хүсусијјәт нә Америка вә нә дә Авропада ола биләр.

Һамы кедир, Мирзә Тејмур, Мирзә Әһмәд, Гәһрәман, Дурна вә Дилбәр галыр.

Г ә һ р ә м а н — *(Дилбәрә)* инди иш барәсиндә данышаг, блокнотуну чыхарыб јаз!

Д и л б ә р — Мән һазыр!

Г ә һ р ә м а н — *(әлиндәки лајиһәјә бахыр)* Заводун ишғал едәчәји саһә 62 мин квадрат метрдән ибарәт олмалыдыр.

Д и л б ә р — *(јазыр)* Нә кими шәрт алтында?

Г ә һ р ә м а н — Шимал илә чәнуб арасында гәрбә доғру узанмаг шәртилә.

М и р з ә Т е ј м у р — Јенә дә мәним дилим динч отурмајачагдыр. Сәнаје мүәссисәләринин шимал вә гәрб тәрәфә узанмасы савадсызлыгдыр. Бир һалда чәнуб тәрәфә узанмагда бөјүк имканлар вардыр.

М и р з ә Ә һ м ә д — Көрүнүр ки, лајиһә илә јахшы таныш дејилсән. Гәрб тәрәфдә Бакы — Москва дәмир јолуна јахынлашмаг нәзәрдә тутулмушдур.

М и р з ә Т е ј м у р — Пардон! Мән буну нәзәрә алмамышдым.

Г ә р ә м а н — Инди бизим әсас ишимиз сосиализм јарышыны имза едәнләри ихтисасларына көрә саһәләрә ајырмагдыр. Бу вәзифәни Дилбәрә вә Дурнаја тапшырмаг лазымдыр. *(Мирзә Әһмәд вә Мирзә Тејмура)* Сиз зәһмәт чәкмәјин, кедиб раһат олун!

Кедирләр.

Д и л б ә р — Биз Дурна илә кедиб сәһәрки иш планыны һазырларыг. *(Шејләрини јығышдырыб кетмәк истәјир.)*

Г ә һ р ә м а н — Дајанын бирликдә кедәк.

Д и л б ә р — Күн ахшама гәдәр бир јердә дејиликми? Сән һәлә мәним хасијјәтими өјрәнмәдинми? Бир дәфә дедим ки, олмаз, иш гуртарды. *(Кедир)*.

Г ә һ р ә м а н — *(онун далынча)* Сизин хасијјәтинизи өјрәнмәк үчүн дүнјаја ики кәрә кәлмәк лазымдыр. *(Кедир)*.

Б ә һ л у л — Дурна, марагланырсанса кедәк сәни јола салым.

Д у р н а — Нә ејби вардыр. Көрүнүр ки, Мирзә Тејмуру әвәз етмәк истәјирсән. *(Голуну Бәһлулун голуна салыб кедир)*.

М и р з ә Т е ј м у р — *(Тиндән чыхыб онлары сәсләјир)* Пардон, бир дәгигәлијә!

Б ә һ л у л — Мирзә, ахшамдыр, сабаһа галсын!

Кедирләр.

М и р з ә Т е ј м у р — Мән өзүмү бу саат бир авропалы гүруру илә асарам.

Пәрдә

БЕШИНЧИ ПӘРДӘ

Мүһәндис Дурнанын иш отағыдыр. Дурна әлиндә портфел дахил олур. Јазы столунун далында отуруб мәшғул олур.

Дурна — *(бир кағыз көтүрүб бахыр)* Бүтүн фикирләри бизи алдадыб уjғунсуз вәзиjjәтә салмагдан ибарәтдир. Бу чүр адамларын севкиси дә, мәһәббәти дә рәнкдир, алдадычылыгдыр. *(Кағызы столун үстүнә гоjуб мәшғул олур).*

Мирзә Теjмур — *(дахил олур)* Салам Дурна ханым, нәләри дүшүнүрсән?

Дурна — Бә'зи адамларын уjғунсуз һәрәкәтләри барәсиндә дүшүнүрәм. Дүнән сиздән бу кечәки мә'рузә үчүн нә истәмишдик?

Мирзә Теjмур — Әввәла будур ки, истәдиjиниз материалы вердим. Икинчиси дә сиз кәлин бу чәмаәтин башыны ичлас илә, мә'рузә илә алдатмаjын. Һәләлик мә'рузәjә лаjиг бир иш көрә билмәмисиниз. Башдан-аjаға сәһв ичиндәсиниз.

Дурна — Әлбәттә ки, сизин кимиләр 62 километрдә дахили дәмир jолларын әвәзинә 25 километр көстәрәндә халг бизим сәһвимизи көстәрә биләр. Бу сәнин хәттиндир jа jох?

Мирзә Теjмур — *(бахыр)* Мәним хәттимдир.

Дурна — Бәс нә үчүн 62 километри 25 километр jазмысыныз? Сиз һәмишә дejирсиниз ки, мән Авропа мәдәниjjәтини мәнимсәмишәм.

Мирзә Теjмур — *(өзүнү дүзәлдиб Дурнанын гаршысында дурур)* Әлбәттә ки, мәнимсәмишәм. Буну ким инкар едә биләр? Бахын бүтүн варлығымла бир франсыз, мәдәни бир авропалыjа бәнзәмирәмми?

Дурна — Һәркаһ онларын мәдәниjjәти бундан ибарәтдирсә, вај онларын күнүнә. Билмирәм, сиз кәнч мүтәхәссисләрдән нә истәjирсиниз? Нә үчүн өз-өзүнүзү ифша едирсиниз? Ајыбдыр, jашлы мүһәндиссиниз, нә үчүн өзүнүзү әjләнчә аләти гаjырмышсыныз? О гиjафә нәдир?

Мирзә Теjмур — Әлбәттә, мәдәниләр мәдәни олмаjан адамларын көзүндә күлүнч көрүнәр. Көрүнүр ки, сәнин үчүн мәдәни гиjафәләр вә мәдәни севкиләр дә jабанчыдыр.

Дурна — Севкидән данышма! Сән һәр кәси севә биләрсән, о ихтиjары һеч бир кәс сәнин әлиндән ала

билмәз. Амма сәни севмәjән бир гызы она мәчбур едә билмәзсән.

Мирзә Теjмур — Jахшы бах, мәндә бир авропалы гүруру вардыр. Бу гүрурла jашадығым кими бу гурурла да мәһв ола биләрәм. Мәним игбалымын күлүнү гопарыб өз дөшүнә таханлар илә һесаблашачағам. Мән габагча сәни jолдан аздыран Бәһлулун һәjатына, сонра да өз һәjатыма сон гоjачағам.

Дурна — *(jалварычы бир вәзиjjәт алыр)* Инан мәнә! Бәһлулун һеч бир тәгсири jохдур, о кәнчдир, онун һәjатына гәсд етмә!

Мирзә Теjмур — Мәнә гәти бир сөз демәлисән. Әкс сүрәтдә ики нәфәрин һәjаты мәһв олур.

Дурна — Бу фикирдән әл көтүр. Мәним кәнчлиjими мәһв етмә. Мән сән истәдиjин гәти сөзү дejә билмәjәчәjәм.

Мирзә Теjмур — Елә исә әлвида, ej мәним һәjатым! *(Кедир).*

Дурна — *(һәjәчанла галхыб башыны тутур вә отаны долашыр)* Мән нә етдим? О кедиб Бәһлулу да, өзүнү дә мәһв едәчәкдир. Ики адамын өлүмүнә сәбәб олан бир гыз нә үз илә чәмиjjәт арасына чыха биләр?! Гоj мән өзүм мәһв олум! Онун мурдар әлинә тәслим олумму? *(Фикрә кедир)* Кедирәм, ону гаjтарым. *(Палтосуну кejмәк истәjир, даjаныр).* Лакин вичданым разылыг вермир. Нә вичданла онун мурдар әлинә тәслим олум?

Нәсир — *(пәнчәрәдән)* Салам Дурна ханым, кәлмәк олармы?

Дурна — Нәсир даjы, jалварырам даjанма! Тез кедиб Бәһлулу тап, она хәбәр вер ки, Мирзә Теjмурдан ајыг олсун, онун көзүнә көрүнмәсин.

Нәсир — Бу саат, көjдә дә олса, jердә дә олса ону тапачағам.

Дурна — Нә үчүн мән ону рәдд етдим? Нә үчүн өзүмү фәлакәтдән гуртармаг үчүн Бәһлулун мәһвинә сәбәб олдум? Бәһлулун нә тәгсири вардыр? О мәним сәбәбимә кәнчлик һәjатындан ајрылыр. *(Jенә дә палтосуну көтүрүб кejмәк истәjир).* Кедирәм!

Бәһлул — *(дахил олур)* һара, Дурна? Бу нә һәjәчандыр?

Дурна — *(төвшүjә-төвшүjә отурур)* Ah, нә гәдәр севиндим! Үрәjим партлаjачаг иди. О сәни көрмәдими?

Бәһлул — Ким?

Дурна — Мирзә Теjмур сәни дә, өзүнү дә мәһв етмәк истәjир.

Бәһлул — Нә олуб, нә сәбәбә?!

Дурна — Чүнки мән онун мурдар еһтирасына тәслим олмаг истәмәдим, оны рәдд етдим. Jалварырам бир гәдәр еһтиjатлы ол, о мәним гәлбими jараламаг истәjир.

Бәһлул—*(күлүр)*. Билмирәм сән нә үчүн бу гәдәр садә үрәклисән? О сәни бунунла горхутмаг истәjир. О өзүнү өлдүрәчәк гәдәр ахмаг деjилдир. Ojун чыхарыр, сән бир совет гызы, совет мүтәхәссисисән. Бу гәдәр садәлик сәнин үчүн ajыб деjилми? О мәним көзүмү дә пүфләjә билмәз.

Дурна — Доғру деjирсән, вичданым имкан версәjди өзүмү фәлакәтин гоjнуна атачагдым. *(Отурур)* Бир гәдәр даныш, гоj кечирдиjим горхулу дәгигәләри унудум.

Бәһлул — Онда ал «Комсомолчу гыза» сәрләвһәли ше'рими оху, гәлбим ачылсын.

Дурна—Бәһлул, өзүн дүшүн, дәһшәтдән додаглары да үрәjи кими титрәмәкдә олан бир гыз нә чүр ше'р охуjа биләр? Мән jенә дә горхурам, о мәндән өтрү өзүнү мәһв едәрсә, бу һадисә мәним һәjат тарихимдә әбәди бир ләкә олуб галачагдыр.

Бәһлул — Инан мәнә, бу онун сон мачәрасыдыр. Сәнин садәлиjиндән, рәһмдиллиjиндән истифадә етмәк истәмиш.

Дурна — Елә исә оху ше'ринә гулаг асым.

Бәһлул — Динлә, гоj өзүм охуjум. *(Охуjур)*

Көзүндә чилвәләнир мөһтәшәм бир истигбал,
Әмәлләрим кими чөһрән шәфәглә маламал.
Додагларында тәбәссүм, бахышларын мүбһәм,
Нәдир вүчудуну тә'зиб едән бу кизли әләм?
Нәдән кәдәрләрә гәрг олмуш һүсни-пүрхәндән?
Кәдәрләрин дәнизиндән гопуб кәлән хәндән.

Дурна — Jахшы, вер бура өзүм охуjум! *(Ше'ри өзү үчүн охуjуб jерә гоjур)*.

Бәһлул — Көрүнүр ки, ше'рим хошуна кәлмәди.

Дурна — Тәәссүф ки, ше'риндә комсомолчу гызы нә гәдәр ахтардымса тапа билмәдим.

Бәһлул — Мәкәр бу ше'рим тәбиәтин jаратдығы көзәл вә үлви бир шәхсиjjәтин фотографы деjилми? Билмирәм нә үчүн даима мәним ше'рләримми тәнгид едирсән?

Дурна — Бәһлул, сәни тәнгид едирәм вә чох да jериндә тәнгид едирәм, һәм дә утанырам, чүнки бу чүр ше'ри мәдәни бир гадынын jанында охумаг мәдәниjjәтсизликдир.

Бәһлул — Нә үчүн?

Дурна — Чүнки бу ше'р үлви бир шәхсиjjәтин фотографы jох, бир гадын әндамынын фотографыдыр. Бу ше'рдә көстәрдиjин үлвиjjәти һәләлик тәбиәт һеч гадына нәсиб етмәмишдир.

Бәһлул — Нәсиб етмишдир. Сәнин варлығын мәним бу сөзүмүн силинмәз бир вәсигәсидир.

Дурна — Инчимә, Бәһлул! Мадам ки, биз бир-бирмизә һөрмәт бәсләjирик кәрәк ачыг данышаг. Сәнин ше'риндәки мисраларын һәр бириси гәлбиндә тәлатүмә башламыш чошгун бир еһтирасын дамчыларыдыр. Де көрүм сән мәним үлвиjjәтими нәдә көрүрсән?

Бәһлул — Сән инсанын фикринә, фәалиjjәтинә, тәшәббүсүнә илһам верә биләчәк бир үлвиjjәтә маликсән. Сән елә үлви бир көзәллиjә маликсән ки, ән мүрәккәб вә ән чәтин сәнәтләр сәнин чөһрәнә бахылдығы заман jарадылыр.

Дурна — *(күлүр вә галхыб Бәһлулун сачларыны сығаллаjыр)* Де көрүм нечә ajдыр мәним чөһрәмә бахырсан, чаваб вер, сәни jахшыча тутмушам.

Бәһлул — Бир илдән артыгдыр.

Дурна — Бәс нечә олуб ки, мәним чөһрәм бу мүддәтдә сәнин фәалиjjәтинә илһам вермәди. Нә үчүн сосиализм jарышында удузмаг әрәфәсиндәсән? Өзүнү әлә ал!

Бәһлул — Вичданымла сөз верирәм! Өзүмү дүзәлдәчәjәм.

Дурна — Дүнjада ирәли атылмаг үчүн севкидән дә әлверишли бир ганад ола билмәз. Көрүнүр ки, севкин дә ше'рин кими сүн'идир. Инан мәнә, вәзифәндә галиб кәлмәjинчә, севкидә дә галиб кәлмәjәчәксән. Бу сөзүм гәтидир, кедиб дүшүн.

Бәһлул — Сөз верирәм, Дурна! Сонра?

Дурна — Сонра да електрик стансиjасында кедән ишләр барәсиндә мә'лумат лазымдыр. Ахшамкы ичласда лазым кәләчәкдир.

Бәһлул — Һамысыны һазырламышам. Бу саат кедиб кәтирим. *(Кедәркән)*.

Дурна — Бәһлул! Јалварырам, өзүнү о чанавардан көзлә!

Бәһлул — Никаран галма! О чанавар дејил, онун бу күнкү һәрәкәти әски тәләбәлијә мәхсус хасијјәтләрин кичик бир нүмајишидир.

Бу әснада Нәсир дахил олуб Бәһлулу көрүр.

Нәсир — А киши, сәни ахтармагдан јорулдум ахы.

Бәһлул — Нә ишин вар иди?

Нәсир — Мәни Дурна ханым көндәрмиш иди. Ајыг ол, Мирзә Тејмур сәни өлдүрәчәкдир.

Бәһлул — О бу иши көрмәз, инанмајын. *(Кедир).*

Дурна — Нәсир дајы! Нә әчәб кәлмишдин?

Нәсир — *(күлүмсәјиб әзилиб, бүзүлүр)* Доғрусу утанырам да дејим. Сабаһ кечә Күллү илә бизим хејир ишимиз баш тутур. Истәјирәм ки, сиз дә зәһмәт чәкиб бу хејир ишдә иштирак едәсиниз.

Күллү — *(кәлиб бу сөзләри ешидир)* Нечә-нечә? Һансы хејир ишин?

Нәсир — Јенә нечә олду? Јохса сөзүнү дәјиширсән?

Күллү — Сөзүмү дәјишмирәм, анчаг тәләсмәјә кәлмәз. Гој һәлә бири-биримизи бир гәдәр өјрәнәк.

Нәсир — Инсафын олсун ахы. Адам бир-бирини нечә илә өјрәнә биләр? Көзләмәкдән саггалыма дән дүшүб ки.

Күллү — Нәсир, һәркаһ мәни севирсән, ишимә мане олма! Сосиализм јарышында ајағым-башым тоја гарышса удузарам, бу да ки, мәним адыма јарашмаз.

Нәсир — *(Дурнаја)* Дурна ханым, јалварырам, бунун башына бир ағыл гој! Әтәк долусу пул төкүб һазырлыг көрмүшәм, ширним хончалара төкүлүб, тешт долусу дүјүм исладылыбдыр.

Дурна — Бу күн ичласа һазырланырыг. Ичласдан сонра консерт дә олачагдыр.

Нәсир — *(Күллүјә)* Анам, бачым, нә үчүн үзүјүмү бармағына таханда бунлары фикирләшмәдин?

Күллү — Ал, бу да сәнин үзүјүн. Беш-алтысы ондан өтрү мәәттәл дејилдир. *(Чыхармаг истәјир).*

Нәсир — Сән оласан накам гардашын Әбишин гәбри үзүјү гајтарма, јенә дә көзләрәм!

Бу әснада пәнчәрәдән бир кағыз атырлар,

Дурна — *(охујур)* рәһмсиз, вәфасыз Дурна! Бу мәктубу һәјатымын сон дәгигәләриндә јаздым. Ахшам там саат 7-дә өзүмү дәниз кәнарындакы бағда асачағам. Он дәгигә кеч кәлсән мәни дири көрмәјәчәксән. Гој өмрүн боју бу ләкә сәнин вичданында галсын. *(Саатына бахыр. Башыны тутур.)* Иш чиддиләшди, һара гачым? Кимдән көмәк истәјим? *(Галхыр)* она ничат вермәк үчүн кедирәм!

Нәсир — О нә үчүн өзүнү асыр? Асырса гој ассын. Чох да лазымлы адам дејил ки.

Дурна — Нәсир дајы, јалварырам кедин баға. Һәркаһ о өзүнү асмаг истәрсә гојмајын. Һәр нә олурса-олсун мән онун тәклифини гәбул едә билмәрәм. О мәнимлә евләнмәк истәјир.

Күллү — Аллаһ ону вурмушду. Инди мән кедиб она бир кәләк гурум ки, һәр шеј јадындан чыхсын. Шалыны вер салым башыма.

Дурна — *(шалы верир)*. Ал, нә едирсән ет, амма ону өлүмдән гуртарын!

Күллү — *(шалы башына салыр)* Јол верин, Дурна Мирзә Тејмурла көрүшә кедир. *(Нәсирә)* сән кәнарда дуруб көз гојарсан, көрәрсән онун башына нә ојун кәтирәчәјәм.

Кедирләр.

Дурна — *(һәјәчанла отағы долашыр)* Әчәба о бу интиһарла мәни рүсвај етмәк истәјирми? Нә чарә едим? Ким мәни бу фәлакәтдән гуртара биләр? О, өлсә дә, дири галса да мәним мә'нәвијјатымы мәһв едәчәкдир. *(Башыны тутуб отағы долашыр).*

Гәһрәман — *(дахил олуб тәәччүблә сорушур)* Нә олуб Дурна? Бу нә вәзијјәтдир, нә ешитмисән?

Дурна — Гәһрәман, јардым вер, мәһв олурам. Ал оху!

Гәһрәман — *(алыб мәктубу охујур)* Һәјәчан лазым дејил. О, чох һијләкәр адамдыр. Ахмаг олса да өзүнү мәһв едәчәк гәдәр ахмаг дејилдир. Бир дә будур ки, сән мәтанәтли олмалысан. Сәндә болшевик үрәји олмалыдыр. Гуру һәдәләр сәни јериндән тәрпәтмәмәлидир. О бунунла сәни көрүшә мәчбур етмәк истәмишдир.

Дурна — Мәним әвәзимә Күллү онун көрүшүнә кетди. Өзүнү өлдүрмәк истәрсә мане олачаглар. Шалымы башына өртүб кетди.

Дилбәр — *(дахил олур)* Ахшамыныз хејир! Ба-

ғышлајын сөһбәтинизә мане олмајачағам. Мә'рузә үчүн лазым олан материаллары кәтирдим. *(Портфелиндән чыхарыб верир).*

Д у р н а — Дилбәр бу нә сөздүр? Сәндән кизлин нә кими сөһбәтимиз ола биләр? Мирзә Тејмур индичә мәктуб јазыб интиһар едәчәјини билдирмишдир. О барәдә данышырыг.

Д и л б ә р — Eh, Мирзә Тејмурдур, мәним атамдыр, онлар мә'нәвијјәтчә чохдан бәри интиһар едибләр.

Г ә һ р ә м а н — Јох, Дилбәр, атамызы Мирзә Тејмурла мүгајисә етмәк олмаз.

Д и л б ә р — Јох, о сон күнләр олдугча әсәбиләшмиш, чох инадкардыр. Буна сәнин тәнгидләрин дә баис олур. Нәһајәт мән ону атдым, даһа евә гајытмајачағам. Онун сөзләрини ешидә билмирәм. Дүзәлмәсинә олан үмидләрим боша чыхыр.

Д у р н а — Јанылырсан. О артыг совет кәнчлијинин гүдрәтинә инанмаға башламышдыр.

Г ә һ р ә м а н — О артыг өз билијини кәнч мүтәхәссисләрдән әсиркәмир. О намуслу бир совет адамыдыр. Лакин хасијјәтинин әлиндә әсирдир. Сән евә гајыт!

Д и л б ә р — Гајыда билмәрәм, чүнки онун өзү мәни евдән говмушдур. Нә гәдәр ки, о мирзә тејмурлардан әлагәсини кәсмәмишдир, онунла барышмајачағам.

Б ә һ л у л — *(әлиндә материал кәлир)* Материал һазыр! Јахшы олду, Дилбәр дә бурададыр. Бирликдә кедәрик.

Г ә һ р ә м а н — *(саатына бахыр)* Ичласын вахтыдыр, сәккизә он дәгигә ишләмишдир.

Д у р н а — *(өз-өзүнә)* Јәгин ки, инди о өзүнү мәһв еләмишдир.

Б ә һ л у л — Фикир вермә! Галхын кедәк.

Д и л б ә р — Јох, мән сизинлә кетмирәм! Дурна ичласдан сонра мәни көзләрсән, сизә кедәчәјәм! *(Кедир).*

Г ә һ р ә м а н — *(онун далынча бахыр)* һәм дәли, һәм дә ағыллы шејтан!

Пәрдә дүшүр, тез галхыр, дәниз кәнарында бир бағча көрүнүр.

М и р з ә Т е ј м у р — *(данышыр)* о чох горхагдыр, һәм дә садәдир, шүбһәсиз ки, о мәни өлүмдән гуртармаг үчүн бура кәләчәкдир. О интиһар адыны ешидән кими өзүнү шашырды. Доғрудан да о елә билди ки, мән Бәһлулу да, өзүмү дә өлдүрәчәјәм. *(Ајаг сәси ешидилир, дурб бир гәдәр динләјир).* О кәләчәкдир, бу да мәним үчүн кифајәтдир. Бир даһа әлимдән гуртара билмәз.

К ү л л ү — *(кәлиб скамјалардан биринин үстүндә отурур)* Ким олдуғуну көрмүрәм, амма сөзләриндән Мирзә Тејмура бәнзәјир.

М и р з ә Т е ј м у р — Нә үчүн дә о мәндән гачсын? Нә үчүн мән өзүмә әһәмијјәт вермирәм? Парисин Шан-Зализа булварыны нә үчүн унудурсан? Франсыз гызларынын сәнинлә таныш олмаг үчүн нөвбәјә дурдуғу јадындан чыхдымы?

К ү л л ү — Күл сәнин башына, ордакылар да сәнин тајын имиш.

М и р з ә Т е ј м у р — *(о тәрәф бу тәрәфә бојланыр)* Кәлмәди, кечән күнләр нәзәримдә чанланды. *(Үстбашыны дүзәлдир, өзүнү чүрбәчүр дуруш вә јеришләрдә имтаһан едир. Бирдән-бирә скамјада бир гадын отурдуғуну көрүр).* Дурнадыр, мәним арзуларымын мүчәссәмәсидир. Башындакы шалындан таныјырам. О мәни интиһардан гуртармаг үчүн кәлди, о бир франсыз чентилменинин һәјатына гијмәт гојдуғу үчүн кәлдә.

К ү л л ү — *(шалы үзүнә чәкир)* Мирзә Тејмур олмағына Мирзә Тејмурдур, амма һеч дә өзүнү өлдүрмәк истәјән адама бәнзәмир.

М и р з ә Т е ј м у р — *(јахалығыны вә либасыны дүзәлдир)* О әввәлчә мәни танымыјачагдыр, чүнки мән Франсадан кәләндән бәри бу кастуму әјнимә кејмәмишәм.

К ү л л ү — *(өзү-өзүнә)* нафталин гохусу бағы бүрүдү.

М и р з ә Т е ј м у р — *(бир нечә гәдәм ирәли атыр)* Севин, мәним гәлбим, сәадәтлә сәнин аранда бир нечә гәдәм галмыш, *(ирәли кәлиб әлләрини Күллүјә тәрәф узадыр).*

Севкинлә көнлүмә бир чираг јандыр,
Еј назәнин пәри мәни тачландыр.

К ү л л ү — *(јавашдан)* Мирзә, мән Дурнајам, Пәри дејиләм.

М и р з ә Т е ј м у р — Нә гәдәр бәдии сәс! Инди о мәним әлимдән тутуб додагларына вә синәсинә гојачагдыр. *(Ирәли кәлир)* Салам баришна! *(Диз чөкүр).*

Узат додагларыны, еј пәри, додагларыма!

К ү л л ү — Мирзә дәjмәз! Мән Пәри дежиләм, Дурнаjам, сәни өлүмдән гуртармаг үчүн кәлдим. Мән ики нәфәри өлүмдән гуртармаг үчүн өзүмү фәда етмәjә кәлдим.

М и р з ә Т е j м у р — Мәним дирилижим сәнин бир сөзүндән асылыдыр. Jалварырам һаман сөзлә мәним гәлбими сакит елә! *(Ирәли кәлиб голундан тутмаг истәjир).*

К ү л л ү — Мирзә еләмә! Көрән олар. ЗАГС-а кедәндән сонра.

М и р з ә Т е j м у р — ЗАГС-ын мә'насы ики гәлбин бирләшмәсидир. Ат башындакы шалы ат! Гоj көз бәбәкләриндән парлаjан ишыг мәним истигбалымы ишыгландырсын! *(Голундан тутур).*

К ү л л ү — Мирзә, jохса мәни Дурнаjа бәнзәтмисән?

М и р з ә Т е j м у р — *(диксинир)* Пардон, пардон!

К ү л л ү — Дәли-зад дежилсән ки, һара пajдом? Aj Нәсир, кәл көрүм бу мәни һара апарыр?

Н ә с и р — *(кәлир)* Нә вар, нә олуб?

К ү л л ү — Нә олачаг, бурада отурмушам, кәлиб мәним илә ешгбазлыг едир. Тез-тез голумдан тутуб пajдом-пajдом дежир.

Н ә с и р — Сән өләсән сәнә елә бир тоj тутарам ки, бир пajдом да о бири тәрәфиндән чыхар. Иши о jерә jетирмисән ки, халгын гызына пajдом-пajдом дежирсән?

М и р з ә Т е j м у р — Аға Нәсир, пajдом демирәм, пардон дежирәм. Нә чарә гылым франсызча савадын jохдур. *(кәнарә)* Белә дә мәдәниjjәтсиз чамаат олар? Мәдәни бир адамы өлмәjә дә гоjмурлар. *(Jүкүрүб ағачдан асдығы ипи боғазына кечирмәк истәjир)*

Н ә с и р — Елә иш jохдур. Өлмәjә гоjмарам, кәрәк дири икән дејәсән көрүм мәним арвадымы һара апармаг истәjирдин?

Бу әснада Г ә һ р ә м а н, Б ә һ л у л в ә Д у р н а кәлир.

Д у р н а — Aj Нәсир даjы, нә олуб, нә сәсин кәлир, мирзәдән нә истәjирсиниз?

Н ә с и р — Бундан артыг даһа нә ола биләр? Арвадын голундан тутуб пajдом-пajдом дежиб апармаг истәjирмиш.

М и р з ә Т е j м у р — Аллаһы севирсиниз бунун франсызча савады jохдур, пардон сөзүнү буна тәрчүмә един.

Б ә һ л у л — Aj мирзә, нә үчүн өз дилини данышмырсан ки, мүтәрчимә еһтиjачын дүшмәсин!

М и р з ә Т е j м у р — Дурна ханым, бу кәләjи сән гурмусан. Мән бу тәһгири бир авропалы гүрүру илә бағышламаjачағам. Кеч-тез өзүмү мәһв едәчәjәм.

Г ә һ р ә м а н — *(онун голундан тутур)* Өзүнүзү әлә алын, сиз jашлы бир мүтәхәссиссиниз, бу ишләр сизə jарашан иш дежил. *(Мәчлисә)* Сизә тапшырырам, бу мәсәләни һеч бир кәс билмәмәлидир.

Д у р н а — Мирзә, jенә дә сәнә jалварырам, өз хошбәхтлижини мәним бәдбәхтлижим үзәриндә гурмаға чалышма. Бир әмәкдаш кими рәфтар етмиш олсан, даима бир дост кими сәнин әлини сыхарам. Әлини вер бура! Гоj бүтүн ojунлар бунунла битмиш олсун.

М и р з ә Т е j м у р — *(Дурнанын әли әлиндә икән)* Jох, гәлбини дә бу әлин үстүндә көрмәк истәрәм.

Д у р н а — *(әлини чәкир)* Jох мирзә, бир гәлби ики адама вермәк олмаз.

Кедирләр.

Пәрдә

АЛТЫНЧЫ ПӘРДӘ

Театрын фоjесидир, фоjе лазымы гәдәр ишыгланмамышдыр.

Д у р н а — *(Дилбәр илә бәрабәр залдан чыхырлар)* Афәрин Гәһрәмана! Көзәл данышды. Бу мә'рузә ичласда оланларын һамысыны һазыркы гәләбәмизә инандырды. Һәм дә бир тәрәфли тәнгидчиләри лазымынча ифша етди. Сән әсəс jерә онунла бир jабанчы кими рәфтар едирсән.

Д и л б ә р — Дурна, сән дә бир тәрәфли данышырсан. Нә үчүн мәним Гәһрәмандан чәкдиjим әзиjjәтләрдән, ондан көрдүjүм һәгарәтләрдән данышмырсан? Мән онун инадлары нәтичәсиндә доғма атамы да атдым, амма о...

Д у р н а — Нечә амма о?.. О нә едә биләрди? О партиjанын вә һөкумәтин гаршысында ағзыны jумуб отура билмәзди ки? О ки, галды һәгарәтә, о да Гәһрәманын барәсиндә ачыг бир бөһтандыр, чүнки о бунун үчүн jаранмамышдыр. Елә билирәм ки, онун гәлбиндә кин вә әдавәтә jер jохдур. О олдугча нәвазишкар бир оғландыр.

Д и л б ə р — Онларын һамысы доғрудур. Лакин о јахшы да олса, пис дə олса мəним үчүн дејилдир, һазырда мəн ону бир əмəкдаш кими мүдафиə едирəм. Едəчəјəм дə, чүнки о олдугча намуслу бир мүтəхəссисдир. Нə исə... көрəсəн бəдии һиссədə нə вар?

Д у р н а — Афишаны көрмүрсəнми?

Д и л б ə р — *(афишаја бахараг диксинир)* мəн јухуму көрүрəм? Бу ки, Фирəнкиздир. *(Дурнаја)* Бах, бу сəнин тə'риф етдијин Гəһрəманын Фирəнкизидир, о мəни зəһərləмəк үчүн буну чағырыб Азəрбајчана кətирди. *(Афишаја диггəтлə бахыр)*. Сəн гызлығында да кədəрли идин, инди дə кədəрлисəн. Көрүнүр ки, сəн дə мəним кими шадлыг үчүн јараһмамысан.

Д у р н а — Дилбəр, мəн бу ишдəн шүбһəлəнирəм. Гəһрəман Фирəнкизин бураја кəлəчəјини билсəјди биздəн кизлətмəзди. Мəн елə билирəм ки, бу бир тəсадүфдүр.

Д и л б ə р — *(афишаја бир даһа диггəтлə бахыр)* Доғрудур о кəлиб, лакин бу кəлмəклə Гəһрəман үчүн шадлыг кətирмəмиш, чүнки гыз башга фамилија дашыјыр.

Д у р н а — Јазыг Гəһрəман!

Д и л б ə р — Доғрудан да јазыг Гəһрəман. Игбал ону чəзаландырды. Чүнки о Фирəнкизи дə, мəни дə итирди. Көзləјəнləрин сону будур.

Д у р н а — Елə дүшүнмə, Дилбəр, Гəһрəманы рəдд етмək инсафсызлыгдыр.

Д и л б ə р — Дурна, сəн кəл мəни тəһгир етмə. Мəн нөвбəјə јазылан гызлардан дејиləм.

Д у р н а — Бəхтин күлмəјə башларкəн ағламағын мə'насы јохдур. Сəн Гəһрəманы севирсəн, һеч атылыб дүшмə.

Д и л б ə р — Гəһрəманын өзү дə мəни гысгандырмаг үчүн орада-бурада: «Фирəнкиз дүнја көзəлидир» дејирди. Инди јахшы бах, бунун һарасы дүнја көзəлидир?

Д у р н а — Мəн сəни гысгандырмаг истəмирəм. Амма олдугча чазибəли көзləри вардыр.

Д и л б ə р — Бахышлары сүн'идир. Додаглары мəрмəр бир һејкəлин додаглары кими чансыздыр. Фирəнкизи мəнə танытма. Ону мəктəб скамјасындан таныјырам.

Д у р н а — Дурушунда гадынлыға мəхсус бир əзəмət вар.

Д и л б ə р — Падумајеш! Əзəмət вар. Бəсдир сəн аллаһ, гулагларым јорулду. *(Кедир)*.

Д у р н а — *(онун далынча күлүр)* Гысганчлыгын өзү дə севки илə бəрабəр доғулан хəстəликдир. *(Доланмаға башлајыр, Бəһлул залдан чыхыб Дурнаны көрүб јанашыр)*

Б ə һ л у л — Нə үчүн тəк дурмусан?

Д у р н а — Дилбəр мəндən ајрылыб кетди. Тəзə һадисəдən хəбəрин вармы?

Б ə һ л у л — Нə һадисə?

Д у р н а — Афишаја јахшы бах, бу гыз Гəһрəманын көзлəдији Фирəнкиздир. Өзү дə ərə кетмиш.

Б ə һ л у л — Буну ким бура чағырды? Гəһрəман нə үчүн буну биздəн кизлətди?

Д у р н а — Мəн елə билирəм ки, бу бир тəсадүфдүр вə јаинки бурада бир кизлин əл ишləмишдир.

Б ə һ л у л — Гəһрəманы көздəн гојмаг лазым дејилдир. О өзүнү рүсвај едə биләр.

Башлајырлар фоједə доланмаға, Д и л б ə р дəхи һəјəчанлы бир сурətдə онлара јанашыр.

Н ə с и р — *(Күллү илə бəрабəр дахил олуб залын гапысында дуран гадына мүрачиət едир)* Консерт һəлə башланмајыб ки?

Г а д ы н — Хејр! Һəлə ичлас гуртармајыбдыр.

Н ə с и р — *(дивардакы афишада гыз шəклини көрүб бахмаг истəјир)* Күллү, о гыз кимдир?

К ү л л ү — *(онун ətəјиндən дартыр)* Кəл белə! Нə көзүнү ора зилləмисən?! Мəним шоркөз кишидən зəһləм кедəр.

Н ə с и р — *(əлини гојур Күллүнүн ағзына)* Јаваш даныш, дəлисəн, нəсəн? Дурнаны, Дилбəри көрмүрсəнми?

К ү л л ү — Онлар билсələр ки, сəн шоркөзсəн дəрини чыхардарлар. Күндə əлли кəрə контора сохулурсан.

Фоје ишыгланыр, ичласдакылар залдан чыхыр.

М и р з ə Т е ј м у р — *(Мирзə Əһмədлə бəрабəр залдан чыхырлар)* Доғрусу сəнин бу күнкү чыхышындан һеч дə хошланмадым.

М и р з ə Ə һ м ə д — Доғрудур, мəн инадкарам, бир аз габалығым да вардыр, бунунла бəрабəр вичданым да

вардыр, һәгигәти инкар едә билмәрәм. Гәһрәманын дедији гәләбә инкаредилмәз гәләбәдир.

Мирзә Теjмурла Мирзә Әһмәд данышдығы заман баш мүһәндис онлара јанашыр.

Баш мүһәндис — Мирзә Теjмур! Сизин бачарыглы бир мүһәндис олдуғунуза һеч бир шүбһә ола билмәз. Лакин јерсиз тәнгидләр илә өзүнүзү ифша едирсиниз. Чыхышыныздан һеч бир кәс разы галмады, нә үчүн һәгигәти көрмүрсүнүз!

Мирзә Теjмур — Доғрудур, тәнгид мәдәниjjәтсиз адамлар үчүн чох ачыдыр. Гој инчисинләр.

Баш мүһәндис — Тәнгиди тәһгирә чевирмәк јарамаз.

Мирзә Теjмур — Мән һеч бир кәси тәһгир етмирәм. Анчаг дејирәм ки, көрүлән ишләр мәним сәлигәм илә дүз кәлмир. Мәним ағзымы гапамаг олмаз, мәнә јахшы бах!

Баш мүһәндис — Иш лазыми гәдәр тәшкил олунуб, әмәк мәһсулдарлығы әлдә едилиб, механики сехин дәзкаһлары сәсләнир, даһа нә истәjирсиниз?

Мирзә Әһмәд — *(сөзү мүдахилә едир)* Мә'рузә һәгиги мә'рузәдир. Кәнч мүһәндисләр галиб чыхачаглар. Мән сехи лазыми гәдәр көздән кечирмишәм. Кеjфиjjәт барәсиндә һеч бир сөз ола билмәз. Кәнч мүһәндисләрин тәшкилатчылыг бачарығына инанмамаг гәрәзкарлыгдыр. Сәнә гәриба кәлмәсин, биз анламаја да биләрик.

Мирзә Теjмур — Демәк ки, сән Гәһрәманла барышырсан?

Мирзә Әһмәд — Гәһрәман нәчидир? О бурада ишләjән макинәнин кичик бир винтидир. Бурада бөjүк бир коллектив вардыр. Сән дә, мән дә о коллективин үзвләриjик. Нә үчүн биз тәк-тәк шәхсләрдән јапышырыг? Бу бизим сәһвимиздир.

Мирзә Теjмур — Демәк ки, сән тәслим олдун. Амма мәндә бир авропалы гүруру вардыр. Һеч бир заман оғул-ушаға тәслим олмарам.

Мирзә Әһмәд — Мән чох тәәссүф едирәм ки, биз индиjә гәдәр гүрурла чәһлин вә инадын фәргини гоја билмәмишик. Мирзә Теjмур, сән дә, мәним өзүм дә, бу шәрәфли коллективә тәшәккүр етмәлиjик. Бәсдир, бизим инадымыз ишә аз зијан вермәмишдир.Биз даһа бөjүк мәнфәәт верә биләрдик.

Катиб — *(директорла бәрабәр залдан дышары чыхыр. Мирзә Әһмәдә јанашыр)*. Сағ олун мирзә, сизин бу күнкү чыхышыныз ичласда оланларын һамысыны разы салды.

Мирзә Әһмәд — Сиз елә билмәjин ки, мән өз чыхышымда кәнч мүһәндисләрә јалтаглыг етмәк истәдим. Доғрудур, мән чохдан бәри кәнчләрин бачарығына инанмырдым. Лакин мән һәгигәти инкар едә биләчәк гәдәр вичдансыз дејиләм.

Катиб — Биз бу чүр чыхышы Мирзә Теjмурдан да көзләjирдик. Лакин бунун әксини көрдүк.

Мирзә Теjмур — *(далысыны Дилбәрә, Бәһлул вә Дурнаја чевириб афишаны охуjур)* Москвада мусиги тәһсилини битирмиш Фирәнкиз Не'манова.

Дилбәр — Мәнә ешитдирмәк истәjир. Билмирәм Гәһрәман нә үчүн буну биздән кизләдирди? Гәлби саф дејил, вәссәлам!

Дурна — Сәбр елә көрәк, Дилбәр. Һәләлик бу ачылмамыш сирдир.

Бәһлул — Иш-ишдән кечибдир. Гәһрәманы бир тәһәр бурадан апармаг лазымдыр.

Гәһрәман — *(бир дәстә ишчи илә залдан чыхыр, Бәһлул, Дурна вә Дилбәрә јанашыр)* Дилбәр, консертә галачагсанмы?

Дилбәр — *(јарым ачыглы)* Хеjр! Консертдән дә, консертдә охуjандан да өтрү мәәттәл дејиләм! *(Кедир)*.

Гәһрәман — Дурна! Јенә Дилбәр нә ешидибдир?!

Дурна — Нә ешидәчәк? Бир белә ишин вар идисә нә үчүн биздән кизләдирдин? Биз сәнә дүшмән дејилик ки?

Гәһрәман — Нә иш? Мәним сиздән нә кими кизлин ишим ола биләр?!

Мирзә Теjмур — *(кәлиб афишаны охуjур)* Тәһсилини Москвада битирмиш актриса Фирәнкиз Не'манова!

Гәһрәман — *(бу сөздән диксиниб, архасына бахыб афишада Фирәнкизи көрүр)* Фирәнкиз? Мән jухуму көрүрәм? *(Афишаны охуjур)* Фирәнкиз Не'манова. Одур, амма фамилиjасы башгадыр. Дүшүнчәләрим доғрулду, о гәлбинин гапысыны башга бир севкиjә ачмыш имиш.

Зәнк вурулур, фоjедәкиләр зала дахил олур.

Мирзә Теjмур — *(кедәркән Гәһрәмана)* Сизи тәбрик едирәм, Сизә хошбәхт бир һәjат диләрәм. *(Истеһзалы күлүшләрлә узаглашыр)*.

Дурна — *(Бәһлула)* ешитдинми?

Исмихан — *(Кателников, Страшнов вә саирләрлә Гәһрәмана јанашыб видалашырлар)* Сағ олун Гәһрәман јолдаш. Чыхышларын бизи өз гәләбәмизә инандырды.

Гәһрәман — Сиз дә сағ олун. Биз бу гәләбәдә сизин кими јолдашлара миннәтдарыг.

Кедирләр.

Бәһлул — Кәл кедәк, иш-ишдән кечибдир. Һәјатда бу чүр һадисәләр чох олар.

Залдан әл чалма сәсләри ешидилир вә бир аздан сонра Фирәнкизин охумаг сәси кәлир.

Гәһрәман — Одур, онун сәсидир, арзуларым сәсләнир. Мән онун бир сәнәткар кими сәһнәјә чыхачағыны көзләјирдим. Һаман күнү көрдүм, лакин о мәним дејилдир.

Дурна — Әһәмијјәт вермә Гәһрәман, мәтанәтини итирмә! О сәнин дә олмаса халгын сәнәткарыдыр.

Гәһрәман — Узун илләрдән бәри мәним гәлбими гуш кими гәфәсдә мәһбус едән гыз! Сәнин хәјалынла кечә-күндүз чалышыб әбәдән јорулмадым. Ah! Ешг-мәһәббәтин бу гәдәр ачы нәтичәләр верәчәјини билмирдим. *(Тәләсик зала дахил олур).*

Дурна — Рүсвајчылыг! *(Онун далынча зала дахил олурлар).*

Дилбәр — Она ачығым да кәлир, јазығым да кәлир. Гәһрәманын нә тәгсири вардыр. Вәфа вә сәдагәт ондан артыг олмазды ки? Мән нә үчүн гысганырам? Фирәнкизлә Гәһрәманы биринчи кәрә таныш едән мән өзүм олмадыммы?

Гәһрәман — *(һәјәчанла залдан чыхыр)* Көзүнә көрсәнә билмәдим, өзүнү шашыра биләрди.

Дилбәр — *(өзү өзүнә)* Гәлбинә бир бах. Севкијә вә сәдагәтә хәјанәт едән бир гызын гејдинә галыр. Бу аличәнаблыг дејилми?

Бәһлул — *(Дурна илә бәрабәр залдан чыхыб Гәһрәмана јанашырлар)* — Кәл кедәк Гәһрәман, бу мачәранын кенишләнмәсинә имкан вермә! О вәфасыз чыхмышдырса, сән нә едәсән?

Гәһрәман — Јох-јох, мән она вәфасыз дејә билмәрәм, көрүнүр ки, о да тәкликдән јорулду. Нә едим? Ah! Тәбиәтин нә гәдәр ағыр, чәкилмәз чәзалары вар имиш. Бу чәза һансы күнаһын чәзасыдыр?

Дилбәр — *(диггәтлә Гәһрәманы динләјир вә она нәвазиш көстәрмәјә башлајыр)* Гәһрәман, јалварырам бир гәдәр мөһкәм ол, сән мәтанәтли оғлансан ахы. Нә үчүн өзүнү итирирсән?

Гәһрәман — Сиз кедин, мән мүтләг онунла көрүшмәлијәм. *(Залдан «бис-бис» сәсләри ешидилир, Гәһрәман сүр'әтлә сәһнә архасына кәлир.)*

Дилбәр — Гәһрәман нә едирсән, дајан! *(Далынча сүр'әтлә кедир).*

Дурна — *(Бәһлул илә бәрабәр онларын далынча бахыр)* Һәјатын бу шәкили нә гәдәр горхулудур.

Пәрдә

ЈЕДДИНЧИ ПӘРДӘ

Охујан гыз. Фирәнкизин туалет отағыдыр. Отагда һеч бир кәс јохдур, залдан алгыш сәсләри ешидилир. Аздан сонра Фирәнкиз дахил олуб күзкүнүн гаршысында отурур, сачларыны сәһмана салыр. Бу әснада бир дәстә адам әлләриндә күл дәстәләри дахил олур.

Биринчи адам — Мүһәндис дәстәси тәрәфиндән *(күл дәстәсини гојур).*

Икинчи адам — Ишчи гадынлар тәрәфиндән.

Үчүнчү адам — Заводун директорлуғу тәрәфиндән.

Дөрдүнчү адам — Һәмкарлар иттифагы шө'бәсиндән.

Кедирләр.

Фирәнкиз — *(өзүнү күл дәстәләринин арасында көрүб шадланыр)* Илләрдән бәри мәни мәшғул едән ширин хәјаллар һәгигәт шәклинә кечир. Арзуларым чичәкләнир. *(Күл дәстәләрини көтүрүб гохулајыр)* Бунларын һәр бириси бөјүк халгымын өз сәнәткарына гаршы бәсләдији мәһәббәтин мөһтәшәм бир мүчәссәмидир. Ah, бу күнкү шадлыг сон дөрд ил әрзиндә кечирдијим кәдәрли күнләри унутдура биләчәкдирми? *(Отуруб туалетлә мәшғул олур).*

Хидмәтчи гадын — *(дахил олур)* Бир нәфәр кәлиб ханымла данышмаг истәјир. Ичазә верирсинизми?

Фирәнкиз — О кимдир? Нәчидир?

Хидмәтчи гадын — Кимлијини сөјләмәди, амма бурада олан адамдыр. Чох да һәјәчанлыдыр, көрүнүр ки, сизинлә көрүшмәјә чох марагланыр.

Фирәнкиз — Кет мәним дилимдән она сөјлә ки, бағышласын. Мән сәһнә архасында таныш гәбул едән актрисалардан дејиләм. *(Гадын кедир)* Бәлкә дә бир чохлары буну өзү үчүн бир шөһрәт һесаб едир, амма мәним хошума кәләси иш дејилдир. *(Туалетини дүзәлтмәјә башлајыр).*

Хидмәтчи гадын — *(кәлир)* Сизин дедикләринизи она хәбәр вердим. Чавабында деди ки, мән онунла таныш олмаға кәлмәмишәм. Онунла мүһүм бир мәсәлә барәсиндә данышмаға кәлмишәм.

Фирәнкиз — *(күлүмсәјир)* Бир даһа зәһмәт чәкиб она сөјлә ки, мән бура мәсәлә һәлл етмәк үчүн кәлмәмишәм. Охумаг үчүн кәлмишәм. Рича едирәм гој мүһүм мәсәләсини башга бир адамла һәлл етсин.

Хидмәтчи гадын — Баш үстә! Амма чох вүгарлы адама бәнзәјир. *(Гадын кедир, Фирәнкиз өзү-өзүнә)* Бура Азәрбајчандыр. Тутум ки, Гәһрәман мәһв олуб, онун аиләси ки, мәһв олмамышдыр. Онлар мәним Азәрбајчана кәлдијимин биринчи күнүндән башгалары илә таныш олдуғуму ешитсәләр нә дејәрләр?

Гадын — *(кәлир вә кәтирдији кичик мәктубу Фирәнкизә узадыр)* Бу мәктубу һаман адам верди.

Фирәнкиз — *(мәктубу алыб охујур)* Фирәнкиз, сәнә мәктуб көндәрән чохдан бәри унутдуғун Гәһрәмандыр. Сәнин Азәрбајчана кәлдијини бир нечә дәгигә бундан әввәл ешитдим. *(Һәјәчанла галхыр)* Бу һансы Гәһрәмандыр? Көзләримә вә гулагларыма инанмырам. Јазы онун јазысыдыр. Аман! Мән јухуму көрүрәм? Бу нә дәһшәтли тәсадүфдүр?

Хидмәтчи гадын — Өзүнүзү әлә алын, ханым!

Фирәнкиз — Мән нә үчүн ону да, өзүмү дә чәзаландырдым? Нә үчүн онун саф вә сәмими севкиләрини хәјанәтлә гаршыладым? Мән нә кими бир вичданла онун көзләринә бахачағам? *(Ағлајыр).*

Хидмәтчи гадын — Сакит олун ханым, бир аз сонра сәһнәјә чыхачагсыныз. Бујурун көрүм, она нә чаваб верим?

Фирәнкиз — Кет она сөјлә ки, ханым хаһиш едир ки, бир нечә дәгигә зәһмәт чәкиб көзләсин. Она гәдәр

сиз дә бир истәкан су кәтирин! *(Гадын кедир, Фирәнкиз һәјәчанла отагда доланыр).*

Хәзан вурмуш бир чичәјәм лаләзарымда,
Бир дәһшәтли күләк әсир дамарларымда.
Кәлиб кечир нәзәримдән кечдијим дүнја
Нәдир мәни чырпындыран дәһшәтли рө'ја?

Ај јер, јарылыб мәни гојнуна чәк! Ај өлүм, кәл мәни бу һәгарәтли дирилијин әлиндән хилас елә. *(Отуруб ағлајыр).*

Гадын әлиндә бир стәкан су кәтириб Фирәнкизи ағлмыш көрүб гышгырыр.

Хидмәтчи гадын — Фәлакәт, фәлакәт!

Бу әснада гапы ачылыр, Гәһрәманла Дилбәр дахил олур.

Дилбәр — *(Фирәнкизи ағлмыш көрүб башыны синәсинә алыр, ағлајыр).* Фирәнкиз, јалварырам өзүнә кәл! Ајыл! Сәнин јанында отуран Дилбәрдир. Мәктәб јолдашындыр. *(Ону өпүр вә сачларыны сығаллајыр).*

Гәһрәман — *(Фирәнкизә бахараг)* Аһ, бир бахын илләрдән бәри гәлбимдә бөјүтдүјүм севкијә нә илә јекун вурурам? Шаир нә гәдәр јериндә демишдир:

Чох ширин көрүнүр бизә севкиләр,
Бә'зән бал ичиндә верилир зәһәр.

Фирәнкиз — *(көзләрини ачыб башынын үстүндә Дилбәри ағларкән көрүр)* Ағлама Дилбәр, анчаг мән ағламаг үчүн јарандым. Инди мәндән дә бәдбәхт бир гадын јохдур. Билирәм сән дә, Гәһрәман да гәлбиниздә мәнә нифрәт бәсләјирсиниз, мәнә вәфасыз демәјә һаггыныз вардыр.

Гәһрәман — Елә дүшүнмә Фирәнкиз! Дүнјаны титрәдән бөјүк мүһарибә бизим дә арзуларымызы сарсыдачаг иди. Нә етмәк олар? Өзүнү әлә ал, сән бир сәнәткар кими өз халгын үчүн јашамалысан.

Фирәнкиз — Гәһрәман, мәним барәмдә һәр чүр дүшүнә биләрсән. Амма мән вәфасыз дејиләм. Сәни ахтармаг үчүн 416-чы двизијанын кечдији бүтүн өлкәләри кәздим. Нәһајәт јорулдум. Сәнин намә'лум сурәтдә итдијини хәбәр аландан сонра бир ил дә көзләдим. Јенә дә игбал мәни икинчи кәрә чәзаландырды. Нәһајәт өзүмә бир һәјат јолдашы тапдым. Һәркаһ мәним кими бәдбәхти гәбул етсән сәнин үчүн јенә дә һәр шеји атарам.

Г ə h р ə м а н — Jох, Фирəнкиз! Буну вичдан гəбул етмəз. Икинчи бир адамын чəзаланмасына разы ола билмəрəм. Сизə хошбəхтлик диларəм.

Ф и р ə н к и з — Мəн hеч вахт хошбəхт ола билмəjəчəjəм. Кəрəк сən мəни бура чағырмаjаjдын, бу көрүш даима мəним гəлбимдə сағалмаз бир jара олуб галачагдыр.

Д и л б ə р — *(Гəhрəмана)* Нə мəн, нə дə jолдашларым буну hеч бир заман сəндən көзləмəздик. Нə үчүн бу мəсələни мəндən кизлədирдин? Мəн сənə дүшмəн идимми?

Г ə h р ə м а н — Инан Дилбəр! Бурада бир шүбhə вардыр.

Ф и р ə н к и з — Бурада hеч бир шүбhə ола билмəз, мəктуб редикүлүмдədир *(чыхарыб көстərир)*.

Г ə h р ə м а н — *(мəктубу алыб охуjур)* Мəним севкилим Фирəнкиз! Сən азəрбаjчанлы бир сənəткарсан, мəн чох арзу едəрдим ки, вətənə кəлмək хəjалын варса jол үстүндə бизим тикдиjимиз заводу да зиjарət едəсən. Буну мүhəндисləр вə ишчиляр коллективи тəрəфиндən рича едирəм. Сəни севən Гəhрəман.

Д и л б ə р — *(ajаға галхыр)* Фирəнкиз, мəни бағышла! Мəсələ ajдындыр! *(Кетмək истəjир)*.

Г ə h р ə м а н — Дajан Дилбəр! Бурада бир шүбhə вардыр.

Д и л б ə р — Рича едирəм совет гызларынын игбалы илə ojнама! Дилбəр hеч бир вахт сəнин зəвгүнə алət ола билмəз. Бир кəрəлик буну билмəлисən!

Залдан əл чалыб Фирəнкизи чағырырлар.

Г ə h р ə м а н — Фирəнкиз, шүбhə həр бир фəлакətин башланғычыдыр. Бу həгигəти ajдынлашдырмаг үчүн чох вахт лазымдыр. Бир нечə күн бурада гала биляpсинизми?

Ф и р ə н к и з — Jох, Гəhрəман, мəни бурада сахлама, həр дəфə сənин көзləринə бахмаг мəним вичданым үчүн бөjүк бир əзабдыр. Мəн күнаhкарам, мəн милjонларча совет гызларына гошулуб өз севкилими көзləмəли идим. Инди исə həм сəни, həм дə өз е'тибарымы итирдим.

Залдан чағырырлар.

Г ə h р ə м а н — Дajанма Фирəнкиз! Севкимиз мəhв олса да, ширин хатирələр мəhв олмаjачагдыр.

Ф и р ə н к и з — *(сон кəрə онун əлини сыхыр)* Jалварырам, мəни нифрətлə хатырлама! *(Кедир)*.

Г ə h р ə м а н — Чətинликлəр артдыгча мətанətим дə артыр, чалышачағам. Севкини газандыран гələбədир. Гоj мачəрачылар шадланмасын! *(Отагдан чыхыр)*.

Пəрдə

СƏККИЗИНЧИ ПƏРДƏ

Механики сехин гаршысыдыр, həр тəрəф чичəкləрлə вə рəhбəрləрин шəкилləри илə бəзəнмишдир. Сехдən дəзкаhларын ишləмək сəсləри ешидилир.

М и р з ə Т е j м у р — *(Мирзə Əhмədлə бəрабəр кəлир)* Бир нечə күндүр ки, өзүм-өзүмдən ијрənирəм. Чүнки халгын мənə нифрət бəсləдиjини билмəмиш дejиləм. Нə үчүн мəн иши бу дəрəчəjə чатдырдым. Тутаг ки, Дурнанын мəни рədd етдиjи үчүн ону тəhгир едирдим. Əчəба Гəhрəман мənə нə jаманлыг етмишди? Фирəнкиз мачəрасыны нə үчүн jаратдым?

М и р з ə Ə h м ə д — Доғрусуну ахтарсан кəнч мүhəндисləр бизə jалныз ишдə газандыглары гələбə илə дejил, өз мədəниjjətləри илə дə чаваб вердиләр. Бизим həсəд вə инадларымызы соjуғганлыгла гаршыладылар. Нə исə, шүур мəhдудлуғу тəзə дүнjаны өjрənмək үчүн бизə имкан вермəди.

М и р з ə Т е j м у р — Бизим кими адамлар кимə лазымдыр? Мəн нələр етмədим? Нə ojунлар чыхармадым? Нə үчүн «Өзүмү асачағам» — дejə өзүмү күлүнч бир hала гojдум? Доғрудан да Дурна чох jериндə деди.

М и р з ə Ə h м ə д — Дурна нə деди?!

М и р з ə Т е j м у р — Деди ки, Франсада нə гədəр əхлаг позғунлуғу варса jығыб кətириб бизим həjатымыза ашыламаг истəjирсən.

М и р з ə Ə h м ə д — *(күлүр)* Шejтанларын биликləри дə, ити дилləри дə вар. Дилбəр үзүмə деди: «Америкада нə гədəр габалыг вə мəғрурлуг варса hамысыны чамаданына долдуруб кətирмисən» Доғрудан да мəн о

гәдәр габалашдым ки, тәзә һәјата ачылан кениш гапыдан ичәри кирә билмәдим.

Бу әснада Бәһлул илә Гәһрәман әлләриндә портфел кәлирләр.

Гәһрәман — *(Мирзә Әһмәд вә Мирзә Теjмура)* Сизи тәбрик едирәм, газандығымыз гәләбәдә сизин дә билиjиниз аз рол ојнамады.

Мирзә Әһмәд — *(боғазы тутғун бир һалда)* Мәни утандырма оғлум. Һәсәд вә инад сәнә олан аталыг мәһәббәтими давам етдирмәјимә мане олду.

Гәһрәман — Ата! Инан сәнә олан һөрмәт вә мәһәббәтим зәррә гәдәр азалмамышдыр.

Мирзә Теjмур — *(бир әли илә Гәһрәманын о бири илә Бәһлулун әлиндән тутур)*. Мәни тәһгир един, мәни төһмәтләндирин, һаглысыныз. Мән кәрәк Фирәнкиз барәсиндә сәнинлә Дилбәрин арасында дүшмәнлик јаратмајајдым.

Гәһрәман — Онларын һамысыны унудун. Хырда ишләрдир. Кәнчләр сизи әвәз едирләр. Сиз өз билиjинизи онлардан әсиркәмәjин, онлары руһландырын, сиздән тәләб олунан анчаг будур. Галанлары исә унудулмушдур.

Мирзә Теjмур — Тәзә адамлары көһнә шүур вә көһнә көзләр илә танымаг чох чәтин имиш.

Гәһрәман — Буjуруң, сехә, комисиja сехи тәһвил көтүрүр.

Кедирләр.

Мирзә Теjмур — Совет адамлары нә гәдәр нәзакәтли имиш.

Мирзә Әһмәд — Совет адамларынын гиjмәтли чәһәтләриндән бириси дә инсанлығын гәдрини билмәкдән ибарәтдир. Мән буну Америкада көрмәдим. Совет адамлары һәр шеjдән әввәл инсанлары дүзәлтмәjә чалышырмышлар. Ислаһ етмәк истәjирләр.

Дурна илә Дилбәр әлләриндә портфел кәлирләр.

Дурна — Салам! Бизим әзиз мүәллимләримиз бу гәләбә мүнасибәтилә сизи тәбрик едирик. *(Онларын әлләрини сыхырлар)*.

Мирзә Әһмәд — Гызым, елә бир сөз сөjлә ки, мәним виҹданым сакит олсун, мәни бағышла! Сәнә аталыг етмәдим.

Мирзә Теjмур — Дурна ханым, Дилбәр ханым, мәним күнаһымдан кечин! Дурна ханым, сәнә чох

әзиjjәт вердим. Дилбәр ханым, сәни Гәһрәманла дөjүшдүрмәк үчүн jазыб Фирәнкизи бураја кәтиртдим. Күнаһымдан кечин!

Дилбәр — Әмин олун ки, бу гәләбә шәхси ишләрин һамысыны унутдурду. Совет кәнчлиjи интигамчылыг руһу илә тәрбиjә олунмамышдыр.

Дурна — *(Мирзә Теjмурун әлиндән тутур)*. Сиз дә мәни бағышлајын. Күллү нәнәнин чыхардығы ојунлара мән сәбәб олмушам. *(Мирзә Теjмурун голундан тутуб апарыр)*.

Сәһнә бош галыр, Күллү илә Нәсир көрүнүр.

Күллү *(Нәсирә)* — Сәндән чох тәвәггә едирәм ки, белә-белә jерләрдә өзүнү jахшы апарасан. Бир сөзү ағзында биширмәмиш данышма.

Нәсир — Мән дә сәндән чох тәвәггә едирәм ки, мәнә нәсиһәт вермә. Инди мән сән фикирләшдиjин кишиләрдән дејиләм.

Күллү — Нә олду? Нәсиһәт верәндә нә олар? Мән дә инди сән дүшүндүjүн Күллү дејиләм, адлы-санлы бир гадынам. Бәс белә һа, һәлә ЗАГС-а кетмәмишдән мәним ағзымы гапамаг истәjирсән?

Нәсир — Ај гыз, нә үчүн мәни анламаг истәмирсән? Елин арасында бир гајда вар ја јох?

Күллү — Нә гајда вар?

Нәсир — Арвадын кишиjә нәсиһәт вермәси кишинин әскиклиjидир.

Күллү — Гадам о кишинин ағзына дәjсин ки, нәсиһәти әскиклик һесаб едир.

Нәсир — Инди ки, сөз ачылды, мән дә сәнә дејирәм, өзүнү бир гәдәр jахшы апар. Ачығын кәлмәсин, бир гәдәр ачыгсан. Гадын олдуғуну унутма!

Рајком катиби — *(директор вә мүһәндисләр илә бәрабәр сехдән чыхырлар, ишчиләр сехин гаршысына топланырлар)*. Әзиз jолдашлар! Һөрмәтли мүтәхәссисләр! Сизин сосиализм jарышында газандығыныз бу тарихи гәләбәни тәбрик едирәм. Механики сехин вахтындан чох әввәл истифадәjә верилмәси бизә бөjүк бир мүждәнин хәбәрини верир. Бунунла биз инанырыг ки, бу намуслу коллектив мүһарибәдән сонракы бешиллиjи дөрд илдә вахтындан әввәл битирә биләчәкдир. *(Һамынын әлини сыхыр)*.

Директор — Гәбул комисиjону көрүлән ишин

уча бир кејфијјәт дашыдығыны гејд етмәклә бизи севиндирди.

Һамы әл чалыр.

Катиб — Әзиз јолдашлар, сехдән кәлән дәзкаһ сәсләрини бөјүк ифтихарла динләјин! Бу сәсләр гәләбә бајрамының симфонијасыны тәрәннүм етдирир. Дашлы вә гумлу бир чөлдә учалан бу кигант, халгымызын дүһасына мәхсус мө'чүзәнин әзәмәтли бир һејкәлидир. Бу һејкәл Америка вә Авропа үстүнлүјүнә сәчдә едәнләрә гаршы гәти бир чавабдыр.

Мусиги чалырлар.

Директор — *(Мүһәндисләрә)* Јолдашлар, нә гәдәр ки, колхозлардан чағырылан гонаглар кәлмәмишдир, сиз мүкафата тәгдим едиләнләрин сијаһисини һазырлајын!

Гәһрәман — Сијаһи һазырдыр, ичазә верин мүһәндис Дилбәр охусун.

Мирзә Тејмур — *(ирәли кечир)* Мөһтәрәм катиб, һөрмәтли директор, ичазә верин бөјүк зәһмәт ордусунун гаршысында өз күнаһларымы бојнума көтүрүм.

Директор — Бујурун мирзә, сизин нә кими бир күнаһыныз ола биләр?

Мирзә Тејмур — Биз елә билирдик ки, кәнч мүтәхәссисләр механики сехи вахтындан әввәл дејил, вахтындан сонра да битирә билмәјәчәкләр. Совет мүтәхәссисләринин бу гәләбәси мәним шүурумда олан көһнә фикирләри дармадағын етди. Мән бурада көрдүјүм бачарыгы вә совет адамларында көрдүјүм мәдәнијјәти Авропада көрмәмишдим.

Мирзә Әһмәд — Мән совет дүнјасына ики кәнч мүтәхәссис вермишәм, бириси Дилбәр, о бириси дә Гәһрәмандыр. Лакин онларын бу бөјүк вәзифәнин өһдәсиндән кәлә биләчәкләринә инанмырдым. Инди исә онлар мәни утандырды. Кәнчләрдә полад ирадә вармыш. Мән белә бир мәмләкәтдә јашадығыма ифтихар едирәм.

Мирзә Тејмур — Сосиализм мәдәнијјәтилә тәрбијә олунмуш совет адамлары дүнјада ән нәзакәтли адамлардыр. Буну мән өз һәјатымда сынагдан чыхардым.

Катиб — Мән елә зәнн едирәм, сиз мирзә тејмурлар вә мирзә әһмәдләр тәзә дүнјаны гурмаг ишиндә јенә дә дәјәрли ишләр көрә биләрсиниз. Сиз инанын, со-

вет кәнчлијиндән һөрмәтдән башга бир шеј көрә билмәјәчәксиниз.

Мирзә Әһмәд — Артыг биз буна инанырыг. Биз јашымызын чохлуғуна бахмајараг тазадан доғулдуг. Ичиндә олдуғумуз һәјат бизим шүурумузу тәмизләди.

Катиб вә директор ишчиләрин вә мүһәндисләрин әлләрини сыхырлар.

Нәсир — *(директорун әлини сыхыр)* Бағышла јолдаш директор, сизә бир мүхтәсәр сөзүм вар.

Директор — Бујур Нәсир дајы!

Нәсир — Мән өз кәләчәк һәјат јолдашым Күллү барәсиндә данышмаг истәјирдим.

Директор — Күллү ханымы мүкафатландырырыг, һәм дә ону курса көндәририк.

Нәсир — Бу олмады ки, бу күн сабаһ мәним тојумдур, бир тәрәфдән дә кәлини курса көндәрирсиниз. *(Һәјәчанла)* Дејәсән мән Бакыја кетмәли олачағам.

Күллү — Нәсир, ејибдир, бир гәдәр өзүнү әлә ал. Адлы-санлы ишчиләри курса көндәрирләр. Курса кетмәклә сәни атмырам ки, јенә гајыдыб кәләчәјәм.

Нәсир — Күллү, һәјәтими дә кәбинә салырам, әманәт кассасында олан пулларым да сәнин олсун, кәл бу дашы этәјиндән төк.

Күллү — Дүнјаны мәнә версән дә кедәчәјәм. Инди ки, һөкумәт вә партија бизи адам етмәк истәјир, һеч кәс мәнә мане ола билмәз.

Дилбәр — Ај Нәсир дајы, сән һәмишә иддиа едирсән ки, мән тәзә адамам. Тәзә адам да өз гадынының охујуб сәнәткар олмасына мане ола биләрми?

Нәсир — Ај Дилбәр ханым, тәзә адамда үрәк олмазмы? Мәним дә арзум вар ахы, нијә мәним тојуму јаса дөндәрирсиниз?

Дурна — јахшы, Нәсир дајы, сәбр елә бу мәсәләни сонра һәлл едәрик. Һәлә вачиб ишимиз чохдур.

Гәһрәман — *(мәчлисә)* Ичазә верин Дилбәр сијаһыны охусун.

Дилбәр — Стахановчулардан Исмихан Рәһимов, өзү көһнә чобандыр.

Нәсир — Јолдашын фәалијјәтинә һеч бир сөз ола билмәз. Инди дә јазын ора Нәсир кәблә Һејбәтгулу оғлу.

Күллү — *(онун этәјиндән дартыр)* Сәнә јүз кәрә демишәм ки, һәр ишдә јујулмамыш гашыг кими өзүнү аралыға сохма.

Дилбәр — Нәсир дајы, сәбр елә, сијаһыны чәркә илә охујачағам.

Күллү — *(Нәсирә)* ешитдин ки?

Нәсир — Сән гојачагсан мән ад-сан газаным ја јох?

Һамы күлүр.

Дилбәр — Механикләрдән Котелников јолдаш.

Нәсир — Белә һа, ләјагәтли јолдашдыр. Инди дә јазын ора Нәсир кәблә Һејбәтгулу оғлу.

Күллү — Сән гојачагсан халг ишини көрсүн?

Нәсир — *(ачыглы)* Сән дә гојачагсан мән өзүмү ирәли чәким?

Дилбәр — Страшнов јолдаш.

Нәсир — Әвәзсиз бир јолдашдыр. Инди дә јазын ора Нәсир кәблә Һејбәтгулу оғлу.

Дилбәр — Стахановчу гадынлардан Сәлмә ханым!

Нәсир — *(мәчлисә)* Елми-шома мә'лум шод. Бу ки, лап ағ олду. Башы папаглылар бурада дура-дура чаргадлылары ирәли чәкирләр. Јох, бу ишдән јахшы гоху кәлмир.

Дилбәр — Күллү нәнә!

Нәсир — *(директора)* Мүһәндисләр гадын олдуғу үчүн гадынлары ирәли чәкирләр, нијә бизим гејдимизә галмырсыныз? Евин кишиси бурда дура-дура евин арвадыны ирәли чәкмәк дүзкүн дејил ахы!

Дилбәр — Нәсир дајы, нијә әсәбиләширсән? Һәлә бир чохларынын ады охунмамышдыр. Сәнин дә адын вардыр.

Гәһрәман — Сән норманы 140 фаиз долдурурсан. Сәни унутмаг олармы?

Нәсир — Ај чәмаәт, бунлар нә үчүн мәни анламыр? Ахы бу залымын гызы илә бир дамын алтында јашајачағам. Сиз ки, онун адыны мәндән иләри салырсыныз, һәмишә дили узун олачаг.

Бәһлул — *(Дилбәрә)* Дилбәр, Нәсир дајы доғру дејир. Бурада бир гәдәр гәрәз ишләнибдир.

Күлүрләр.

Нәсир — Белә һа, киши оғлусан. *(Папағыны көстәрир)* Папағын гејрәтини чәкән оғлансан.

Директор — Нәсир дајынын көнлү нечә истәјирсә елә дә един!

Катиб — Мирзә Тејмур вә Мирзә Әһмәди дә гејд етмәк лазымдыр.

Дилбәр — Һәр икиси гејд олунмушдур.

Мирзә Тејмур — *(ирәли кечир)* Ричә едирәм мәни утандырмајын, мән мүкафата лајиг адам дејиләм. Анчаг бир хаһишим вар. Гој кәнч мүһәндисләр мәни өз сыраларындан узаглашдырмасынлар. Онлар бундан сонра бурада тамамилә башга бир Мирзә Тејмур көрәчәкләр.

Бәһлул — Мирзә, инанын, кәнч мүтәхәссисләр сизә һөрмәт бәсләјиб јенә дә бәсләјәчәкдир.

Мирзә Әһмәд — Бизим күнаһымыз силинмәз бир күнаһдыр, чүнки биз совет кәнчлијинә чох учадан бахдыг. Бизи чәзадан гуртарачаг бир чәһәт варса о да совет адамларынын аличанаблығыдыр.

Бизи өз чәркәләриниздә сахлајын, һәлә ишләмәјә гүввәтимиз вар.

Һамы әл чалыр.

Баш мүһәндис — *(Дурна, Бәһлул, Гәһрәман вә Дилбәри аралыға чәкир)*. Јолдаш катиб, мән биринчи күндән бунларын бачарығына инандым, бу күнкү гәләбә көстәрди ки, мән өз зәннимдә јанылмамышам.

Директор — Бу јолдашлары да башга мүһәндисләрлә бәрабәр али мүкафата тәгдим едәчәјәм.

Әл чалырлар, мусиги тәрәннүм едир.

Дилбәр — *(кәлиб Гәһрәманын әлини сыхыр)*. Сәни үрәкдән тәбрик едирәм. Адын да Гәһрәмандыр, ишдә дә гәһрәманлыг көстәрдин!

Гәһрәман — Чох разыјам Дилбәр! Үмид едирәм ки, сән дә бу әли мәндән алмајачагсан.

Дилбәр көзләрини ајагларына дикиб утаныр.

Дурна — *(јавашдан)* Дилбәр, даһа нәји дүшүнүрсән? Чаваб версәнә!

Мирзә Әһмәд — *(кәлиб Гәһрәманы вә сонра Дилбәри өпүр)* Гызым, мән Гәһрәманла барышдым, сән өзүн биләрсән.

Дилбәр — *(көзләрини галдырыб Гәһрәмана бахыр)* Гәлбими дә бу әлин үстүнә гојуб сәнә тапшырырам.

Әл чалырлар.

Дурна — *(Бәһлулун әлини сыхыр)* Сәнә дә бөјүк мүвәффәгиҹјәтләр диләјирәм.

Бәһлул — О сәнин бир сөзүндән асылыдыр.

Дурна — Сөз верирәм.

Мирзә Теҗмур — *(кәлиб Дурнанын әлини сыхыр)* Хошбәхт олун! Мән сәһвләрими бојнума алырам. Мән ахмаҹасына, өз хошбәхтлијими кәнҹ бир гызын бәдбәхтлији үзәриндә гурмаг истәјирдим.

Нәсир — *(мәҹлисә)* Бурада һамы хошбәхтдир, һамы өз ишини дүзәлтди, бәдбәхт олан мән олдум, бу күн-сабаһ хејир ишим баш тутаҹаг иди. Көјәрчиними көтүрүб курса көндәрирләр. Һеч дәхли вар?

Директор — Инди чалыб, ојнајын! Кәләҹәк мүбаризә мартен собаларынын мантажы үзәриндә кедәҹәкдир.

Һамы — Сөз веририк јолдаш директор.

Мүсиги чалыныр, Күллү Дилбәрлә Дурнаны аралыға чәкир.

Күллү — Дајанмаг нә лазымдыр? Вәтән рәгси, Азәрбајҹан рәгси!

Дилбәр вә Дурна ојнајыр.

Гәһрәман — *(Исмихана)* Ај Исмихан, мән өлүм бир чобан бајатысы!

Исмихан — Сән нијә өлүрсән, гој сәнин дүшмәнин өлсүн. *(Охујур)*

Чејран кәзәр даш үстә
Телин дүзәр гаш үстә,
Ај гыз мәндән инчимә
Һәр нә десән баш үстә.

Гарабағда бағ олмаз,
Сары чичәк ағ олмаз,
Гоншуда гыз севәнин
Үрәјиндә јағ олмаз!

Сәсләр — Сағ ол Исмихан!

Бәһлул — Күллү нәнә, портфел рәгси!

Һамы — Портфел рәгси, портфел рәгси!

Дилбәр — Нәсир дајы, нијә дајанмысан?

Нәсир — Нәсирдә Нәсирлик гојдунуз ки?

Күллү — *(Онун голундан тутуб аралыға чәкир)* Кәл көрәк, нечә или дөзән, бир нечә аја да дөзәр. *(Нәсир портфели көтүрүб рәгс етмәјә башлајыр, нәһајәт Күллү онун әлиндән портфели алыб дејир)*. Нечә илләрдир портфел дәлында башыны кизләдин бәсдир. Инди ишләмәк лазымдыр.

Мүрид киши — *(Колхозчуларла бәрабәр кәлир)* Сумгајыт! Сумгајыт! Бу мө'чүзәләри ким јаратды? Кимин әглинә кәләрди? Гумлу бир сәһрада тәзә бир дүнја јараначағына ким инанарды?

Гәһрәман — *(Бәһлул илә бәрабәр ону гаршылајырлар)* Мүрид баба, көрдүјүнүз бу тәзә дүнјаны јарадан кәнчләрдир. Сизин вәтәнинизdә мө'чүзәләр јарадан Коммунист партијасыдыр.

Мүрид киши — *(онлары өпүр)* Јарадын балаларым! Сизи јарадан тәбиәтә, сизи тәрбијә едән партијаја вә һөкумәтә ешг олсун! Јени дүнјанын гуручуларына ешг олсун!

Катиб — *(колхозчулара)* Хош кәлмисиниз әзиз колхозчулар. Бу гәләбә мүнасибәтилә сизи дә тәбрик едирәм. Сизин һәгир дахмаларынызын јеринdә мөһтәшәм бир шәһәр јарадылмагдадыр.

Күллү — Јахшы кәлмисиниз ај Хырда ханым, ај гыз Көјчә, нијә бу тәрәфләрдә көрүнмүрсүнүз? Назлы ханым, кәл бир сәни өпүм, Чаваһир, һәмишә јадымдасан. *(Һамысы илә өпүшүб көрүшүр)*.

Нәсир — *(Әлигулуну гучаглајыб өпүр)* Колхозда нә вар, нә јох? Мәним ишим чох јахшыдыр. Медалым да вар. Өзүмү дә индичә мүкафата јазыблар. Күллү дә стахановчудур.

Гәһрәман — *(колхозчулара)* Бу гәләбә бүтүн Азәрбајҹан халгынын гәләбәсидир. Бајгуш сәсләринин јеринdә заводларын фитләрини ешидирсиниз, дәзкаһларын сәси сизи саламлајыр, минләрчә електрик лампалары сизин јурдунузу ишыгландырыр. Тәзә вә мәдәни һәјат сизи өз гучағына алыр. Бу ахшам сизинлә бир сүфрәдә бу бајрамын тәнтәнәсини кечирәчәјик. *(Һамысы илә көрүшүр.)*

Күллү — *(Дилбәр вә Дурнаны колхозчу кәлинләрә көстәрир)* Бунлар да мүһәндисләрдир. Чанлара дәјән гызлардыр.

Колхозчу гадын вә гызлар онлары гучаглајыб өпүрләр.

Катиб — *(колхозчулара)* Әзиз йолдашлар, инди дә кедәк тәзә тикинтиләрә тамаша един.

Пәрдә мусиги тәранәләрилә енир.

СОН

РОМАНЛАР

ДУМАНЛЫ ТӘБРИЗ

БИРИНЧИ ҺИССӘ

АРАЗ ҚӘНАРЫНДА

Араз чајы бөјүк Чулфа дүзүнү ики һиссәјә ајырыр. Чајын чәнубунда Иран Чулфасы, шималында исә рус Чулфасыдыр.

Сакит-сакит ахан, санки бир шеј һисс етмәдән билмәдији бир јерә ахыб кедән Араз чајы һәлә тамамилә бузламамышды.

Јанлары хәфифчә донмуш, бунунла да ағ бир шәрф кими гумлар үзәринә дөшәнмиш бу чајын бир тәрәфиндә Русија ингилабы ган дәнизләриндә боғулур, о бири тәрәфиндә исә әзилмиш күтләләр, үсјан дејә, көзләрини ачырды.

Бүтүн Русијаны сарсыдан 5-чи ил ингилабы Араз чајы үзәриндән чохдан атлајыб кечмишди. Ингилаб, күтләләри далғаландырдығы бир күндә, чај јенә дә сүкуту позмур, јенә дә чар гамчыларынын горхусундан сәсини чыхармыр кими ахырды.

Јағыш шиддәтлә јағырды. Декабрын бузлу јағышы һавада донуб, өзүнү овчу түфәнкинин гырмалары кими мүркүләмәкдә олан чајын мави јанагларына чырпырды. Шиддәтли күләкләрлә кәлән декабр јағышлары, Аразын көјнәјини галдырыб көксүндәки балыглары көстәрирди. Лакин чај јенә дә динмир, јенә дә чар жандармларынын көз ағартмасыны унуда билмәјир кими көрүнүрдү.

Јағыш Русијадан јени кечән мүсафирләрин һәрәкәтинә имкан вермирди.

Һәр кәсин әјниндә нәји вардыса бузламыш, вүчудуну буздан гајрылмыш бир һејкәл шәклинә салмышды. Мүсафирләри јағыш чыхылмаз бир вәзијјәтә гојмушду. Һәр кәс далдаланмаг үчүн өртүлү бир јер ахтарырды.

Мүсафирләрин бир гисми палчыг диварларын дибиндә сыра илә дүзүлмүшдү.

Мүхтәлиф синифләрдән мүтәшәккил бу мүсафирләрин бириси бүрүнчәјә, о бириси јорғана, бә'зиләри дә палаз вә чечимә бүрүнмүшдү. Мүсафирләрдән бир чоху— бу дағылмышда һеч вахт сағлам бир һава көрмәдим, — дејә Чулфа мүһитинә нифрәт јағдырырды.

Мән бунларын һеч биринә әһәмијјәт вермирдим. Ингилаба башламыш бу кәндли өлкәсиндә, аз да олса ингилабдан бир нишанә олуб-олмамасына диггәт јетирирдим. Көзләримі вә гулагларымы бу мәсәлә әтрафында топламышдым. Кәндли ики бөјүк сәһәнки хурчуна салыб узунгулағынын үстүнә ашырмышды. Чајчы дүканларына су дашыјан бу кәнч:

— «Әз-хуни чәванани-вәтән лалә дәмидә»[1] — дејә охујурду.

Кәндлинин, доғрудан да өзүнү ингилаб галдырмыш бир мәмләкәтдә һисс етдији көрүнүрдү, чүнки бу сөзләри ени әлли метрдән чох олмајан Араз чајынын шимал тәрәфиндә данышмаг олмазды.

Мән, јанымда дуран ики нәфәр кәнч гызын өлүмчүл һалда титрәдијинә бахмајараг, шадланырдым. Өзүмү азад бир торпагда һисс едирдим.

Гызлар да көһнә бүрүнчәкләрилә бәрабәр бир парча буза дөнмүшдүләр.

Онлар нә фарс, нә дә түрк гызы иди. Русча данышырдылар.

Мүсафирләрин көзү, Чулфа дүзүнүн башында олан дағ бурнуна дикилмишди. Бунунла бәрабәр гызлара бахан вә онлары башдан-ајаға көздән кечирәнләр дә аз дејилди. Лакин гызлар бунларын һеч биринә әһәмијјәт вермирди. Мүсафирләр Дәрәдыз бурнуна бахдығы үчүн гызларын да көзләри о тәрәфә дикилмишди. Узагдан көрүнән һәр бир гаралты үзләрдә бөјүк бир шадлыг ојадырды.

Фәгәт бир аз кечәндән сонра јенә дә үмидсизлик доғурду. Дағ бурнунда топланмыш гаралтылар шимал күләјинин гаршысында мүгавимәт көстәрмәдән дағылыб кедирди.

Автомобил кәлмәјәчәјини билирдим, чүнки ингилаб һәрәкаты кенишләндијиндән Чулфа—Тәбриз јолундакы һәрәкатын гејри-ади бир шәкил алачағы ајдын иди. Бә-

[1] «Вәтән өвладынын төкүлән ганларындан лаләләр көјәрмишдир».

зән автомобилин һәфтәләрлә кәлмәдијини дә сөјләјирдиләр.

Мүсафирләр арасында чүрбәчүр сәсләр ешидилирди:

— Валлаһ мән бу дөвләтләрин ишинә лап мәәттәләм. Ишә гарышыб, беш-он нәфәр лоту-потуну јериндә отуртмурлар. Ингилаб бизим нәјимизә кәрәкдир? Мәкәр биз индијә гәдәр азад дејилдикми? Тичарәт дајаныб, алышвериш, кедиш-кәлиш кәсилибдир.

— Һәркаһ торпаг бизимдирсә, мән чох јахшы таныјырам. Биздән һеч бир шеј чыхмаз. Верәк уруса, инкилисә, гуртарсын кетсин. Јохса белә кетсә, торпаг вә мүлк сахламаг да мүмкүн олмајачаг.

— Чаным, ингилаб һарада иди? Һамысы динсизлик... Һамысы вәләдүззиналыг. Будур бах, һәлә мөһкәм ингилаб олмамыш бу күнә дүшмүшүк. Јағышын алтында гырылырыг. Кәламүллаһа анд олсун! Анд олсун чағырдығым Һүсејнә! Бунлар мәдәнијјәти позачаглар. Нә руһани таныјырлар, нә һалал, нә һарам ганырлар.

— Аллаһ өзү бунларын чәзасыны верәчәк. Нәјимизә лазымдыр мәшрутә? Бир шеј ки, гур'анда јохдур... Кимин нәјинә лазымдыр?!

— Бәлкә дә сизә лазым дејилдир; чүнки еһтијачыныз јохдур. Амма бизә лазымдыр.

Бу чүр сәсләри чох ешидирдим. Јанымда дуран кәнч гызларын сәбри түкәнмишди. Кичик гыз бөјүјә мүрачиәтлә:

— Ираида, бу фәлакәтин сәбәби сәнсән. Мән Ираны тарихдә дә охумаг истәмәздим, — дејә бачысыны тәнгид едирди.

Бөјүк гыз ону сакит етмәјә чалышараг:

— Дарыхма! — дејирди, — Бизә бурада бир горху јохдур. Бура Русија мүстәмләкәсидир. Һәр бир рус бурада һакимдир. Бунлар ән ади бир русдан бөјүк аллаһдан горхдуглары кими горхурлар.

Кичик гыз чох ачыгланды.

— Сус! — деди, — Русча данышма. Мүстәмләкә халгынын һаким милләтләри көрмәјә көзү јохдур. Мүмкүн олдугча русча данышмағы бурах. Шәрглиләрин руслары көрәчәк көзләри јохдур. Сән билирсәнми биз һарадајыг? Русларын, халгы сон көјнәјинә гәдәр сојдуғу бир јердә!

— Билирәм, билирәм, бизә һеч бир шеј олмаз. Шәрглиләр гадынлара, хүсусән сары сачлы гызлара нәһајәт

дәрәчәдә еһтирам бәсләјирләр. Буну мән бир чохларындан ешитмишәм.

— Бу бизим үчүн даһа да горхулудур. Бунлар бизи көзләри илә јемәк истәјирләр. Бизи бунларын әлиндән нә кими бир гүввәт гуртара биләр?

Бу сөһбәтләрдән сонра бөјүк гыз да титрәјир вә ағлајырды; о, артыг чаваб вермирди. Буну көрәркән кичик гыз ону мәзәммәт етмәкдән ваз кечди вә деди:

— Ағлама, Ираида, һәр нә олубса кечибдир. Бахаг көрәк талејимиз бизә нә верәчәкдир.

Автомобил кәлмәди. Үмид кәсилмишди. Тәбризә кетмәк үчүн фајтонлар да варды; гызлар бир-ики фајтона јанашды. Фәгәт онларла бир јердә кетмәк үчүн бир чохлары төләсирди. Ијирми нәфәр тачир бирдән фајтончулара пара узадырды; гызлар исә һәјәчанла кери чәкилиб јенә дә диварын дибинә сыхылырдылар. Бу гызларла бир фајтонда Тәбризә кетмәк үчүн тачирләр бир-бирилә рәгабәтә башламышдылар.

Гызлар нә едәчәкләрини билмирдиләр. Өзләрини итирмиш, о тәрәф, бу тәрәфә бурулурдулар. Бунлар һансы тәрәфә дөнүрсә, һәрис тачирләр дә јахаларыны, үст-башларыны дүзәлдиб гызларын гаршысына кечирдиләр. Гызлар бунларын әлиндән јаха гуртармаг үчүн бир васитә ахтарырдылар.

Фајтончуларла тачирләр «баришнја, кедәк» демәкдән јорулмурдулар. Бир тәрәфдән «суланмыш» көзлә бахан тачирләрин һүчуму, о бири тәрәфдән дә јолларын горхулу олмасы хәбәри мүсафир гызларын үрәјини сарсыдырды. Онлар дүнјанын мәрһәмәт вә јардымындан үмидини кәсмиш адамлар кими јарым ағлајан көзләрини һәр кәсин үзүнә дикирдиләр. Кичик гыз мәнимлә таныш олмадығына бахмајараг:

— Бу јоллардан ики гызын бир фајтона миниб Тәбризә јалгыз кетмәси мүмкүндүрмү? — дејә сорушду.

Мән бунлара нә чаваб верә биләрдим?

— Јалгыз кедәнләр дә олур. Бурасы мүсафирин өзүндән асылыдыр. Мәнчә тәк кетмәк мәсләһәт дејил, — дедим.

Башга бир сөзүм јох иди. Гыз јенә дә сорушду:

— Ингилабчылар нә үчүн бу јоллары дүзәлтмирләр?

— Ингилаб, көрүнүр ки, һәләлик тамамилә галиб кәлә билмәмишдир, чүнки јолларын әтрафында олан ханлары әзмәк үчүн чох вахт лазымдыр.

Гызлар, мәндән гәнаәтләндиричи бир чаваб ала билмәдикләри үчүн бир-биринин үзүнә бахмаға башладылар. Кичик гыз јенә дә сүкуту позуб сорушду:

— Бурада кечәләмәк үчүн мејманхана вармы?

— Хејр, јохдур!

— Бәс мүсафирләр һарада кечәләјирләр?

— Чајчы дүканларында. Бә'зән таныш тачирләрин вә ја һөкумәт мә'мурларынын евләриндә.

— Әчәба, гадын мүсафирләри нечә олур? Гадын вә кишиләр бир јердәми кечәләјирләр?

— Хејр! Гадын мүсафирләри оланда чајчы дүканын ортасындан пәрдә чәкирләр.

Бу сөздән сонра аралығы јенә дә сүкут бүрүдү. Сәс кәлмәјирди. Јағыш да кәсилмишди. Јағышдан әмәлә кәлмиш көлмәчәләр әринмиш пиј кими донмаға башлајырды.

Һәр кәс чамадан, хурчун, јорған вә дөшәјини көтүрүб бир тәрәфә чәкилмәјә һазырланырды.

Чајчы Чәбрајылбәј вә нәчиб Мәһәммәдһүсејнин шакирдләри мүсафирләрин арасына јајылыб «Јахшы мәнзилимиз вар», — дејә гышгырыр, мүсафирләрин әлиндән чамаданларыны гапырдылар. Бунун үстүндә бир-бирләрилә рәгабәт апарырдылар. Мән јанымда дуран бир ираныдан: «Бу рәгабәт нә үчүндүр? Шакирдләр халгы нә үчүн зорлајыб шејләрини алмаг истәјир?» — дејә сорушдум. Ираныы мәним үзүмә бахыб:

— Бунлар чајчы шакирдләридир. Һәркаһ бир кәррә, ики кәррә мүсафир апармазса, дүкан саһиби ону сахламаз! — деди.

Бу һалда ики нәфәр чајчы шакирди кәлиб гызларын шејләрини көтүрмәк истәјирди. Гызлар исә шејләри бурахмајырдылар.

Мән ишә мүдахилә едиб бу ушаглары гызларын әтрафындан дағытмаға мүвәффәг олдум. Шејләрини көтүрүб кедән адамлар гызлара да кетмәји тәклиф едирдиләр. Өз гонагларыны евинә апармаг истәјән јерли тачирләр дә варды. Бунлардан Молла Һәсән Мәһәммәдзадә мәнә јанашараг «јолдашларынызы да көтүрүб бизим бәндәханаја бујура биләрсиниз» — деди.

Мән:

— Бунлар мәним јолдашым дејил, — дедикдән сонра Молла Һәсән даһа мәни евинә тәклифдән ваз кечиб, бир сөз демәдән узаглашыб кетди.

875—22

Бундан сонра даһа башгалары јанашды. Јенә дә мәним гызларла таныш олмадығымы билиб әһәмиҹҹәт вермәдән кетдиләр.

Мүсафирләрдән чох аз адам галмышды. Мән дә шејләрими көтүрмәк үчүн адам ахтарырдым. Гызлар дурдуглары јердә ајагларынын бирини галдырыб о бирини гојурду. Узагда дуруб бунларын һараја кетмәсини өјрәнмәк истәјән тачирләрин дә вәзиҹҹәти белә иди. Онлары да сојуг әлдән салмышды.

Диварын дибиндә бир мән идим, бир дә гызлар. Гызлар, артыг ағлајыр, буну кизләтмәјә чалышырларса да, бачармырдылар.

Бунларын чыхылмаз вәзиҹҹәтдә галмасы, мәни дә дүшүндүрүрдү. Бунларын саламат вә раһат бир јердә кечәләмәси лазым иди. Бу исә Иран Чулфасында һеч мүмкүн дејилди. Бурада һөкумәт нә ингилабын әлиндәдир, нә дә көһнә һөкумәтин.

Бу јерләрин һакими кәнчәли Мәһәммәдовлар, мүвәккилләри олан Һачы Һүсејн ага, онун гардашы Мәшәди Мәһәммәд Бағыр, бир дә Тағыдыр. Бүтүн идарә бунларын әлиндәдир. Бунлар исә бүтүн башыпозуглуғун биринчи сәбәбләри иди.

Кичик гыз бир даһа мәнә јанашараг сорушду:

— Әчәба, бизә јардым әлинизи узадыб Русија саһилинә гајытмағымыза көмәк едә биләрсинизми?

— Әфв едәрсиниз! — дедим. — Бу, һеч дә мүмкүн дејил. Көрпү вә таможна бағланмышдыр. Сабаһ саат доггуза гәдәр орадан кимсәни бурахмазлар. Сиз кәрәк автомобил кәлиб-кәлмәјәчәјини Русија саһилиндә икән өјрәниб сонра бу тәрәфә кечәјдиниз.

***

Күнәш Шүча дүзүндә сүрүнән дәвә карванларынын башы үстүндә сүрүнүб Гардаш тәпәләринин далында кизләнмәјә башламышды. Күнәш чәкилдикчә шимал горхулары јенә дә артырды. Рус чар консулу акенти Жарскинин чүрбәчүр палтарда олан хәфиҹҹәләри дишары чыхыб әтрафы көпәк кими гохулајыр вә Русијадан Ирана кечәнләрин ким олдугларыны өјрәнмәјә тәләсирди.

Һава кетдикчә сојујурду. Иран саһилләри јенә дә архасыны шималын бузлу күләкләринә вермишди. Јенә шимал күләји ингилабчы өлкәнин габырғаларына ох кими санчылырды. Шималын хәфиҹҹәси вә шималын күләјиндән горхан Иран кәндлиси башыны тысбаға кими гынына сохуб һәм күләкдән горунмаг, һәм дә чар хәфиҹҹәләринә көрүнмәмәк үчүн тез-тез сивишиб гачырды.

Почт-телеграф рәиси автомобилин кәлмәмәсини ешидиб мәни евә гајтармаг үчүн кәлмишди. Јанында кичик оғлу илә бәрабәр бир нечә почт хидмәтчиси дә варды. Шејләрими көтүрдүләр. Гызлар плаша бүрүнәрәк бир чүт ећрам кими дурмушду. Донмуш плашлары бир-бириня тохундугда хырылтысыны узагдан ешитмәк олурду. Онлары бурахыб кетмәк вичданыма сығышмады, онлары да апармағы гәрара алдым. Истәдим ки, Иранда вәһши вә гадын дүшкүнләри варса, почт рәиси кими зијалы вә тәрбијәли адамларын олдуғуну да көрсүнләр. Јанашараг дедим:

— Ханын евиндә кечәләмәк үчүн кедәрсинизми? Ханын аиләси сизи раһат едәр. Ханымы да тәрбијәли вә һөрмәтли бир гадындыр.

— Ев саһибинә зәһмәт олмазса, мәмнуниҹҹәтлә кедәрик, — дејә шејләрини көтүрмәк истәдиләр. Почт хидмәтчиләри гызларын шејләрини көтүрдүләр. Динч аддымларла санки јени һәјата доғру ирәлиләмәјә башладылар.

Ханын гадыны онлары чох һөрмәтлә гәбул етди. Гызлары, үст-башларыны гурутмаг вә дәјишмәк үчүн хүсуси отаға көндәрди. Мән дә башга отаға кечиб палтарларымы дәјишдим.

ПОЧТ-ТЕЛЕГРАФ РӘИСИНИН ЕВИНДӘ

Гызлар туалетләрини дүзәлдиб гуру, тәмиз палтарларыны кејдикдән сонра ханын гадыны илә бәрабәр салона чыхдылар. Зәнкин Шәрг салонуну илк дәфә көрүрдүләр.

Салонда електрик ишығы јохду. Лакин лампа електрик ишығындан даһа ишыглы иди. Һәрис Гәрб мүәссисәләри Иранда електрик ишығы олмадығыны билмәмиш дејилдир. Бунун үчүн дә онларын салонунда көзәл лампалар, шыг лаләләр, әзәмәтли авизәләр күндән-күнә артмагдадыр.

Салондакы бөјүк вә јүз шамлы авизәдән башга маса-ларын үстүндә дуран лампалар да бәзәкли бир кәлинә бәнзәјирди.

Бүтүн габларын, лампаларын, һәтта ханын һәр заман чәкдији гәљанын да үстүндә фарсча белә бир чүмлә охунурду:

«Сифариш — Һаҹы Мәһәммәд Чә'фәри Бүллурфү-руш».

Бүтүн габларын Һаҹы Мәһәммәд Чә'фәр Бүллурфү-руш тәрәфиндән Авропа мүәссисәләринә сифариш едил-дији ајдын иди.

Салонда гызларын вә мәним нәзәримиз чәлб едән шејләрдән бири дә ингилабчыларын силаһлы шәкилләри иди.

Һәр тәрәфдә Сәттар хан, Бағыр хан вә саир ингилаб гәһрәманларынын фотографлары вурулмушду.

Гызларын һәр икиси көрмәдији шејләри диггәтлә нәзәрдән кечирир вә бир-биринә изаһат верирди.

Чај һазыр иди. Хидмәтчи гадын самовары масанын үзәринә гојмушду. Чајы ханын гадыны һазырлајырды. Стәканлары долдурдугдан сонра гызлара мүрачиәтлә:

— Ханымлар, чај масасы јанына бујурунуз! — дедик-дә гызлар санки јухудан ојандылар. Кичик гыз:

— Әфв едәрсиниз! — дејә әлини узатды вә һамы илә таныш олду. Кичик гыз Нина, бөјүк гыз исә Ираидадыр.

Гызлар чај ичир, јағлы вә ширин чөрәкләрдән јејир-диләр. Мәчлис чох сакит кечирди. Онлар бу сүкуту поз-маг үчүн сөзү һансы јердән башлајачагларыны билмир-диләр.

Биз дә онларын зөвгүнә ујғун бир сөһбәт арамагда ја фикирләшмәкдә идик. Чох дүшүндүкдән сонра Нина бу сүкуту позду вә үзүнү нәдәнсә мәнә доғру тутараг сөһбәтә башлады.

— Шәрг евләринин ичәриси дышарысындан јүз фаиз көзәлдир, — деди.

Мән нечә дәфә гызларын Шәрг һаггындакы сөзлә-рини ешитмишдим. Бунун үчүн дә гызын чавабыны вер-мәјә тәләсдим:

— Доғрудур, — дедим, — үмумијјәтлә шәрглиләрин заһири бир чохларыны горхудур. Лакин онларын дахили гајәт көзәл, зәнкин вә һиҹләдән узагдыр. Зәнн едирәм ки, сиз Шәргдә, ешитдијиниз мәнфи чәһәтләрдән башга, бир чох мүсбәт ишләрә дә тәсадүф едәчәксиниз.

Кичик гыз нә дедијими чох тез анлады. Сәһвини дү-зәлтмәк истәди вә деди:

— Бир чох авропалылар, һәтта бизим өзүмүз дә Јахын Шәрги, «Мин бир кечә» нағылларындан өјрәнмишик. Лакин бу доғру дејил. Бир мәмләкәти һеч вахт дастан-лардан өјрәнмәк вә ја јени бир өлкәни әски тарихи илә мүгајисә етмәк сәһвдир.

— Тәәссүф едирәм ки, Шәрги һәр кәс белә таныјыр. Өзүнү Шәргин јахын досту адландыран Пјер Лоти белә бураны лазымынча танымады. О, бу севдији өлкәләри 1902-чи илләрдә лазымынча кәзиб гајытды. Јенә дә рус шаиринин сөзләрини тәкрар етмәкдән башга јени бир сөз дејә билмәди.

Кичик гыз рус шаири сөзүнү ешитдикдә тәләсик со-рушду:

— Әчәба, рус шаири Шәрг һаггында нә демишдир?

— Көзәл демишдир. Фәгәт бу сөз инди о көзәллији итирмишдир. «Әлван дивана сөвкәнмиш Тећран инчи фәвварәләрин гаршысында отуруб наркилә гәљанлары түстүсү илә мүркүләјир». Затән бир чох шәргшүнаслар Ираны белә таныјырлар. Онлар Шәрги нә гәдәр кәзирсә кәзсин, јенә дә Гәрбә гајытдыгда јашыл гүббәли мәсчид-ләр, инчә вә узун минарәләр, дағлар, өртүлү базарлар вә ачыг гәбристандан башга бир шејдән даныша билмир-ләр. Лакин бу күнкү Шәрги әски китаблардакы миниа-түрларла өлчән вә сәјјаһларын јазылары илә өјрәнмәк истәјән адамлара күлмәк лазымдыр.

Артыг сојугдан чыхмыш бәдәнләр гызышырды. Узун-узады сөһбәтләрә имкан вар иди. Кичик гызла бәрабәр салону долашырдыг. Мән даима кичик гыза «ханым» дејә хитаб едирдим. Гыз мәнә назиканә бир е'тиразда булунуб:

— Мәнә садәчә Нина десәниз даһа јахшыдыр.

— Чох јахшы! — дејәрәк кәзишмәјә башладым. Нина пәнчәрәдән үзәринә гаранлыг чөкмүш Чулфа јолларына бахараг сорушду:

— Нә үчүн һөкумәт бу јерләрдә мәдәнијјәт јаратмыр?

—Әввәла, бу јерләр һөкумәтин дејилдир. Бүтүн Ирандa халисә торпаг чох аздыр. Торпаглар голузорбаларын вә һөкумәтин зәифлијиндән истифадә едиб пәнчәсини һәр тәрәфә атан мүлкәдарларын, кичик дәрәбәјләрин әлиндәдир. Икинчиси, белә бир гурулушда нә чүр бир мәдәнијјәт јаратмаг олар?

— Һәмин бу Чулфа киминдир?

—Чар тәбәәләриндән кәнчәли Мәһәммәдовларындыр. Бүтүн аба̀даннлыг онларындыр. Иран һөкүмәтинин бурада јалныз бир таможна бинасы, бир дә мәһәлли идарәләр јерләшән кичик биналары вардыр. Бурадан бир нечә километр узагда Шүча кәнди вә даһа узагда Кәр-кәр вә Әләмдар адлы ики кичик шәһәр дә онларын әлиндәдир.

— Бәс буна рәиҗҗәтләр нә дејир?

— Рәиҗҗәт үчүн һеч фәрги јохдур. Һәр кәс олурса-олсун онлар сојулмаға һазырдыр. Онлар үчүн бә'зән рус тәбәәсинин әлиндә олмаг Иран тәбәәсинин әлиндә олмагдан даһа да әлверишлидир; чүнки голузорба ағанын өзү рәиҗҗәти нә гәдәр сојурса-сојсун күндә бир бәһанә илә кәлиб кәндлини талан едән һөкумәт мә'мурларының сојғунчулуғуна имкан вермәз.

— Әчәба, кәндлиләр бу ағырлығын алтында көзләрини ачыб үсјана башламырлармы?

— Мән ешитдијимә көрә Шүча кәндинин рәиҗҗәтләри 8-чи илин јанварында бөјүк бир үсјан галдырдылар. Үсјаны тәшкил едән Һагверди, Мәһәммәдовлар тәрәфиндән өлдүрүлдүкдән сонра үсјан јатырылды. Һазырда торпаг да, күнәш дә, су да, һава да онларын ихтијарындадыр.

***

Ахшам јемәји һазыр иди. Гызлар әввәлчә һансы јемәкдән башламағы билмирдиләр. Бир-биринин үзүнә бахыб дурурдулар. Шүбһәсиз ки, онлар әлван Шәрг сүфрәсини биринчи дәфә көрүрдүләр. Бунун үчүн дә каһын гадыны онлары једирмәклә мәшғул олмушду.

Јемәк гуртардыгдан сонра пәнчәрәнин гаршысында отуруб Араз чајына бахырдыг.

Кечә олдугча ајазды. Русија саһилиндәки електрик лампалары улдуз кими парлајырды.

Нина бу ишыглара бахараг ихтијарсыз деди:

— Мәнчә о ишыглар сон ишыглар, бу гаранлыг исә јени ајаг басдығымыз дүнјанын илк гаранлығыдыр.

Нина өз ичәрисиндәки нифрәти вә Шәргә даир дүшүнчәләрини бу сөзләриндә әкс етдирирди. Бир саат әввәл демиш олдуғу сөзләрдән гәлбинин хәбәри белә јохду.

Мән онун сөзләриндән ачыгланмырдым. Ону хәфиф тәбәссүмләрлә сакит етмәјә чалышырдым.

— Ираны о гәдәр дә гаранлыг билмәјиниз. Бурада да ишыглы күнләр көрәчәксиниз. Шүбһәсиз ки, Ираны севәчәксиниз. Көзәл хатирәләр алачагсыныз. Сизи дә севәчәкләр. Сиз дә севәчәксиниз. Бура Шәргдир. Нә гәдәр ки, дастанлар, романлар, мин бир кечәләр Шәргидир; бура нә гәдәр ки, әсрарәнкиз Шәргдир, о гәдәр дә јени вә үсјанчы Шәргдир.

Нина бу сөзләримә чох диггәтлә гулаг верирди. Үзүмә чох шүбһәли бахараг:

— Сиз иранлысынызмы? Буну анламыш олсајдым сизинлә даһа ачыг данышардым, — деди.

—Ачыг даныша биләрсиниз. Мәчбуриҗҗәт јохдур. Мән дә мүсафирәм. Икимизик. Кимсә јохдур, — дедикдән сонра Нина сөзүнә давам етди.

— Әлбәттә, мән бүтүн Ираны беш-он киши илә өлчә билмәрәм. Лакин бу күн көрдүјүм кишиләр һәләлик «Мин бир кечә»дә охудуғумуз кишиләрдән о гәдәр дә фәргли дејил. Бу күнкү кишиләрин һәрәкәти мәнә олдугча фәна бир тә'сир бурахды. Бунларын дили вардыр, дүшүнчәләри дә вардыр, көзләри дә вардыр, анчаг бүтүн бунларла бәрабәр нә гадыны данышдырмағы, нә гадыны анламағы, нә дә гадына бир инсан кими бахмағы бачармырлар. Бу кишиләр, демәк олар ки, тамамилә гадын дүшкүнүдүрләр. Онлар бизә гаршы алдыглары вәзиҗҗәтлә доғрудан да ибтидаи адамлардан даһа керидә галмыш олдугларыны көстәрирләр. Кишиләр бизи көзләри илә јемәк истәјирдиләр. Фүрсәт олсајды, бәлкә көтүрүб гачардылар. Бу исә там мә'насы илә мәдәнијјәтсизликдир. Нә үчүн хан кими зијалылар бунунла мүбаризә апармыр?

— Дедикләриниз доғрудур. Иранлы кишиләр гадынлары чох севирләр. Үмумијјәтлә, шәрглиләрин бу барәдә ганлары истидир. Онлар хүсусән, ачыг вә сарышын гадынлары чох севирләр. Бунун мүһүм бир сәбәби вардыр. Шәргдә гадын ачыг дејилдир. Кишиләр өз гызы, өз гадынындан башга кимсәни көрмүр. Бунун үчүн дә онлар ачыг, хүсусән, авропалы гадына раст кәләндә марагланмаға башлајырлар. Лакин ону да билмәлисиниз ки, онлар һәр бир ади гадыны көрүркән һали-тәбиисиндән чыхмаз. Бу һаллар ән көзәл гадынлара, севимли гызлара тәсадүф етдикдә даһа артыг зүһура кәлә биләр.

Нина күлүмсүнәрәк:

— Мән ки, көзәл вә севимли дејиләм! — деди.

Нина буну сөјләдикдә гызармыш үзү илә мәнә бахараг, мәндән өзү үчүн нәш'ә верәчәк бир чаваб көзләјирди. Кирпикләрини белә чалмадан мәнә бахырды. Гәрбли гыз Шәргдә өзүнүн нечә гәбул едиләчәјини, Ирана илк гәдәм гојдуғу күнүндән өјрәнмәјә чалышырды.

Биз Нина илә хејли ширин-ширин данышдыг. Узун сөһбәтдән сонра икинчи кәрә таныш олдуг. О, өз тәрчүмеји-һалыны гысача олараг сөјләди. Һәр ики бачы Тәбриздәки рус консулу Миллерин дә'вәти үзрә Рәштдән кәлиб Тәбризә кедирләр. Нина мүсиги мүәллимәси, бачысы Иранда исә мүәллимә иди.

***

Кечә саат он бири чалырды. Һәр ики гыз ханын гадыны илә бәрабәр јатаг отагларына кетди. Биз ханла бәрабәр отуруб ингилабын кедишиндән данышырдыг.

Мән мүсафирләрин рус консулу Миллерин дә'вәти үзрә Тәбризә кетмәләриндән шүбһәләндијими хана сөјләдим. Хан да бунларын рус часусу олдуглары еһтималыны аралыға сүрдү. Буна инанмаг да мүмкүн иди. Бурада тәәччүб едиләчәк бир шеј јох иди; чүнки һәлә ингилаб башламамышдан даһа әввәл чар һөкүмәти хәфијјә дәрси кечмиш гадынлары Иран Азәрбајчанынын һәр тәрәфинә дағытмышды.

Иран халгыны өјрәнмәк вә башчыларын симасыны тә'јин етмәк үчүн чар Русијасы гадынлардан лазыми гәдәр истифадә едирди. Хүсусән, әхлагсыз гадынлар чар жандармлығынын кәскин бир силаһы һесаб олунурду. Азәрбајчан шәһәрләри, кичик гәсәбәләр белә әхлагсыз гадынларын јувасы олмушду. Мећманханаларда јалныз бу кими гадынлары көрмәк олурду.

Һәлә рус чар ордусу шәрги Ираны ишғал етдикдән сонра бу иш даһа да ирәли кетмишди. Тәбризә вә башга јерләрә кедән әхлагсыз гадынлары һәрби нәглијјатла дашыјырдылар. Бу гадынлары һөкумәт башында дуранлар, тачирләр, мүлкәдарлардан башламыш моллалара, бөјүк мүчтәһидләрә гәдәр апарыб өз јанында сахлајырды. Мәсәлән, рус консулу Миллер мәшһур әхлагсыз Сонјанын васитәси илә Мирзә Кәрим ага Имамчүмә илә әлагә сахлајыб, онун һәр бир һәрәкәтини өјрәнирди. Бу

гадынын имамчүмәјә мәхсус Гызылча Мејдан кәндиндә ајларла галыб мүчтәһиди өјрәнмәси вә консулханаја хәбәр вермәсини чох адам билирди.

Бу чүр гадынлардан өз ишини јахшы көрә билмәси үчүн рус жандармынын пулу илә мүхтәлиф јерләрдә мећманханалар ачылырды.

Жандармлар, хәфијјәләр ача билмәјән ишләри бу чүр гадынлар васитәси илә ачмаға чалышырдылар.

Биз һәлә о гәдәр данышмамышдыг, Нина икинчи дәфә күләрәк салона кирди:

— Биз,—деди,—чох једик, чох ичдик, чох да данышдыг. Фәгәт бу узун вә ширин сөһбәтләрин ичәрисиндә ән мүһүм бир мәсәлә унудулду. Биз сабаһ кетмәлијик, ја јох?

Мән данышмадан хан бир ев саһиби кими чаваб верди:

— Галмаға мејлиниз олурса, өз евиниздир. Кетмәк истәсәниз, һазырлыг көрүб јола саларыг.

— Чох разыјыг. Бундан артыг зәһмәт вермәјә чәсарәтимиз јохдур. Бу кечә сизин гонагчыл вә мәһәббәтли бир зат олдуғунуз биздә унудулмаз бир хатирә бурахды. Биз бундан сонра Ираны јалныз сизин кими мәрһәмәтли вә зијалы адамларын шәхсиндә хатырлајачајыг. Әкәр мүмкүн олурса, сабаһ тездән кетмәк даһа јахшыдыр.

Нина сөзүнү битирдикдән сонра мәнә јанашараг:

— Әлбәттә, кедәчәјик. Лакин сизинлә бирликдә! — дејәрәк тәкрар әлими сыхды. Гапыдан чыхаркән бир даһа үзүнү чевириб мәнә бахды, күлүмсәјәрәк кетди.

Доғрусу мән бу гызларла Тәбризә кетмәкдән бојун гачырмаг истәјирдим. Лакин бу, мүмкүн олан иш дејилди; чүнки онлар һәм јоллардан горхурдулар, һәм дә мәнә гаршы шүбһәләри артачаг иди.

Инди мән дүшүнүрдүм. О, нә үчүн әввәлчә кетмәкдән сөһбәт ачмады? Нә үчүн јенидән гајыдыб кәлди; о, нә үчүн дөнүб бахды? Күлүмсәмәси нә үчүн иди? Бәс әлими нә үчүн тәкрар сыхды?

Хан үзүнү мәнә чевирәрәк:

— Иш-ишдән кечибдир, — деди, — бәлкә дә шүбһәли адамлар дејилдирләр; чүнки чох кәнчдирләр, инана билмирәм. Һәр һалда диггәтли олмалысыныз.

ТӘБРИЗӘ ДОҒРУ

Фајтончумуз Новруз адлы гоча бир сејид иди. Гызлар бунун гоча олмасына севиндирдиләр.

Фајтончу, Јекан сејидләриндән иди. Бунлар Тәбризлә Мәрәнд шәһәри арасындакы јолун гәрб тәрәфиндә јерләширләр. Бунларын һамысы сејид, һамысы да јол вурандыр. Јекан сејидләри чох уча бојлу, чох да гүввәтли бир тајфадыр. Бунлар Иран ордусунда јалныз топчулуг вәзифәсиндә мәшһур олурлар.

Фајтончумуз јеканлы олдуғундан, бизи Јекан гулдурларынын һүчумундан мүдафиә едә биләрди. Бу, мәни бир гәдәр севиндирмишди. Одур ки, јеканлы сејидләрин фајтону илә башга фајтонларын гијмәтиндә чох фәрг вар иди. Һәр кәс јеканлы фајтону илә кетмәјә чалышырды. Биз Чулфадан бир аз ајрылдыгдан сонра фајтончунун өзү дә буну тәкрар етди. Гызлар да чох севиндиләр. Доғрудан да фајтонлар 40 түмәнә кетдији һалда мән фајтона әлли түмән пәшин вермишдим; чүнкү Тәбриз баһалыг олдуғундан Новруз өз атлары вә өзү үчүн Чулфадан һазырлыг көтүрәчәкди.

Гаршымыздан кечән дәвә карванларыны мүсәлләһ гүввәләр јола салырды. Бүтүн бу кими тәшәббүсләр јолларын горхулу олдуғуну көстәрирди. Һава һәлә ишыгланмамышды. Дәрәдиз дашлары санкы бир гаплан кими ағзыны ачыб шималдан чәнуба ахан бу карванлары удмаг истәјирди. Бурада һәм фајтон атларынын, һәм дә дәвәләрин бојнундакы зәнкләрин сәси ешидилмирди. Јол вуранлар карван сәсини ешитмәсин дејә вахт икән атларын, дәвәләрин зәнкини чыхармышдылар. Јол узундур. Данышмаға әсаслы вә узун сөһбәтләр лазымдыр. Гызлар нә илә марагланыр? Тарихләми? Гәзет хәбәрләриләми? Сијасәтләми? Ешгләми? Бурасы мә'лум дејил. Өз-өзүмә «тарих зәрәрсиз бир сөһбәтдир» дејә сөһбәти Иран тарихинә кечирдим. Ираида бу сөһбәти диггәтлә динләјир, Нина исә мүркүләјир, узун кирпикләрини бир-бири үзәринә төкүб отурурду. О, јалныз фајтон дашлара тохундуғу заман ајылырды. Дүз јерләрдә исә јенә мүркүләмәкдә давам едирди.

Нина мүркүләмәклә санкы сөһбәтимизә е'тираз едирди. Сөһбәти күндәлик һадисәләрә кечирмәјә мәчбур олдум.

Һава ишыгланмышды. Гәзетләрдән охумаға башла-

дым. Нина јенә дә мүркүләјирди. Нәһајәт, Ираида кичик гызын бу вәзијјәтиндән позулдуғуму һисс едәрәк:

— Бизим бу Нина чох гәрибә бир гыздыр, — деди. — Бу һеч бир шејлә марагланмыр. Нә тарих, нә сијасәт, нә гәзет, нә инчә әдәбијјат онун гулағына кирмир. Буна јалныз романлар вер; о да нә чүр роман? Гәһрәманлардан, чалыб, чапмагдан, кизлин тәшкилатдан, вуруб јыханлардан данышан романлар.

Нина јухудан ајылды. Көзләрини ачды. Әлләрини бир-биринә сүртәрәк деди:

— Гәһрәманлар һәр кәс олурса-олсун, кизлин тәшкилат нәдән ибарәт олурса-олсун, аз гүввәти бөјүк гүввәтә гаршы гојанлар нә мәгсәд дашыјырса-дашысын, мән бунлары севирәм вә онларын һәрәкәтиндән марагланырам, һәтта бә'зән романларда өхудуғум мәһарәтли часуслары да севирәм. Онларда сәнәт вә мәһарәт вардыр. Мән өлүмләр өнүндән мәрданә вә горхмадан кечәнләри дә севирәм. Сајдыгларым, чәмијјәтин ичәрисиндә надир вә аз тапылан сималардыр. Бунлары јалныз мән дејиләм, һәр кәс вә һәр гыз севә биләр.

Нина бу сөзләрдән сонра әлини балача чантасына атыб бир нечә китаб чыхарды.

— Бах, әсәр белә олмалыдыр. Бахыныз, мән бу чүр әдәбијјаты севирәм. «Шерлок Холмс», «Јол кәсәнләр кралы». «Үч түфәнкчи». Бунлары һәр бир кәнч гыз охујар вә онун гәһрәманларына һөрмәт бәсләр! Әсәрдәки чанлы фактлары көрмәк тарихин өлмүш сималарыны хатырламагдан даһа нәш'әлидир. Бу кими әсәрләр гәһрәман јетишдирир. Нә сә'нәт саһиби олурсан ол, бунлар сәнә тәчрүбә верәр!

Нина бу сөзләри данышанда дишләрини бир-бири үзәринә басыб ики јумруғуну дүјдү вә бүтүн вүчудуна һәрәкәт верди. Бу сөзләрдән сонра онун шүбһәли бир гыз олдуғуна даир шүбһәм даһа да артмаға башлады. Нина шадлығындан титрәјир, Ираида она күлүр, мән исә бу мүсафирәтин нә кими бир нәтичә верәчәји һагғында дәрин-дәрин дүшүнүрдүм. Нә гәдәр бөјүк сәһв етдијими хатырлајыб өз-өзүмә нифрәт едирдим. Өз рәғбәтимлә часуслар ичәрисинә кирдијимә ачы-ачы күлүрдүм.

«Нә едәчәксән? Иш ишдән кечмишдир. Јола чыхмышыг».

Мәним башыма өзкә фикирләр дә кирмишди. Дүшүнәрәк өз-өзүмә дејирдим:

— Доғрудан да бу чүр дүшүнчәдә олан бир гыз ингилаби тәшкилатын әлиндә олурса нәләри едә билмәз? Нә мәһарәтләр көстәрә билмәз?

Күн чыхды. Дәрәдиздәки чајчы дүканынын гаршысында дурдуг. Фајтонун сәсинә чајчы дүканындан бир чох силаһлы адам дышары чыхды. Бунлар Шүча кәндинин ингилабчылары, кәнчәли Мәһәммәдовлара гаршы үсјан едән кәндлиләр иди. Башчылары Әләкбәр иди.

Мән Әләкбәри көрән кими јахын кәлмәмәси вә танышлыг вермәмәси үчүн ишарә етдим. О, анлады. Јахына кәлмәди. Фајтондан дүшдүк. Гызлар чај ичмәк үчүн дүкана кирмәкдән горхдулар. Бајырда халча ачдылар, сәһәр јемәјини дышарыда једик. Әләкбәрлә таныш олдуг. Санкы бунлары һеч танымырдым. «Бунлар јолларын гараулудур» дејә гызлары сакит етдим. Әләкбәрдән лазыми сөзләри сорушдум вә лазыми сифаришләри дә алдым.

Ираида мәним өзүмдән дә шүбһә етмәјә башламышды. Онлар көрдүкләри мүсәлләһ гүввәләр һаггында мә'лумат топламаг үчүн сүн'и адымы тез-тез тәкрар едирдиләр.

Нина мәнә чох марагла бахыр, мәним бу мүсәлләһ гүввә илә таныш олдуғума санкы бөјүк әһәмијјәт верирди.

***

Сәһәр јемәји битди. Јола дүшдүк. Әләкбәр дә атланыб бир нечә јолдашы илә бизи дар кечидләрдән јола салмаға кәлди. Гызлар бунларын нә үчүн кәлдијини сорушдулар. Бунунла Нина даһа артыг марагланырды.

— Бу атлылар бизи нә үчүн јола салыр? — деди.

— Бунларын вәзифәсидир. Мүсафирләри горхулу јерләрдән мүшајиәт үчүн һөкумәт бунлара мааш верир, — дедикдә гызлар чох тәәччүблә бир-биринә бахды. Нина исә:

— Һөкумәт әчәб гејдәгалычы һөкумәт имиш. Елә исә бу јоллардан кетмәк чох да горхулу дејил.

— Еләдир. Фәгәт бә'зән бәдбәхт һадисәләр дә баш верә биләр.

Фајтончумуз Новруз Сәттар хана гошулан сөзләрдән охујурду. Гызлар бу сөзләрә јох, Шәрг маһнысына әһәмијјәт верирдиләр.

Новруз исә өзүнәмәхсус бир аһәнклә маһнысыны охумагда иди:

Сәттар ханам, Исмајыл хан оғлујам,
Бөјүк ингилабын чаван оғлујам!
Сарылдым силаһа чанымдан кечдим,
Ингилаб чамынын шәрбәтин ичдим.
Једди-сәккиз ијид јолдаш да тапдым,
Қәһәр аты миниб сәнкәрә чапдым,
Ордулар дағыдыб февчләр јыхдым,
Тәбризи о башдан бу баша чыхдым.
Әмрәхиз, Хәјабан, Лејлава, Сурхаб,
Шәшкилан, Маралан, Дәвәчи, Әһраб,
Исмајыл хан оғлу Сәттар хан дејир,
Зәрбими, шәстими тә'риф еләјир!

Фајтончу Сәттар ханын наилијјәтләриндән охудугча мән гызлара тәрчүмә едирдим. Нина бунунла чох марагланырды. Нәһајәт мәндән сорушду:

— Доғруданмы Сәттар хан һөкумәтә гаршы дүзәлтдији тәшкилаты сәккиз-доггуз адамла дүзәлтмишдир?

Нина буну сөјләдикдә онун көзүнүн бәбәкләриндә кәнчлијин инчә хүсусијјәтләри ојнајырды. Мән Сәттар хандан она даһа бир нечә сөз сөјләјиб дедим:

—О, чох чәсарәтлә аралыға атылды. Аз гүввәтлә мејдана чыхды; фәгәт аздан сонра бир чохлары онун әтрафына топланды. Һөкумәтдән бүтүн наразы галан үнсүрләр дә онун гүввәтинә гошулуб һөкумәтә гаршы мүбаризәјә башлады.

— Мән Сәттар хан кими адамлары китаблардан арамагдајам. Инди исә ону мәнә һәјатда көстәрә биләчәк бир шәһәрә кедирәм.

Сөһбәтимиз узун чәкмишди. Мәрәнд шәһәри илә Чулфа мә'бәри арасында ваге олан Чир-чир кәндинә јетишмишдик. Бурада чајчы дүканы варды. Фајтончулар атларына јем веридиләр. Мән Һафиз әфәндини көрәчәк идим. Көзләмәк лазым иди. Јемәк шејләри јох иди. Јалныз пендир вә гатыг варды. Гызлар да, мән дә һеч бир шеј јемәк истәмәдик. Јалныз чај ичдик.

Дүканда мәрсијә охујуб ағлајырдылар. Ағлајанларын бир чоху моллалар иди. Гызлар бу күтләви ағлајышдан һејрәтә дүшдүләр. Мән онлара шиәлијин бу адәтини анлатдым вә отуранларын әксәријјәтлә руһани олдуғуну сөјләдим.

Чир-чир Зунуз шәһәринин јолудур. Бу балача шәһәр мәрсијәханла долудур. Мәһәррәмлик ајында бунлар

Гафгазын һәр тәрәфинә дағылыб халгы ағладыр, пул топлајырлар. Бурада һамбаллар, һәтта чобанлар белә мәрсијә охујурлар. Әлбәттә, гызларын буна һејрәт етмәмәси мүмкүн дејил иди. Бир аздан сонра Һафиз[1] әфәндини көрдүм. О, мәнә ингилабчылардан шикајәт едирди;

— Мән бир ингилабчыјам, — дејирди. — Фәгәт инсан ганынын төкүлмәсинә разы дејиләм. Бу иш күтләләри ингилаб әлејһинә галдыра биләр. Хүсусән, Рәһим хан оғлу Бөјүк ханын Чулфа—Тәбриз јолуну кәсиб ингилабы боғмаг истәдији хәбәри әксингилаб күввәләрини даһа да чанландырыр.

Мән Һафиз әфәндинин бу сөзләриндән онун динчи олдуғуну анладым вә бир нечә сөз демәји лазым билдим.

— Ингилабы мүдафиә үчүн һәр нә төләб олунурса, ичра етмәлидир, — дедим.

Даһа артыг сөз сөјләмәјә имкан јох иди. Гур'аны һифз етмиш, буна көрә дә Һафиз әфәнди ләгәбини алмыш бир адамдан, бундан артыг һеч бир шеј төләб етмәк олмазды.

Онунла видалашыб кечдик.

Күн батырды. Мәрәнд шәһәринә јахынлашырдыг. Гаршымызда бир дәстә атлы көрүндү. Гызлар горхдулар.

Ингилабчылар иди. Дәстәнин башында дуран Ајдын паша адында бир нәфәр карслы иди. Ајдын паша гардашы Ибраһимбәј Чаһанкировла бәрабәр Иран ингилабында чидди иштирак едирдиләр. Ајдын пашадан һејдәр әми — оғлуну (Һејдәр хан) сорушдум. Онун Хојда олдуғуну вә Маку күввәси гаршысына күввә һазырладығыны сөјләди. Ајдын паша мәни кәнара чәкди.

О, Сәттар ханын сосиал-демократ рәһбәрлијиндән разы галмамасы вә өзбашына ишләмәсини, бунунла да башыпозуглуг төрәмәсини хәбәр верди. Мән буна инанмадым; чүнки бунларын гаты милләтчи вә динчи олдугларыны билирдим. Ајдын паша түркләрин дә бу ингилаба мәһәббәт бәсләдијини вә лазым олурса чанлы күввә верәчәкләрини хәбәр вериб шадланды. Сәлмаслы Сәидин[2] Ван шәһәринә кетдијини вә бу достлуғун јахшы нәтичә верәчәјини дејәрәк ајрылды.

[1] Һафиз әфәнди түркијәли иди. Ингилабчылар тәрәфиндән Чулфа—Тәбриз јолуну мүһафизә үчүн гојулмушду.

[2] Сәлмаслы Сәид—Иран милләтчиләриндән иди. Иран ингилабына јардым үчүн «Начи бәј» дәстәсини Түркијәдән Ирана кәтирди. Пирә мүһарибәсиндә Сәиди күрдләр өлдүрдү.

Јолумуза давам етдик. Нина јенә дә сорушду:

— Сиз һәр кәси таныјырсыныз. Сизи дә һәр кәс таныјыр. Тәәссүф олсун ки, бураја гәдәр јолдашлыг етдик, лакин сизин ким олдуғунузу билмәдик. Бу исә бизим үчүн тәәссүф едиләчәк бир һалдыр. Бизә бу гәдәр әһәмијјәт верән, бизи чәтинликдән гуртаран бир адамы танымамаг бизим үчүн доғрудан да бир нөгсандыр.

Мән бу сөзләри чавабсыз бураха билмәздим; чүнки мәни өјрәнмәк истәјән гызын һаггымдакы шүбһәләри даһа артмыш олурду. Чавабыны вердим:

— Чох аз сәрмајә илә тичарәт едирдим. Чох јахшы газанырдым. Сон заманларда ишим тамамилә дүзәлмишди. Лакин Тәбриз—Чулфа јоллары шулуг олдуғундан тичарәт карванларыны тез-тез талајырлар. Бүтүн вар-јохуму апардылар. Сиз көрдүнүз ки, карванлар анчаг мүсәлләһ күввә илә һәрәкәт едә билир. Бу исә һәр бир хырда тачирә мүмкүн дејилдир. Нә исә, инди әлимдә бир шеј галмамышдыр. Кедән малларымын һаггында чалышмаг үчүн Тәбризә кедирәм.

Гызларын һәр икиси дүшүндү. Тәәссүф етдиләр. Нина чох мүтәәссир бир һалда:

—Бәлкә дә рус кенерал-консулу сизә јардым көстәрә биләр, — деди. — Мүмкүн олдугча мән чалышарам. Бәлкә сизи консулун јанына да апара биләрәм.

— Чох тәшәккүр едирәм.

— Бу атлылар кимдир?

— Бунлар мүлкәдарлар вә ханларын атлыларыдыр. Бунлар мүлкәдарын әмри илә силаһ алтына јығылан кәндлиләрдир. Һәр кәсин аты өзүнүндүр. Силаһлар исә ағанындыр. Атларын вә атлыларын күндәлик мәсарифинә кәлдикдә олдуглары вә кетдикләри јерләрдә рәиҗјәтләрин өһдәсиндәдир.

— Мүлкәдар вә ханлар бунлары нә үчүн сахламышлар?

— Бунлар ағаларын кәнд үзәриндәки һүгугуну мүдафиә едир. Мәчбури веркиләри вә фөвгәл'адә ганунлары һәјата кечирир, кәндли үсјанларыны боғур, ејни заманда, гоншу мүлкәдарла ихтилаф чыхдығы заманда мүсәлләһ вурушмаја да чыхырлар.

— Бәс һөкумәт буна нә дејир?

— Һөкумәт бунларын өзүдүр, чүнки торпаг да, рәиҗјәт дә бунларын ихтијарындадыр.

— Һазыркы ингилаб бунун үстүндәми кедир?

— Ингилабын сәбәбләри илә чох таныш дејиләм. Ehтимал ки, башлыча сәбәбләрдән бириси дә будур.

— Елә исә ингилаб һәрәкаты чох күчлү вә мүтәшәккил бир сурәтдә кетмәлидир, чүнки күтлә чох бөјүкдүр.

Бөјүк гыз Нинанын сөзүнү кәсиб гәти бир бахышла сөзә башлады:

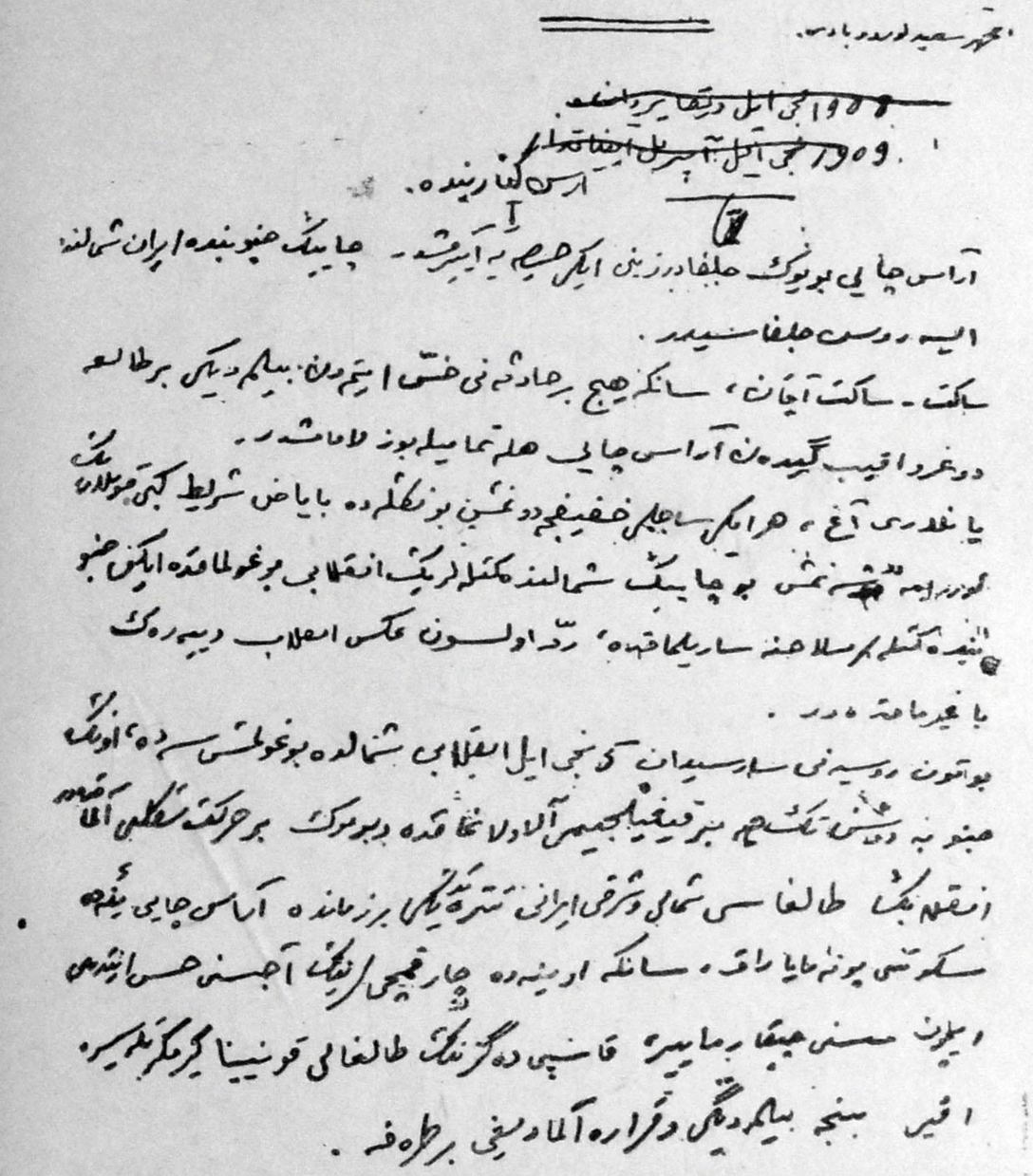
— Һәркаһ вурушмалар торпаг үстүндә исә, чох узун чәкәчәкдир. Бу ихтилаф Авропада чох узун бир заман һөкм сүрмүшдүр. Лакин бу јерин шәраитини билмәдијим үчүн бу хүсусда јенә дә гәти бир сөз дејә билмәрәм.

— Торпаг мәсәләси бурада бам-башгадыр. Торпаг үстүндә башланан бу һәрәкатын боғулмасына јалныз мүлкәдар, һөкумәт дејил, ејни заманда руһаниләр дә көмәк едирләр.

— Бу нә үчүндүр? Руһанинин торпагла нә кими әлагәси вардыр?

— Иранда руһанинин өзү дә мүлкәдардыр. Бунун үчүн дә мүлкәдар вә мүчтәһидләр һәр бир торпаг һәрәкатынын боғулмасы ишиндә биринчи ролу ојнајырлар. Белә бир шәраит орталыгда икән торпаг үстүндә һеч бир ингилаб ола билмәз, чүнки кәндлиләр дә авамдыр. Кәндлиләрин бир чоху јалныз торпагла дејил, дин вә әгидә чәһәтинчә дә мүлкәдар мүчтәһидләрә бағланмышлар. Динин пәрдәси көзләрини елә гапамышдыр ки, онлар торпаг мәсәләсини аралыға белә атмаг истәмәз; чүнки белә бир һалда онлар тәглид етдикләри мүчтәһидин әлејһинә галхмыш олачагдыр.

Иранда башга бир һал вардыр ки, о да бүтүн торпагларын һакими олан падшаһын кәнд алмасы вә өзүнү бир мүлкәдар шәклинә салмасыдыр. Бу вәзијјәтин өзү дә торпаг мәсәләсинин һәлл олунмасы ишиндә әнкәл төрәдир. Һеч бир кәс бу мәсәләни аралыға атмаға чүр'әт етмир; чүнки һәрәкатын һеч бир јердән көмәк ала билмәјәчәјини анлајыр. Мәсәлән, бу күнкү Мәһәммәдәли шаһы көтүрмүш олурсаг, јалныз Азәрбајчанда әллијә гәдәр кәнд алмышдыр. О, бир тәрәфдән падшаһ, о бири тәрәфдән дә бөјүк мүлкәдардыр. Бунун үчүн дә Иранда башланачаг үсјанлара вә торпаг үстүндә чыхачаг һәр бир һәрәката гаршы күчлү бир гүввә гојулур: падшаһ, руһани вә мүлкәдар. Бу сәбәбдән дә Ирандакы торпаг мәсәләсини Авропада башланмыш торпаг ихтилафы илә мүгајисә етмәк чәтиндир.

«Думанлы Тәбриз» романынын биринчи китабынын әлјазмасындан илк сәһифә.

Нина әлләрини бир-биринә вуруб:

—Иран халғы нә гәдәр авам вә мәзлум халг имиш?— деди.

Сонра јенә дә мәнә мүрачиәтлә сөзүнә давам етди:

— Әбәс јерә сиз дејирсиниз ки, мән ингилабын сәбәбләрини билмирәм. Сиз Ираны чох јахшы таныјырмышсыныз, — деди. — Сизин мә'луматыныз һеч дә тачир билијинә бәнзәмир. Мәнчә тачир һеч вахт бу кими инчә нөгтәләрлә марагланмаз. Тачир анчаг ики шеј таныја биләр: о да зәрәр, бир дә мәнфәәт. Сиз исә сијаси мәсәләләрдән данышырсыныз.

— Мән ким вә нәчи олдуғуму исбат етмәк үчүн сизи раһатсыз етмәјәчәјәм. Мән Иран тачирләри илә чох көрүшмүшәм; онларын чоху да мәшрутәчи сосиал-демократлардыр. Буну башгалары да мәнә сөјләмишдир. Мән ешитдим ки, һәтта ингилабын рәһбәрлији дә пролетар әлиндә дејилдир. Мән бу чүр алыш-веришчи ингилабчыларын сосиал-демократлығы өз мәнафеләринә ујғун бир шәклә салмаг истәдикләрини дә ешитмишәм. Әлбәттә, бу кимиләри торпаг ингилабы баш вердији вахт Иран кәндлисини дә атар вә сата да биләр.

— Әчәба, һәгиги ингилабчылар нә ишлә мәшғулдур?

— Дејә билмәрәм. Онларын ичәрисиндә олмамышам. Мән анчаг буну демәлијәм ки, бу ингилаба јалныз сосиал-демократлар дејил, онларла һеч бир әлагәси олмајан үнсүрләр дә гошулмушдур.

— Нә үчүн? Әчәба, бунлары һәгиги сосиал-демократлар нә үчүн өз сыраларына бурахыр?

— Ингилабчыларын, мәнчә, бу чүр ишләри арашдырмаға вахты ола билмәз.

Ингилабчы сосиал-демократларла әлагәси олмајан хырда буржуазија белә, бу ингилаба гошулмуш вә һәрәкатын күчләнмәсинә јардым етмишдир. Һәтта, шаһдан, јерли һөкумәтдән, әксингилаб сырасында кедән нүфузлу адамлардан да наразы галанлар Сәттар хан һәрәкатына јардым етмишдир.

— Ола билмәз!

— Һәр јердә олдуғу кими, бурада да олурмуш. Мәсәлән, мән белә бир шеј ешитдим. Инди ичазә варса, ешитдикләримдән бирини дејим. Индики падшаһ бир аз әввәл Тәбриздә вәлиәһд олдуғу вахт Мир Манаф адлы мәшһур бир сәррафын кичик оғлуну апартдырыб намусуна тохунмушду. Мир Манаф бөјүк тајфалы бир адам-

дыр. Тајфасы да хырда банкирләрдән ибарәтдир. Бунлар Мәһәммәдәлидән интигам алмаг үчүн әлверишли бир вахты көзләјирдиләр. Нәһајәт, о вахт јетишди. Күтләләр Мәһәммәдәлијә гаршы үсјан галдырдылар. Мир Манаф да өз тајфасы илә бәрабәр бу һәрәката гошулду. Доғрусу, мән бу мәсәлә илә чох марагланырам. Тәбризә кетсәм, буну лазыми гәдәр өјрәнмәјә чалышачағам. Амма, дејиләнләрә көрә, һазырда ингилаб кенишләндији вә үмуми мәнафеји јериндән сарсытдығы үчүн Мир Манафла бәрабәр бир чох хырда буржуазија вә руһаниләр дә әксингилаб гәраркаһына кечмишләр. Бурасыны да Тәбриздә өјрәнмәлијик. Һәр һалда мән инди билирәм ки, бу ингилаб чох мараглы бир шејдир.

Сөһбәт чох дәрин кетмишди. Мән һисс едирдим ки, гызларын дүшүнчәси бу сөзләри әһатә едә билмир вә мәнимсәмәкдән ачиз галыр; чүнки Нина чох дәрин дүшүнчәјә далмышды.

Мәрәнд шәһәри көрүнүрдү. Һәр биримиз шәһәрин этрафыны, бағлары вә шәһәрдән кәнар хырда мәһәлләләри көздән кечиридик. Сөһбәтин арасы кәсилмишди. Күчәләрә кирдикдә бөјүк-кичик, фајтонумузун этрафына топлашмышды. Јорғун атлар чох јаваш кедирди. Бизи мүшајиәт едән күчә адамлары фајтонла ајаглашыб бәрабәр кедә биләрдиләр.

Чох гәрибә сәсләр ешидирдик.

— Мәһәммәдаға, матушкалара бах!

— Ағабала, гојма кәлди.

— Бөјүкаға, малды һа!

— Ағабала, ојандакына бах!

— Мәһәммәдаға, әсил мән дејәндир...

Бу чүр сәсләрдән чох ешидирдик. Ешидилән сәсләр көстәрирди ки, Мәрәнд шәһәриндә Ағабала, Мәһәммәдаға, Бөјүкаға адыны дашымаг чох бөјүк адәтдир.

Бизи Шүчә Низамын меһманханасына гәдәр јола салдылар. Шејләримизи көтүрүб пилләдән јухары чыхынчаја гәдәр «матушкаја бах» сәсини ешидирдик.

Меһманхана чох тәмиз дејилди. Лакин јенә дә раһат олмаг үчүн әлверишли иди. Ики отаг көтүрдүк. Шам етмәк вә чај ичмәк үчүн гызлар да мәним отағымда идиләр. Самовар гајнаја-гајнаја кәтирилди. Чаја лазым олачаг шејләрин һәр бирини бир адам кәтирирди. Шејләри кәтирәнләрин һәр бириси мүәјјән бир сөз сорушмамыш кери гајытмырды. Өртүлү истинтаг битәндән

сонра биз чај ичмәјә башладыг. Фәгәт јенә дә гапыны ачыб өртәнләр варды. Бунларын һамысы Шүчә Низамын (Мәрәнд кенерал-губернатору) хәфијјәләри иди. Тәбризә нә кими адамлар кетдијини өјрәнмәјә чалышырдылар.

Чајдан вә јемәкдән сонра вәсигәләри дә јохламаға кәлдиләр. Габагча гызлар өз вәсигәләрини вердиләр. Вәсигә јығанлар охуја билмирди. Охумаг үчүн мәнә тәклиф етдиләр. Охудум, рус консулханасына кетдикләрини сөјләдим. Еһтирам етдиләр. Башларыны әјиб «әфв един» дејә бајыра чыхдылар. Мәним вәсигәми сорушмадыглары кими, даһа гапыны да тез-тез ачыб бахмагдан ваз кечдиләр.

Сәһәр тездән галхыб јола дүшмәк лазым иди. Ахшам јемәјини саат 10-да битириб јатмаға һазырлашдыг. Гызларын отағы мөһкәмди. Мәним отағымла јан-јана иди. Горхмурдулар. Гапыны ичәридән бағлајыб јатдылар. Отагларын кирајәсини вә јемәк хәрчини ахшамдан вериб отағымыза гапандыг.

ИНГИЛАБ МӘНТӘГӘСИНДӘ

Мәрәнд шәһәри илә Тәбриз арасындакы јолун шәкли бүсбүтүн башга иди. Бу јол Мәрәнд, Хој, Сәлмас, Урми вә Гарадағ маһалы илә Азәрбајчанын мәркәзи олан Тәбриз шәһәрини битишдирән ишләк бир јолдур. Јол ат, гатыр, узунгулаг, дәвә, араба карванлары илә долудур. Фајтонумуз о тәрәф-бу тәрәфә бурулмагла бу сых карванлары јарыб кечмәјә мәчбур олур. Карван халгындан бә'зиләри ингилаб маһнылары охујурдулар. Бу исә һәмин јерләрдә, артыг, ингилабчыларын нүфузлары олдуғуну көстәрирди. Мәрәнд шәһәриндән узаглашдыгча, Шүчә Низамын нүфуз даирәсиндән ајрылдыгча бу кими маһнылары тез-тез ешидирдик:

Тәбриздә вар ингилаб,
Мәмдәли динмә, кет јат,
Кет өзүнә көмәк тап,
Јорғаны сазла өрт јат,

Ал көмәк инкилисдән,
Мәмдәли динмә, кет јат,
Истә газаг урусдан,
Мәмдәли динмә, кет јат.

Кет Ljахова jалвар,
Мәмдәли динмә, кет jат,
Тәбриздә Сәттар хан вар,
Мәмдәли динмә, кет jат,

Мәмдәли динмә, кет jат,
Консул көндәрәр салдат.
Тәбризи Тehрана сат,
Мәмдәли динмә, кет jат,

Бу кими маһнылары гадынларын да бә'зиләри охуjурду.

Артыг бу jерләрдә ингилабчыларын гараул постлары да нәзәрә чарпырды. Бу постларын нә үчүн гоjулдуғу бәлли дejилди. Бунун ингилабы мүдафиә үчүн һеч бир әһәмиjjәти ола билмәзди, чүнки бунлар нә вәсигә jохлаjыр, нә дә Тәбризә кедәнләрин кимләр олмасы илә марагланырды. Һәр бир шеjи тәшкил етмишдиләр. Фәгәт бунларын нә үчүн тәшкил едилдиjиндән кимсәнин хәбәри jох иди. Ара-сыра сәjjар гараул дәстәләринә дә тәсадүф едирдик. Лакин бунлар да бир шеj сорушмадан кечиб кедирди. Мән бүтүн бунлары нәзәрдән кечириркән дүшүнүрдүм: Иранда парлаjан ингилаб гығылчымы Русиjада баш вермиш олан бешинчи ил ингилабынын тә'сирини һисс етдирди. Билмирәм, бу гығылчымы бөjүдүб бир jанғын шәклинә салмаг мүмкүн олачагдырмы?

Мән бу фикирдә икән Софjан кәндинә jетишдиjимизи көрдүм. Гызлара бурада наһар jемәjи тәклиф етдим. Онлар да ачмышды. Чаjчы дүканынын габағында дajандыг. Jемәк истәдик. Jағ, пендир варды. Дүканчы тирләрдән асылмыш үзүмләрдән ендирди, jуjуб jанымыза гоjду. Фаjтончумуз Новруз бизи тәләсдирирди. Jемәк, ичмәjи тез битирдик. Өзүмүз дә Тәбризә тез jетишмәjә тәләсирдик.

Тәбриз шәһәри артыг галын думанларын алтындан көрүнмәjә башламышды. Шәһәрин арасында ваге чәсамәтли вә һejбәтли олан әрк бинасы, узагдан бир кибрит габы кими көрүнүрдү. Инди вә һәмишәлик Иран ингилабына тәкан верән Тәбриз, думанларын көлкәләри алтында кизләниб санкы мүһүм бир һадисәнин хәбәрини вермәjә һазырланырды.

Нина Тәбризи узагдан көрүр, ону каһ Петербург, каһ Москва, каһ да Риганын бөjүклүjү илә мүгаjисә едирди. Мәнә дejирди ки:

— Билмирәм бу бөjүк шәһәрдә бир-биримизлә көрүшмәк мүмкүн олачагдырмы?

— Мән Тәбриздә галмалы олсам, бәлкә дә көрүшмәк мүмкүн олар.

— Әчәба, сиз мәни унуда биләчәксинизми?

Нинанын бизи дejил, мәни демәjи мәнә гәрибә көрүндү; чүнки биз ики күнлүк сәфәримиздә иши бу гәдәр дар вә мүәjjән бир чәрчивә ичәрисинә салмамышдыг. Мәнә ки бир шеj мә'лум дejилди.

Гыз «мәни унудачагсынызмы? дejә суал вермишди, чаваб вермәjә билмәздим.

— Мәним сизи унудуб-унутмамағым һадисәләрлә долу олан мүһитимизин верәчәjи имканлардан асылыдыр.

— Сән ки һазыркы һадисәләрлә әлагәдар дejилсән?

— Доғрудур, әлагәдар дejиләм. Анчаг үмуми бир һадисәнин ағырлығыны үмум халгын чәкмәли олдуғуну да унутмаг олмаз.

— Доғрудур, ингилабчы бир мәмләкәтдә битәраф галмаг да чәтиндир.

Нина бу сөзүнү битириркән чох диггәтлә көзләримин ичинә бахыб тәкрар етди:

— Белә дejилдирми? Өзүнүз сөjләjиниз!

Мәним әввәлки шүбһәләрим jенә дә чошмаға башлады. Нинанын мәни өjрәнмәк истәдиjи зәнnләри кет-кедә артырды. О, көзләрини мәним көзләримдән һеч дә көтүрмүрдү. Тез-тез әлими тутуб дejирди:

— Өзүнүз сөjләjиниз! Белә дejилдирми?

— Әлбәттә, дүшүнчәсиз инсан jохдур. Дүшүнчә исә инсаны ики тәрәфдән биринә jапышдыра биләр. Лакин мән Тәбризә jени кедирәм. Дүшүнчәм мүәjjән бир мәркәздә дejилдир. Кәләчәкдән хәбәр верә билмәрәм.

Нинанын көз бәбәкләри ojнады. Онун кәнч үрәjи чазибәли көзүнүн һалгасындан мәнә бахмаға, мәни даһа башга фикирләрә jол вермәjә мәчбур етди. Чәсарәтли бир сәслә:

— Мән сизи мүәjjән бир тәрәфдә көрмәк истәjирәм. Аз гүввәнин тәрәфиндә, — деди. — Аз бир гүввә илә чохлара гаршы мүбаризә апаранларын тәрәфиндә! Сәттар ханын тәрәфиндә!

— Бәс нә үчүн Сәттар ханын тәрәфиндә? — дejә сорушдум.

— Чүнки гәһрәманлар јалныз аз гүввәнин ичәрисиндән чыхыр, гәһрәманлар јалныз һаггыны бөјүк гүввәдән тәләб едәнләрин ичәрисиндән чыхар.

Нинанын бу сөзүндән сонра даһа данышмаг истәмәдим; чүнки мәсәләмиз назик вә чыхылмаз бир мәркәзә вармышды. Мән јенә дә онларын мусиги мүәллимләри дејил, консулун сифариш вердији хүсуси часуслар олдугуна инанмаға башладым. Бундан сонра олан сөһбәтләримиз тамамилә ади вә мә'насыз мәсәләләрдән ибарәт олду. Нинанын өзү дә мәним дәрин дүшүндүјүмү көрдүјүндән сөһбәтин истигамәтини дәјишмишди. О, нә олурса-олсун мәни данышдырмаг истәјирди:

— Сәфәримиз ики күн олду. Бу ахшам үчүнчү күнә кечәчәкдир. Фәгәт биз сизин аиләли олуб-олмамағыныза даир һеч бир шеј өјрәнә билмәдик. Доғрудан да евлимисиниз?

Сөһбәтимиз бир-биринә јени раст кәлмиш гадын вә киши сөһбәти рәнкини алмышды. Мән доғрусуну сөјләдим:

— Евли дејиләм.

— Нә үчүн? Индијә гәдәр бир кимсәни севмәдинизми? Һеч ола билмәз!

Нинанын сөзләриндә, үзүндә вә бүтүн һәрәкәтиндә өзүнү истәтмәк истәјән бир гызын һәрәкәти көрүнүрдү. Чаваб алмамыш, суаллар јағдырмагда давам едирди:

— Доғрусуну дејин, кимсәни севмәдинизми? Бә'зи кишиләр вардыр ки, вахтында евләнмәзләр. Онлар елә бир јашда евләнирләр ки, нә онлар гадына, нә дә гадын онлара лазым олур. Мәнчә кишиләр бунунла өзләрини аилә ағырлығындан азад јашатмаға чалышырлар. Лакин бир аз кечәндән сонра кишиләр буна әмәл едә билмирләр. Инди сиз сәмими бир сурәтдә сөјләјиниз көрүм, сиз бу мүддәтдә һеч бир гызы севмәдинизми? Һәркаһ севмишсинизсә, нә үчүн онлардан бирисини јолдашлыға алмамышсыныз?

— Севмишәм, — дедим.—Јенә дә севә биләрәм. Лакин мәни севән олмамышдыр. Буна көрә дә евләнә билмәмишәм.

— Бу сәмими олмады. Мән буна һеч дә инана билмәрәм. Сизи һәр бир ағыллы гыз севә биләр. Сиз көзәл бир кәнчсиниз. Һәм дә сиз гадын јанында өзүнүзү бир гәрбли кими апара билирсиниз. Сизин һәр бир хасиҗәтиниз көзәлдир.

— Јанылырсыныз. Мәнчә, ән көзәл бир адамда бөјүк нөгсан да ола биләр.

— Әчәба, о бөјүк нөгсан мәндәдәми ола биләр?

— Һәркаһ сиз өзүнүзү биринчи көзәл һесаб етмиш олсаныз, бунун өзү дә бир нөгсандыр. Дүнјада бәлкә сиздән даһа көзәл гызлар да вардыр.

— Мән артыг сизинлә данышмајачағам. Сиз мәни тәһгир етмәјә һазырлашырсыныз.

Нина бу сөзләриндә санкы көзәл вә шылтагчы гызларын ролуну ифа едән бир актриса иди. Мән доғрудан да гаршымда ән көзәл, ән дә ачы тәбиәтли, шылтагчы вә өз көзәллијинә инандығы үчүн кишиләри әзмәк, инчитмәк истәјән бир гызы көрүрдүм. Фәгәт Нина бу дејилди. О, ән садә, ән һәлим, ән дә көзәл бир гыз иди.

Биз Ачы көрпүсүнә гәдәр јалныз Ираида илә данышырдыг. О, мәндән Тәбризи сорушур вә орада нечә јашајачаглары һаггында тәсәввүрләрини сөјләјирди. О, мәндән чох разылыг едирди. Әлими тутуб тез-тез көрүшәчәјимизә сөз вермәми тәләб едирди.

Нинаја кәлдикдә онун көзүндә гысганчлыг көрүнмәјә башлајырды. Көзләри Ираиданын әлләринә дикилмишди. Ираиданын әлләри мәним әлими сыхыр вә разылыг көстәрирди. Нинанын додаглары титрәјирди. Көзләринин алтында кичик дамарлар дөјүнүрдү. Лакин бу узун чәкмәди. О, мәним әлими бачысынын әлиндән сүр'әтлә дартыб алды. Көзләри јашарды, мән дә, Ираида да күлүрдүк.

Нина да һәр ики ролуну ојнајыб битирмишди. О, рәнки гызармыш бир һалда деди:

— Кишиләрдә бир чох һәрәкәтләр јерсиз олдуғу кими, бу күлүшләр дә јерсиздир.

Әлбәттә, мән онун көзләринин јашармасына дејил, үмумијјәтлә, ани вә дәли кими севкиләринә күлүрдүм. Хүсусән Нинанын бу роллары чох мәһарәтлә ифа етмәси дә мәни күлдүрүрдү. Даһа доғрусу, шадланыр вә гызын нәһајәт дәрәчәдә габилијјәтли бир гыз олдуғуна севинирдим. Лакин онун кишиләри тәһгир етмәсини вә онларын јерсиз күлмәләрини тәнгид етмәсини дә чавабсыз бурахмадым.

— Нина ханым!

— Мән ханым дејиләм, — деди. — Садә Нинајам! Буну сизә бир кәрә демишәм.

— Чох јахшы, Нина, көзәл Нина. Кишиләрдә јер-

сиз күлүшләр нә гәдәр чохса, гадын вә гызларда да јерсиз ағлајыш вә гысганышлар һәддиндән артыгдыр.

— Инди де көрүм, сән һансы гызы севә биләрсән: јарым саат бундан әввәлки гысганч, шылтаг вә тез севән гызымы, јохса һазырда данышан садә, сәмими бир јолдаш кими һәрәкәт едән гызымы?

— Бунларын һәр икиси севимлидир. Фәгәт әввәлинчиси илә вахт кечирмәк, әјләнмәк, икинчиси илә јашамаг вә јолдашлыг етмәк јахшыдыр. Лакин буну да мүәјјән бир шәраитдә баша кәтирмәк мүмкүндүр.

— О шәраит нәдән ибарәтдир?

— Гаршылыглы севки!

Бу сөздән сонра Нина башыны ашағы салмышды. Һеч биримиз данышмырдыг; чүнки артыг Тәбризә јетишмишдик.

***

Ачы көрпүсүнә јетиширдик. Бура бир штаб вә һәрби гәраркаһ шәклини алырды. Бура рус чар һөкүмәти тәрәфиндән чәкилмиш Чулфа-Тәбриз шосе јолунун сон нөгтәсидир. Бурада јохлајычы вә идарәедичи идарәләр јерләшмишдир. Һәр тәрәфә телефон хәтти вардыр. Телефон ингилабчыларын ихтијарындадыр.

Ингилабчылар бурада Тәбриз шәһәринә кедәнләрин вәсигәләрини јохлајырлар. Мән, гызлар билмәсин дејә, һамыдан әввәл фајтондан дүшүб гараул постуна кирдим вә вәсигәми нишан вердим. Гызларын да вәсигәләри јохланды. Фајтонумуз көрпүдән бурахылды.

Дар вә палчыглы күчәләрин һәр ики тәрәфи бөјүк карвансаралардан ибарәтдир. Бөјүк Тәбризин тичарәт карванлары, бүтүн Азәрбајчанын мүхтәлиф шәкилдә олан нәглијјаты јалныз бурада јерләшир.

Лакин һәјат о гәдәр дә чошгун дејилдир. Тичарәт карванлары әввәлкинә нисбәтән чох аздыр.

Фајтонун атлары гарынларына гәдәр чамура булашараг тысбаға кими сүрүнмәкдә иди.

Гәбристанларын ичәрисиндән кечирдик.

«Күллү мән әлејһа фан!»

Јазылмыш уча мәзар дашларынын дибиндән чыхан сәндәл вә күндүр түстүләри гызларын нәзәрини чәлб едирди. Гәбир дашларынын үстүндәки дараг шәкилләри гызлары даһа да һејрәтләндирирди. Нина бармағы илә көстәриб:

— Бу дашлардакы дараглар нә демәкдир?—дејә сорушду.

— Бир ағызлы дараглар киши, ики ағызлы дараглар исә гадын гәбридир; чүнки гадынын адыны дашда јазмағы намуссузлуг билдикләриндән дашын үстүндә дараг шәкли чәкирләр.

Бу күн гәбристанда чамаат чох иди. Чүмә ахшамы олдуғу көрүнүрдү. Һәр кәс күндүр, сәндәл јандырырды. Һәр кәс әлиндә балача бир даш тутуб гәбир дашларыны дөјмәкдә иди.

Күчәдә шеј сатанларын сәси бир-биринә гарышмышды. Әлләрдә сатылан шејләр Тәбриздә гытлыг олмадығыны ајдын көстәрирди.

Гәбир үстүндә ағлајан гадынларын сәсини күчәдә шеј сатанларын сәси гапамагда иди.

Чүрбәчүр сәсләр ешидирдик.

— Хаса чөрәк!

Фәгәт чөрәк, хаса чөрәк, јә'ни гызармыш вә тәмиз чөрәк дејил иди. Тәбриздә сүлһ вахтында да јахшы чөрәк олмадығыны ешитмишдим. Лакин инди өкүз дили шәклиндә олан бу чөрәкләр көј рәнкли хамырдан ибарәт иди.

— Нану-вәлиәһд!

Бу чөрәкләр ширин вә јағлы чөрәкләрдир. Јахшы олдуғундан бир реклам олараг адыны «вәлиәһд чөрәји» гојмушлар.

— Нафи-әрус!

Бунлар инсан көбәји шәклиндә ширин чөрәкдир ки, чох сатдырмаг үчүн «кәлин көбәји» адыны вермишләр.

— Ләби-дүхтәр!

Бу исә ики додаг шәклиндә ширин чөрәкдир. Адыны «гыз додағы» гојмушлар.

Әлбәттә, бунларын һамысыны гызлара тәчрүмә етмәк мүмкүн дејилди. Лакин гисмән онлара анладырдым.

Нина биринчи кәрәдир ки, үзүнә ағ пәрдә вә ајагларына торба кејмиш гадынлары көрүрдү.

Әлбәттә, буна тәәччүб етмәјә билмәзди. Нифрәтләнмәдән сорушду:

— Көрдүјүмүз кишиләри бунлармы доғмушдур?

—Бунлар доғмушдур,—дедим.—Шәргин кишиләри биринчи тәрбијәсини бу сәјјар мәһбәсин ичиндә алмышдыр. Онлар һеч вахт азадлыг көрмәмишдир. Бир чохла-

ры онун адыны белә ешитмәмишдир. Инди сиз тәсәввүр един. Бу кими бир халгын һөкумәтә гаршы үсјан етмәси дөвләт үсули-идарәсинин нәһајәт дәрәчәдә габа вә залым олдуғуну көстәрмирми? Үсули-идарә о гәдәр габа, о гәдәр азычидир ки, көрпәликдән әсирлијә алышмыш күтләләр белә үсјана галхыр.

Нина бу сөзләри сон дәрәчә диггәтлә динләјирди. Артыг бу сөһбәти битирмәк вахты кәлмишди. Думанлар алтында ујумуш Тәбризин көзәл тәбиәтини јахындан көрмәк даһа мараглы иди.

Учан јајласы илә Гызыл дағ јајласынын ортасында јерләшмиш бу мүзәјјән шәһәр кениш бағлар, бостанларла әһатә олунмушдур. Јерлиләрин чөһрәләри ағ, хош сурәт, мүтәкәббирдир.

Тәбризин бөјүк ејибләриндән бири гәбристанын шәһәр ичәрисиндә олмасыдыр. Мәсәлән, Сурхаб, Чәрәндаб, Кәчил, Шам, Фәзан вә саир бир чох мәһәлләләр гәбристанларын јанындадыр.

Әббасиләр дөврүндән бәри Азәрбајчанын пајтахты олан бу шәһәрдә Шәргин мәшһур алимләри, һәкимләри, философлары, јазычы вә шаирләри топланмышдыр. Тәбриздә Шәрг тарихинә зијнәт верәчәк сималардан Баба Фәрәч, Баба Һәсән, Хачә Зијаәддин, Һүсејн Болғари, Нуру, Хагани, Зәһирәддин Фаријаби, Хачә Мәһәммәд Кәчүчанлы вә бир чох түрк, фарс вә әрәб алимләри дәфн олунмушдур. Отуз бөјүк кәндин арасында бина едилән вә бағлары бир-биринә гарышан бу бөјүк шәһәри Сәһәнд дағындан ахыб кәлән Неһранруд чајы суламагдадыр. Ики јүзә гәдәр карвансара, он доггуза гәдәр бөјүк чаме, ијирми бир һамам, бишмиш кәрпичлә өртүлмүш базарларында он беш минә гәдәр дүкан јерләшән бу шәһәр доғрудан да зәнкин вә сәфалы бир шәһәрдир.

***

Фајтон гызлары ермәни мәһәлләсиндә олан меһманханаја апарачгды. Јетишмәк үзрә идик. Мән меһманханаја гәдәр онларла кетмәк истәмирдим. Нина сон кәрә деди:

— Бир јердә мәнзил етсәк јахшы олмазмы?

— Әфв едәрсиниз, меһманханаја дүшмәјәчәјәм. Таныш евләрин бирисиндә мәнзил едәчәјәм. Јарын көрүшәрик,—дејә онлардан ајрылдым. Нинанын үзү бу ајрылышдан наразы галдығыны анладырды. Һәтта о, сон

дәфә әлими сыхдыгда санкы бармаглары вә дамарлары да бу ајрылыша е'тираз едирди.

Мән Раста күчәдә Сејид Һүсејн дәрбәндиндә олан танышымын евинә кетмәли идим.

ИЛК КӨРҮШЛӘР

Мәнзил етдијим бу мәһәллә ингилаб гәһрәманларындан Бағыр хан Саларын нүфус мәнтәгәсидир. Бурада онун һәрби штабы, мүбаризләри, чәббәхана вә силаһлары јерләшдирилмишдир. Кечә, Гафгаз сосиал-демократларыны тапмаг мүмкүн олмады. Онларын һәрби Ингилаб Шурасы әтрафында топландыгларыны, Сәттар ханла ишләдикләрини ешитдим.

Мән бунларла көрүшмәздән әввәл ингилабын јерли рәһбәрләрилә көрүшмәк истәјирдим. Онларын бу ингилаб һаггындакы фикирләрини өјрәнмәк, кәләчәкдә ишләри дүзкүн гурмаг үчүн даһа мүһүм иди.

Сәһәр саат доггузда чај ичиб чыхдым. Мәһәлләдә тәсадүф етдијим адамларын һамысы түфәнкдән, патрондан, нишанә вурмагдан данышырды.

Бир ушаг «вакс» чағырараг башмаг тәмизләјирди. Онун көзәл сәси варды. Охуду. Дајаныб гулаг асдым:

Рәһим хан кәлир Тәбризә,
Әрмаған кәтирир бизә,
Аз галыр ган чыхсын дизә.
Тахтын учулсун Мәмдәли,
Көзүн төкүлсүн Мәмдәли!

Мәһв олду, таланды Тәбриз,
Нечә дәфә јанды Тәбриз,
Затына инанды Тәбриз,
Тахтын учулсун Мәмдәли,
Көзүн төкүлсүн Мәмдәли!

Бөјүк нәнән Үмми-хаган,
Өзүн гејрәтдән пәришан,
Бәсдир бу гәдәр төкмә ган,
Тахтын учулсун Мәмдәли,
Көзүн төкүлсүн Мәмдәли!

Белә маһнылары чох ешидирдим. Бунунла да Рәһим ханын Тәбриз үзәриндә һәрәкәт етмәси мә'лум олурду.

Тәбризлиләрин јалныз силаһда дејил, ше'р вә әдәбијјатда да ингилаби мүбаризәјә һазырландыглары көрүнүрдү. Бу кими ше'рләри дәллаләзәндә дә ешитмәк олурду.